

**T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

RÜŞDİYE MEKTEPLERİNDE OKUTULAN BİR TARİH DERS KİTABI ÖRNEĞİ

MİR'ÂT-I TÂRİH-İ OSMÂNÎ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sefa ŞAHİN

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Fatih DEMİREL**

ARTVİN-2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR.....	VI
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
ÖNSÖZ.....	IX

GİRİŞ

1. Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları.....	1
2. Osmanlı Eğitiminde İlk Yenileşme Çalışmaları.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

RÜŞDİYE MEKTEPLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ ve ÖZELLİKLERİ

1. 1. Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi.....	6
1. 1. 1. Rüşdiye Seviyesinde Açılan İlk Mektepler.....	8
1. 1. 1. 1. Mekteb-i Maârif-i Âdliye.....	8
1. 1. 1. 2. Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Âdliye.....	9
1. 1. 2. Erkek Rüşdiyeleri.....	9
1. 1. 3. Kız Rüşdiyeleri.....	12
1. 2. Rüşdiye Mekteplerinin Özellikleri.....	13
1. 2. 1. Teşkilât Yapısı.....	13
1. 2. 2. İdarî Yapısı.....	20

1. 2. 2. 1. Görevli Personel ve Sorumlulukları.....	20
1. 2. 2. 2. Eğitim Süreleri.....	21
1. 2. 2. 3. Okulların Çalışma Süreleri ve Tatil Düzeni.....	21
1. 2. 3. Öğretmenlerle İlgili Uygulamalar.....	22
1. 2. 3. 1. Öğretmenlerin Yetiştirilmesi.....	22
1. 2. 3. 2. Öğretmenlerin Görev ve Sorumlulukları.....	24
1. 2. 4. Öğrencilerle İlgili Uygulamalar.....	25
1. 2. 4. 1. Mektebe Kayıt ve Kabuller.....	25
1. 2. 4. 2. Öğrencilerin Görev ve Sorumlulukları.....	25
1. 2. 4. 3. Sınav Sistemi ve Öğrenciye Verilen Notlar.....	26
1. 2. 4. 4. Öğrenci Disiplini.....	27
1. 2. 5. Rüşdiye Mezunlarının İstihdamı.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

RÜŞDİYE MEKTEPLERİNDE TARİH ÖĞRETİMİ

2. 1. Rüşdiyelerin Ders Programları ve Ders Kitapları.....	30
2. 1. 1. Ders Programları.....	30
2. 1. 2. Ders Kitapları.....	35
2. 2. Rüşdiye Mekteplerinde Tarih Öğretimi.....	39
2. 2. 1. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi ve Tarih Öğretimi.....	39
2. 2. 2. Rüşdiye Mekteplerinde Tarih Dersi ve Ders Kitapları.....	40
2. 2. 2. 1. Tarih Dersi.....	40

2. 2. 2. 2. Ders Kitapları.....	43
---------------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RÜŞDİYE MEKTEPLERİNDE OKUTULAN BİR TARİH DERS KİTABI

MİR'ÂT-I TÂRİH-İ OSMÂNÎ

3. 1. Yazarların Tarih Yazımında Üslûbu.....	49
3. 2. Eserin Yazılma Amacı.....	50
3. 3. Eserin Yazıldığı Tarih Anlayışı.....	50
3. 4. Şekil Açısından Değerlendirilmesi.....	51
3. 5. Dil Açısından Değerlendirilmesi.....	53
3. 6. Mir'ât-ı Târih-i Osmânî'nin Muhtevası.....	54
3. 6. 1. Devir Meselesi.....	62
3. 6. 2. Devletin Şekillenmesi Konusu.....	63
3. 6. 3. Yıldırım Bayezid'in Ölümü.....	63
3. 6. 4. III. Murad'ın Çocuk Sayısı.....	63
3. 6. 5. Sultan İbrahim Dönemi'nin Değerlendirilmesi.....	64
3. 6. 6. Padişahların Tahttan İndirilmesi veya Katli Meselesi.....	64
3. 6. 7. Geri Kalmışlık Meselesi.....	66
3. 6. 8. Padişahlar İçin Kullanılan Unvanlar.....	67
3. 7. Mir'ât-ı Târih-i Osmânî'de Konu Dağılımı.....	67
3. 7. 1. Tarih ve İnanç Meselesi.....	72
3. 7. 2. Coğrafi Ayrıntılar.....	74

3. 7. 3. Tabiat Hadiseleri.....	75
3. 7. 4. Tarihin Genel Akışına Etkisi Olmayan Olaylar.....	77
3. 8. Eserin Yazımında Yararlanılan Kaynaklar.....	78
3. 8. 1. Atıflar.....	78
SONUÇ.....	80
KAYNAKLAR.....	82
ÖZGEÇMİŞ.....	88

KISALTMALAR

<i>a. g. e.</i>	: Adı geçen eser
<i>a. g. m.</i>	: Adı geçen makale
<i>a. g. t.</i>	: Adı geçen tez
A. Ü.	: Atatürk Üniversitesi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MF. MKT	: Maârif Mektûbî
M. Ö.	: Milattan Önce
M. S.	: Milattan Sonra
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfa aralığı
S. Ü.	: Selçuk Üniversitesi
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu

ÖZET

Rüşdiye mektepleri tarihsel süreç içerisinde yapı olarak çeşitli değişimler geçirdiği gibi kurumlardaki eğitim-öğretim durumu ve dersler de değişmiştir. Bu dersler içerisinde bulunan tarih dersi de bu değişime tabi olmuştur. Rüşdiye ve benzeri okulların açılması buradaki öğrenciler için basit şekilde ve genel nitelikte tarih kitaplarına ihtiyaç oluşturmuştur. Bu sorunu çözmek için başlangıçta diğer derslerde olduğu gibi tarih ders kitapları da Fransızcadan çeviri yoluyla hazırlanmıştır. Rüşdiyelerin yaygınlaştırılması ders kitabı ihtiyacını artırmış ve ders kitapları devlet tarafından belirlenmeye başlamıştır. Bu durum Türk tarihçilerini kolay anlaşılabilir ve sistemli tarih kitapları hazırlamaya zorlamıştır. O dönemlerde tarih dersinin içeriğini ve işleyişi anlayabilmek için hazırlanan bu kitapları incelemek gerekir. Bu anlamda, 1876/1877 (H. 1293) yılında Sami, Aziz, Şevki Beylerin rüşdiye mekteplerinde okutulmak için yazdıkları tarih ders kitabı, dönemin ideolojisinin anlaşılması ve tarih öğretimi anlayışını göstermesi açısından önemlidir.

Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından meydana gelmektedir. Çalışmanın giriş kısmında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri var olan klasik eğitim kurumları ve eğitimde ilk yenileşme çalışmalarısıyla birlikte ortaya çıkan okullar kısaca ele alınmıştır.

Birinci bölümde rüşdiyelerin kuruluşu, tarihi gelişimi ve özellikleri, ikinci bölümde rüşdiyelerde okutulan tarih dersi ve ders kitapları, üçüncü bölümde rüşdiye mekteplerinde okutulan bir tarih ders kitabı Mir'ât-ı Târih-i Osmânî incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise rüşdiyeler, rüşdiyelerde tarih dersi ve Mir'ât-ı Târih-i Osmânî ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rüşdiye, Tarih, Ders Kitapları, Mir'ât-ı Târih-i Osmânî

ABSTRACT

Rushdiye schools have undergone various changes in structure in the historical process, as well as education and training status and courses in institutions have changed, too. The history course in these courses has been subject to this change. The opening of rushdiye and similar schools has created a need for history books in a simple and general property for the students. In order to solve this problem, as in other courses at the beginning, history textbooks has been prepared through translations from French. The dissemination of rushdiye has increased the need for textbooks and textbooks have been determined by the state. The situation forced the Turkish historians to prepare understandable and systematic history books. At those times, in order to understand the content and functioning of history course, it's necessary to examine these books. In this sense, in 1876/1877 (H. 1293) Mr. Sami, Aziz, Şevki's history textbooks written to be read in rushdiye schools, it's important to understand the ideology of the period and to show the understanding of teaching history.

The study consist of introduction three body parts and a conclusion part. In the introduction of the study dwells on the classical education institutions existing since the establishment of Ottoman Empire and appearing from the first innovation studies in education.

The first part centers on the establishment of the rushdiye, historical development and characteristics. The second part that taught history lesson in rushdiye schools and textbooks. The third part deals with Mir'ât-ı Târih-i Osmânî. And in the conclusion part a general evaluation has been carried out about rushdiye schools, history lesson in rushdiye and Mir'ât-ı Târih-i Osmânî.

Key Words: Rushdiye, History, Textbooks, Mir'ât-ı Târih-i Osmânî

ÖNSÖZ

Eğitimin modernleşmesi ve Osmanlı yenileşmesinin öncüsü olan rüşdiye mekteplerinde tarih ders kitabı olarak okutulan ve Sami, Aziz, Şevki Beylerin yazmış oldukları Mir'ât-ı Târihi Osmânî'yi inceleyen bu çalışmada, bahsi geçen kitabın şekil, muhteva ve dil açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde tarih öğretimi önemli bir konu olmuştur. Yapılan düzenlemeler ve hazırlanan ders kitaplarıyla birlikte konuyla ilgili bir anlayış belirlenmeye çalışılmıştır. Bu değişimin ortaya çıkardığı sonuçtan ders kitapları da etkilenmiştir. Bu anlamda hazırlanan tarih ders kitapları içerik ve biçim özellikleriyle incelenmeye muhtaçtır. Rüşdiye mektepleri gibi erken dönemde verilecek eğitimin devletin resmî ideolojisinin genç nesillere aktarılması konusunda önemlidir. Çalışmamız bu öneme dayanarak Sami, Aziz, Şevki Beyler tarafından rüşdiye mekteplerinde okutulmak için kaleme alınan Mir'ât-ı Târih-i Osmânî adlı tarih ders kitabının özelliklerini ortaya koyarken dönemin tarih öğretiminin bir kaynağını araştırmacılarının bilgisine sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma alandaki literatüre bir katkı anlamına da gelecektir.

Bu çalışmada rüşdiye mekteplerinin ele alındığı bölüm için temel başvuru kaynakları Osmanlı eğitim tarihi ile ilgili eserler ve Rüşdiye mektepleri ile ilgili yapılmış çalışmalar olmuştur. Bunlardan Mahmud Cevad, Osman Ergin, Faik Reşit Unat, Hasan Ali Koçer, Yahya Akyüz, Necdet Sakaoğlu gibi eğitim tarihi yazarlarının eserleri konunun ana çerçevesinin oluşmasını sağlamıştır. Selçuk Akşin Somel'in "Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)" adlı eseri de eğitimin modernleşmesine getirdiği bakış açısı bakımından son derece önemlidir. Konuyla ilgili bir diğer yayın, Uğur Ünal'ın yazmış olduğu "II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907): Programlar, Ders İçerikleri, İstatistikler" adlı eseridir. Muammer Demirel'in "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri" başlıklı makalesi de meseleyi genel hatlarıyla ele alan bir çalışmadır. Çalışmamızın bu bölümü ile ilgili olarak yayımlanmamış tezler; Süleyman Tenger'in "Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi" isimli yüksek lisans tezi, Ayşegül Altınova'nın "Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri" isimli doktora tezi, Fatma Kaya Doğanay'ın "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri" adlı doktora tezidir.

Tarih dersleri ve ders kitaplarıyla ilgili bölüm için yararlanılan kaynaklar ve yapılan çalışmalar; İbrahim Caner Türk'ün "Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi" adlı eseri, Ahmet Şimşek'in editörlüğünü yaptığı kolektif olarak hazırlanan "Türkiye'de Tarih Eğitimi" adlı eser, Fatma Kaya Doğanay'ın "Rüşdiye Mekteplerinde Tarih Dersi" adlı makalesi, Fahri Özteke'nin "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi" adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezidir.

Çalışmamızda konu olan kitap incelemesi bölümünü araştırmada temel kaynak olarak Sami, Aziz ve Şevki Beyler tarafından kaleme alınan Mir'ât-ı Târih-i Osmânî adlı eser kullanılmıştır. Şakir Babacan tarafından hazırlanan Ahmet Vefik Paşa'nın "Fezleke-i Tarih-i Osmanî: Bir Eski Zaman Ders Kitabı" bu konuda yapılan benzer bir çalışmadır.

Rüşdiye mekteplerinde bir ders kitabı olarak okutulan Mir'ât-ı Târih-i Osmânî ile ilgili bu önemli çalışma sürecinde bilgi ve desteğini benden esirgemeyen saygıdeğer hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Fatih DEMİREL'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Artvin-2019

Sefa ŞAHİN

GİRİŞ

En eski dönemlerden itibaren toplumların önem verdiği, ilgilendiği konuların başında “nesil yetiştirme” çalışmaları gelmektedir. Bütün toplumlar için yetiştirmekte olan nesiller kendi geleceğinin ifadesidir. Çünkü bir toplumun geleceğini yetiştirdiği nesillerin niteliği belirlemektedir. Diğer bir ifadeyle, eğitim sürecine giren insana kazandırılan değer ve tutumlar, o toplumun hayata bakış açısını, ideallerini ve yaşama biçimini ortaya koymaktadır. Tarihe bakıldığında genç kuşaklarını sağlıklı şekilde eğitemeyen toplumların geleceğinin iyi olmadığı görülür. Geçirdiği deneyimlerle bu sonucu çok iyi kavrayan Türk toplumu, tarih boyunca kendi kuşaklarının yetişmesi noktasında büyük çabalar sarf etmiştir.

Eski Türklerde eğitim, doğal şartlara bağlı olarak gerçekleşiyordu. Daha doğrusu ‘hayat içinde ve hayat için eğitim’ düşüncesi hâkimdi. Bu devirlerde toplumun yaşama biçimi çoğunlukla göçebeliğe dayalıydı. Doğanın ve her türlü fiziki şartların olumsuzluğu ile yüz yüze, hareketli ve atılganlığı öne çıkaran bir toplum hayatı ön plandaydı. Dolayısıyla insan ve toplum için gerekli olan her türlü bilgi, beceri ve alışkanlıklar hayat içinde yaşanarak kazanılıyordu. Diğer bir ifadeyle eski Türklerde eğitimin, yaşama tarzının etkisiyle biçimlendiği görülmektedir. Bu dönemlerde nesillerin törelere göre ve kişiler arası cinsiyet farkı gözetmeksizin özenle yetiştirildiği görülmektedir.¹

1. Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları

Selçuklu Devleti’nde kurulmaya başlanan okul sistemi, Osmanlı Devleti’nde en gelişmiş şekline ulaşmıştır. Bu sistem, İslam medeniyet temellerine dayalı olarak, kendi içersinde uyumlu bir bütünlük gösterir. Bu uyumluluk bir yandan din ile bilim arasında diğer yandan ise eğitim ile sosyal, kültürel, politik ve ekonomik yapı arasında sağlanmıştı. Osmanlı Devleti’nin üç kıtada egemen oluşunda zamanına göre ileri bir seviyede olan eğitim sisteminin katkısı çok büyüktür.

Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyıl ortalarına gelinceye kadar eğitim ve öğretim faaliyetleri devletin görev alanının dışında kalmıştır. Eğitim ve öğretim sadece bir hayır işi, bir dini görev olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden bunlar, diğer sosyal yardımlar gibi, imar ve belediye işleri gibi sadece hayırsever kişilerin kurdukları vakıflar yoluyla

¹ Mustafa Özodaşık, *Yeni Nesil*, Konya 2006, s. 17.

yürütülmüştür. Böylece, devletin sınırları içindeki her yerde çok sayıda cami, mescit, tekke, türbe, çeşme vb. yanında mektepler, medreseler ve imaretler hep bu vakıflar yoluyla kurulmuş ve yaşatılmıştır. Geleneksel eğitim kurumları arasında sadece askeri eğitim ile yöneticilerin eğitimi devlet tarafından yürütülmüştür. Osmanlı Devleti'nin geleneksel okul sistemi, askeri eğitim ile yöneticilerin eğitimi dışında tamamen vakıflara bağlı bulunuyordu. Bunların denetlenmesi de dinî kurumlara aitti.²

İlk Osmanlı okul sistemini oluşturan kurumlardan birisi çocuklara okuyup yazma, bazı dinî bilgiler ve dört işlem den ibaret olan matematik derslerini veren; hemen her mahalle veya köyde bulunan; genellikle camilere bitişik olarak bazen de caminin bir köşesinde yer alan sıbyan mektepleridir.³

İlk dönem Osmanlı eğitim kurumlarından diğeri olan medreseler günümüzün ilköğretim okulları durumundaki sıbyan mekteplerinin üstünde daha ileri seviyede tahsilin görüldüğü orta ve yüksek tahsil kurumlarını ifade etmektedir.⁴ Kendisinden önce kurulmuş olan Müslüman-Türk devletlerinin bir öğretim kurumu olan medreseler,⁵ gerek teşkilât, gerekse idarî bakımdan Osmanlı medreselerine örnek olmuştur.⁶ Medreseler Osmanlı Devleti'nin kaderine yön veren, devlet ve toplum hayatında son derece önemli etkilere sahip ilmiye sınıfı mensuplarını yetiştiren bir kurumdur.⁷

Enderun, Osmanlı Devleti'nin ilk dönem eğitim kurumlarından bir diğeri dır. XV. yüzyılın ortalarından itibaren medrese dışında en önemli resmî eğitim kurumu olması özelliğini taşımaktadır. Mülkî ve askerî idarecilerin yetiştirildiği bu mektep, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisine gerekli olan insan gücü kaynağını oluşturmak için kurulmuştur. Bu yönüyle resmî Osmanlı ideolojisi veya zihniyetinin öğretilip geliştirildiği temel eğitim birimini oluşturduğu gibi idarî ve siyasî hedeflerin belirlenmesinde devletin ana kurumlarının işleyişinde önemli bir yere sahip olmuştur.⁸

² Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, Ankara 1984, s. 15-16.

³ Özodaşık, *a.g.e.*, s. 18.

⁴ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul 2004, s. 106.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 1.

⁶ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 2007, s. 129.

⁷ Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*, Ankara 1997, s. 36.

⁸ Mehmet İpşirli, "Enderun", *TDVİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 185.

2. Osmanlı Eğitiminde İlk Yenileşme Çalışmaları

Geleneksel yapının çözümlerine uzun süre direnmeye çalışan Osmanlı Devleti'nin başlattığı reform çalışmalarının önemli bir ayağını eğitimin modernleştirilmesi oluşturmuştur.⁹ Batılı devletlerin başta eğitim öğretim olmak üzere pek çok alanda önemli gelişmeler kaydettiği bir dönemde bu gelişmelerden habersiz olan medreseler ve sıbyan mektepleri gelişme gösterememiştir. Tüm bunlar Osmanlı Devleti'nde önemli bir konumda olan eğitim kurumlarının artık ihtiyaçlara cevap vermediğini göstermektedir. Batı karşısındaki bu gerilikler sadece eğitim alanında değil siyasî ve askerî alanlarda da kendini gösteriyordu. Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlaması ile ihtiyaçlara cevap veremeyen kurumlarda artık birtakım iyileştirmeler yapma vakti gelmişti. Devlet adamları Batı'daki gelişmeler takip edilmedikçe, ordu Batı'nın yeni savaş teknikleri ile donatılmadıkça ilerlemenin hatta ayakta durmanın imkânsız olacağını anlamışlardı.¹⁰

Devlet adamları sonunda bazı alanlarda birtakım düzenlemeler yapmayı uygun görmüşlerdi. Ancak Batı'nın üstünlüğünü kabul ederek yenilik hareketlerine başlayan devlet adamları, ıslahatların öncelikle hangi alanlarda yapılacağı konusunda bir plan ve programdan yoksundurlar. Devlet adamları askerî alanda yenilgilerin artmasıyla Osmanlı ordularının Avrupa orduları karşısındaki yenilgilerini çözmek için diğer alanlardaki başarısızlıkları geri plana iterek özellikle askerî alanda ıslahatlar yapmaya yoğunlaşmışlardır. Avrupa devletlerinin üstünlüğünü özellikle askerî alanlarda gören ve bunu gidermek için askerî kurumların teknik ve eğitimine önem veren devlet adamları, askerî alandaki başarıların diğer alanlardaki başarısızlıkları da önleyeceğini düşünmüşlerdir.¹¹ Böylece eğitim-öğretim işleri bir devlet görevi haline gelmiş ve bir devlet politikası özelliği kazanmıştır.¹²

Ordunun teknik bilgi ile yetiştirilmiş astsubay kadrosu için 1734 yılında İstanbul Üsküdar'da Toptaşı'nda Hendesehâne adıyla açılmış olan okul, Türkiye'de askerî ve sivil

⁹ Ercan Uyanık, "Tanzimat Döneminde Modern Eğitimin Yaygınlaştırılması Yolunda Pratik Bir Çözüm: Yarım Rüşdiyeler", *Tarih Dergisi*, S. 49, İstanbul 2010, s. 92.

¹⁰ Hasan Ali Koçer, *Türkiye Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara 1991, s. 22.

¹¹ Sevim Ceylan, *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi'nde Ortaöğretim (1876-1920)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2012, s. 1-2.

¹² İbrahim Caner Türk, "Osmanlı Memleketlerinde İlkokullar ve Umumi Mektepler Açılarak Bu Mekteplerin Çoğaltılmaları ve Islah Edilmelerine Dair II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Layiha", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 54, Erzurum 2015, s. 714.

mühendislik okullarının temelini ve aynı zamanda da pozitif bilimleri öğreten ilk meslekî ve teknik eğitim kurumunu oluşturmuştur.¹³ 1734'te Humbaracı Ahmed Paşa'nın kurduğu, fakat uzun ömürlü olamayan Hendesehâne'den sonra¹⁴ Türk eğitim tarihinde modern anlamda kurulan ilk okul olan Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyun açıldı. Bu okulun açılmasında 1768'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı ordusunun teknik bakımından zayıf durumda olmasının önemli rolü vardır. 1770 Çeşme Faciası'ndan sonra donanmanın yeniden yapılandırılması girişimi ve eğitilmiş kadrolara duyulan ihtiyaç bir deniz mühendishânesi açılmasını mecbur kılmıştı.

Sultan III. Selim döneminde yeniden yapılanmanın (nizâm-ı cedîd) en önemli kurumlarından biri olarak 1795'te Hasköy'de açılan Mühendishâne-i Berrî Hümâyun, Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyun'dan sonra kurulan Osmanlı Devleti'nin ikinci mühendishanesidir.¹⁵ Dört ayrı dala ayrılan öğrenciler programda yer alan askerî-teknik konuların yanında hat, resim, geometri, cebir, Arapça, Fransızca ve Kur'an okuma ve yazı dersleri de görüyorlardı. Mühendishâne-i Berrî Hümâyun, Batı örnek alınarak kurulmuş bir kara harp okuludur.¹⁶

Askerî amaçla açılan diğer iki eğitim kurumu, "Muzika-i Hümâyun" ve "Mekteb-i Harbiye"dir. 1831 yılında kurulan Muzika-i Hümâyun, saray ve ordu bandolarına musikî bilir eleman yetiştirecek, 1834 yılında İstanbul Maçka'da Fransız Saint Cyr askerî modeli olarak açılan Mekteb-i Harbiye ise Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra yeni kurulan ordunun subay ihtiyacını karşılayacaktır.¹⁷ Mekteb-i Harbiye giderek çağına göre ileri bir öğretim kurumu haline gelmiş ve oradan çıkan subayların sivil okullarda pozitif bilim derslerini okuttukları görülmüştür. Böylece Mekteb-i Harbiye, sadece subay yetiştirerek değil, uzun yıllar bir öğretmen kaynağı olarak da eğitim tarihimizde işlerlik göstermiştir.¹⁸

II. Mahmud'un 1824'te sıbyan mekteplerinin ıslahı için yayınladığı hatt-ı hümâyuna kadar Osmanlı eğitiminde yenilik çalışmalarının merkezinde hep askerî okullar

¹³ Ebubekir Çınar, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Mesleki ve Teknik Eğitim*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 20.

¹⁴ Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 9.

¹⁵ Fatih Demirel, *Mekteb-i İdadî*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010, s. 6-7.

¹⁶ Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, İstanbul 2014, s. 44-45.

¹⁷ Osman Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, C. I-II, İstanbul 1940, s. 354.

¹⁸ Süleyman Tenger, *Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 15.

olmuştur. II. Mahmud'un fermanı geleneksel Osmanlı halk eğitiminin temeli olan sıbyan mekteplerinin ilk defa ciddi olarak ele alındığı belgedir.¹⁹ Sultan II. Mahmud'un sivil eğitimin modern anlamda yapılandırılmasına ilgi duyduğunu gösteren ilk belge olan 1824'teki bu ferman,²⁰ ilk kez devletin eğitim-öğretim sorumluluğuna işaret etmesi bakımından önemlidir.²¹

II. Mahmud döneminde memleketin ihtiyacını karşılamak amacıyla pek çok mektep açılmış olmasına rağmen hiçbiri yeterli seviyede olmamıştır.²² Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın ilk yarısına böyle bir eğitim anlayışı ve bu eğitim anlayışının ürünü olan kurumlarla girmiştir. Tanzimat dönemi aydınları, ülkenin içinde bulunduğu bu karışıklığı çözmek ve ülkeyi kurtararak çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak için harekete geçmişlerdir. Bu hareketlerden birisi de rüşdiye mekteplerinin kurulmasıdır.²³

¹⁹ Ebubekir Keklik, *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Eğitimi: Problemler, Tartışmalar, Teklifler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2018, s. 21.

²⁰ Cemil Öztürk-Arzu M. Nurdoğan, "II. Mahmud Döneminde Osmanlı Eğitimi: Modern Türkiye'nin Eğitsel Temelleri", *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan: Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*, Ankara 2011, s. 1028.

²¹ Ayla Oktay, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretimin Tarihi Gelişimi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 80, İstanbul 2003, s. 96.

²² Altınova, *a.g.t.*, s. 18.

²³ Tenger, *a.g.t.*, s. 16.

BİRİNCİ BÖLÜM

RÜŞDİYE MEKTEPLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ VE ÖZELLİKLERİ

1. 1. Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi

II. Mahmud dönemine gelinceye kadar Türk eğitiminde en büyük eksiklik orta öğrenim kurumlarının olmamasıydı. Bu nedenle çocuklar sadece sıbyan mektebi öğrenimiyle yetinmekteydiler. Öğretimden bir şey beklemeleri için de çok zamana gereksinim olduğundan, mektep ve medreselere devam eden öğrenci sayısı azdı.

II. Mahmud eğitime gittikçe artan bir önem verdiği için, 1824 yılında ilköğretim mecburiyetiyle ilgili bir ferman çıkardı ve sonrasında ilköğretimle yüksek öğretim arasındaki boşluğu doldurmak için mekteplerin üzerinde rüşdiyelerin açılması planlandı.²⁴ Hazırlanan layihada, büyük camilerin yanında yaptırılmış, Selâtin-i İzam Mekâtibi olarak isimlendirilen sıbyan mekteplerinin, devamı ve ikinci kademesi olarak Sınıf-ı Sâni adıyla yeni tarzda okulların açılması planlanmıştı. Sultan II. Mahmud Sınıf-ı Sâni adını beğenmemiş ve kurulacak bu okullara Mekâtib-i Rüşdiye adını uygun görmüştü.²⁵ Layihanın, Meclis-i Umûr-ı Nâfia tarafından mahalle mekteplerinin yeniden düzenlenmesi ve iyileştirilmesi şeklinde adlandırılması da padişah tarafından beğenilmeyerek rüşdiyelerin kurulması olarak değiştirilmiştir.²⁶ 1839 tarihinde Mekâtib-i Rüşdiye Nâzırlığına atanan Esad Efendi, açılması planlanan rüşdiye mekteplerinin ilkinin açmak için bir nizâmname hazırladı.²⁷ Nizâmname, padişahın irâdesi ile 1839 yılında yayınlanmıştır. Nizâmname’de belirtildiğine göre açılacak bu ilk rüşdiyeye padişah II. Mahmud’un emri üzerine Mekteb-i Maârif-i Âdliye adı verilmiştir.²⁸

Rüşdiye okullarının genel öğretimdeki yeri sık sık kararsızlıklara ve karışıklıklara neden olmaktadır. Çünkü eğitim tarihçilerinin bir kısmı rüşdiyeleri ilköğretime, diğer bir kısmı ise orta öğretime dâhil etmektedir. Gerçekte ise rüşdiyeleri ilk zamanlarda ilkokul üstü hazırlık okulu, daha sonraları ise ortaokul karakterine sahip bir öğrenim basamağı

²⁴Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Eskişehir 2002, s. 223.

²⁵Fatih Demirel, “Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XXV/2(2012), s. 510.

²⁶Muammer Demirel, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, C. XV, Ankara 2002, s. 44.

²⁷F. Demirel, a.g.m., s. 510.

²⁸M. Demirel, a.g.m., s. 46.

olarak görmek mümkündür. Bu okulların ilk başta Dârülfünûn'a, daha sonraları idâdîlere basamak olması, rüşdiyelerin orta öğretim içinde değerlendirilmesine neden olmuştur. Eğer açılması planlanan rüşdiyeleri, sıbyan okullarının ıslahı çerçevesi içinde düşünürsek ilkokul, yüksekokullara öğrenci yetiştiren bir yer olarak düşünürsek orta dereceli okul gibi kabul etmek gerekir.²⁹ Bu okullara rüşd çağındaki çocukların devam edeceği okul anlamına gelen rüşdiye adı uygun görülmüştür.³⁰ Rüşdî ya da rüşdiye kelimesinin anlamı, baliğ ve sinn-i rüşde vasıl olan çocuklara mahsus demektir.³¹ Yine rüşd kelimesinin fıkıh terimi olarak anlamına bakıldığında bir kişinin mallarını akıl, din, iktisat ve mantık kurallarına uygun olarak korumasına ve harcamasını sağlayan fikrî olgunluğa sahip olmasıdır.³²

II. Mahmud döneminde açılan rüşdiye okullarının amacı toplumdaki eğitimli insanların oranını yükseltmek olduğu gibi,³³ devlet dairelerine memur yetiştirmek ve öğrenci hazırlayacağı Mühendishâne, Harbiye, Tıbbiye gibi modern eğitim veren okulların niteliğini artırmaktır.³⁴ Tarih içinde rüşdiyeler erkek, kız, askerî ve özel rüşdiyeler şeklinde açılmış ve ülkenin her yerine yayılmıştır.³⁵ Rüşdiye mekteplerinde talebeler sıraya oturmakta, dersler sıbyan mekteplerinde olduğu gibi her çocuğa teker teker değil, sınıf talebesi kısım kısım ayrılarak, her kısma birden ders gösterilmektedir. Böylece küçük grup eğitim yönteminden büyük grup eğitim yöntemine geçilmiş, yükseköğretim seviyesinin de altına inilmiş olmaktadır.³⁶ Eğitim hayatına sıraların girmesi, sınıf esasının ve bitirme sınavlarının konulması rüşdiyelerin Osmanlı sivil eğitim kurumlarına getirdikleri önemli yeniliklerdendir.³⁷

²⁹ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s. 91.

³⁰ Bekir Buluç, "Tanzimat Döneminde İlköğretim", *Çağdaş Eğitim Dergisi*, S. 232, Ankara 1997, s. 38.

³¹ Şemseddin Sami, "Rüşd", *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2005, s. 664.

³² Muhammet Aruçi, "Rüşd", *TDVİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 298.

³³ Hamit Er, *Osmanlı Devleti'nde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, İstanbul 1999, s. 211.

³⁴ Öztürk- Nurdoğan, a.g.m., s. 1029.

³⁵ Cahit Baltacı, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", *Türkler*, C. XI, Ankara 2002, s. 455.

³⁶ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul 1985, s. 466-467.

³⁷ Mustafa Önder, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2014, s. 142-143.

1. 1. 1. Rüşdiye Seviyesinde Açılan İlk Mektepler

1. 1. 1. 1. Mekteb-i Maârif-i Âdliye

İmamzâde Esad Efendi nâzırlığa atandığında ülkede bir tane bile rüşdiye mektebi yoktu³⁸ ve göreve geldikten sonra hemen çalışmaya başlayarak daha önce açıklanan layihada sözü edilen okulların açılmasıyla ilgili bir nizâmnâme hazırlamıştır. Bu nizâmnâme, 1839 yılında yayınlanmış ve ilk kurulacak okula Padişah II. Mahmud'un maslahı Âdlî olduğundan Mekteb-i Maârif-i Âdlî adı verilmiştir.³⁹ Bu okula halk arasında Mekteb-i İrfaniye veya Mekteb-i İrfan adları da kullanılmıştır.⁴⁰ Bu nizâmnâmede okulun açılması ile ilgili bütün konular tek tek ve ayrıntılı bir şekilde ele alınarak açıklanmıştır. Buna göre mektep, kâtiplerin eğitimini bir nizâma koymak,⁴¹ Bab-ı Âli ve Bab-ı Defteri kalemlerindeki memurların bilgi ve seviyelerini yükseltmek amacıyla kurulmuştur.⁴²

Bu mektep, Tanzimat döneminin önemli devlet görevlilerinin yetişmesinde büyük rol oynamıştır. Açılma amacı olan memur yetiştirme ihtiyacını büyük oranda karşılamıştır.⁴³ Mezun olanlar memur olarak atandıklarından kısa zamanda büyük bir katılım olmuş olan okulun mevcudu tasarlananın çok üstüne çıkmıştır.⁴⁴

Mekteb-i Maârif-i Âdliye 1862 yılına kadar öğretime devam etmiş, bu tarihten sonra da bir taraftan rüşdiyelerin çoğalması, diğer taraftan memur okutma ve yetiştirme görevinin mesleki okullara devredilmeye başlanması ve kendisine bağışlanan arsanın Dârülmaârif'e verilmesiyle ortadan kalkmıştır.⁴⁵ Başka bir kaynağa göre okul 1862'ye kadar hizmetine devam etmiş ve bu tarihten sonra memur okutmak ve yeniden memur yetiştirmek görevini aynı yıl açılan Mahrec-i Aklâm adlı okula devrederek kapanmıştır.⁴⁶

³⁸Ali Akyıldız, "Tanzimat Döneminde Kurulan Merkezî Eğitim Kurumları (1836-1856)", *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan: Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*, Ankara 2011, s. 169.

³⁹İhsan Sungu, "Mekteb-i Maârif-i Adliyyenin Tesisi", *Tarih Vesikaları Dergisi*, I/3 (1941), s. 212.

⁴⁰Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 42.

⁴¹M. Demirel, a.g.m., s. 46.

⁴²Cahit Baltacı, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih, Medeniyet, Kültür)*, C. II, İstanbul 1999, s. 79.

⁴³Altınova, a.g.t., s. 114.

⁴⁴M. Demirel, a.g.m., s. 48.

⁴⁵Koçer, a.g.e., s. 45.

⁴⁶Tenger, a.g.t., s. 20.

1. 1. 1. 2. Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Âdlîye

Mekteb-i Maârif-i Âdliye’de eğitim başladıktan sonra büyük katılımın sonucunda Sultan Ahmet Camii’ndeki okul yeterli olmamıştı.⁴⁷ Mekteb-i Maârif-i Âdlî’den sonra bu mektebin ikinci şubesi olarak Süleymaniye Camii külliyesindeki Taş Mektep’te Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Âdlî açılmıştır.⁴⁸ Mezun olacak öğrenciler Divan-ı Hümâyûn Mühimme Odası, Mektubî Sadr-ı Âli, Maliye ve Dâhiliye Nezâretleri Kalemleri’ne tayin edilecekti.⁴⁹ Okul mezunlarının başladıkları kalemlerde itibarları yüksek oluyordu.⁵⁰ Tanzimat Dönemi’nin âlimlerini yetiştiren önemli bir eğitim kurumu olan Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Âdliye 1862 yılında kapatılmıştır.⁵¹

Hem Mekteb-i Maârif-i Âdliye’yi hem de Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Âdliye açılış amacına ve okutulan derslere bakıldığında birer meslek okulu olarak düşünmek yerinde olacaktır. Çünkü bu iki mektep hem memur yetiştirmek hem de mevcut memurların bilgilerini artırmak amacıyla açılmıştır. Ancak ileride bu seviyede açılan okullara rüşdiye denmesiyle bu iki okul da rüşdiye olarak kabul edilmiştir.⁵² Her yıl düzenli olarak devlet erkânı ve kimi zaman padişah huzurunda sınavların yapılması, öncekine göre yeni bir eğitim anlayışı içinde eğitim yapılması, devlet dairelerine ve yüksek mekteplere biraz daha iyi eleman yetiştirilmesi ve bundan sonra açılacak yeni okullara örnek oluşturması bakımından bu iki mektep Türk eğitim tarihinde önemli bir yer tutar.⁵³

1. 1. 2. Erkek Rüşdiyeleri

Rüşdiyelerin açılmasını hazırlayan süreç, Sultan Abdülmecid’in 1845 yılında Tanzimat Fermanı’nda bahsedilen düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için ülkede Batı tarzında yeni bir eğitim sistemi kurulmasını öngören bir ferman yayımlanmasıyla başlamıştır.⁵⁴ Mekâtib-i Umûmiye Müdürlüğü’ne Kemal Efendi getirildikten sonra eğitim konusundaki çalışmalar hız kazanmıştır.⁵⁵ İlk yeni rüşdiye Kemal Efendi tarafından 1847

⁴⁷ M. Demirel, a.g.m., s. 48.

⁴⁸ Unat, a.g.e., s. 42.

⁴⁹ Fatma Kaya Doğanay, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Rüşdiye Mektepleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011, s. 24.

⁵⁰ Ergin, a.g.e., s. 329.

⁵¹ Sungu, a.g.m., s. 216.

⁵² Tenger, a.g.t., s. 20.

⁵³ Altınova, a.g.t., s. 119.

⁵⁴ Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, *TDVİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 301.

⁵⁵ Kaya Doğanay, a.g.t., s. 29.

yılında Davudpaşa'da açılmıştır.⁵⁶ Okulun öğretim yılının sonunda Bâbîâlî padişahın huzurunda yapılan sınavda öğrenciler üstün başarı gösterince⁵⁷ benzer okulların çoğaltılmasına karar verilerek 1848'de İstanbul'un çeşitli semtlerinde Bayezid, Üsküdar, Beşiktaş ve Fatih'te dört rüşdiye daha açıldı.⁵⁸

Rüşdiye mekteplerinin faydaları ortaya çıktıkça sayıları da artmaya başlamış ve 1849/1850 yılında yeni bir rüşdiye mektebi Kemal Efendi'nin çabalarıyla Padişah Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan tarafından inşa ettirilmiştir. Bu okul inşaatı bitirildikten sonra 1850 yılında Sultan Abdülmecid'in katıldığı görkemli bir törenle açılmıştır. Bir süre sonra okula Dârülmaârif adı verilmiştir.⁵⁹ Dârülmaârif farklı bir rüşdiye konumundadır ve Bâbîâlî'ye memur, Dârülfünûn'a da aday yetiştiriyordu.⁶⁰ Rüşdiyeler ilk önce dört yıl olduğu halde Dârülmaârif açıldıktan sonra altı yıla çıkarılmıştır.⁶¹ 1852 yılında İstanbul'da rüşdiyelerin sayısı 10'a ulaşmıştır.⁶²

İstanbul rüşdiyelerinin başarılı öğretimleri, dönemin eğitimcilerine aynı tarz kurumları taşrada da açmak için cesaret verdi.⁶³ Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin kararı üzerine 1853 yılında padişahın irâdesiyle yirmi beş vilâyette birbiri ardınca rüşdiyelerin açılması kararlaştırılmış⁶⁴ ve bu mekteplerin açılmasına 1856 yılında başlanmıştır.⁶⁵

1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi'nin eğitim örgütlenmesine getirdiği yenilikler ve okulların açılma esaslarını belirlemesiyle 1870 yılından sonra rüşdiyelerin açılması İstanbul'da ve özellikle vilâyetlerde hız kazanmıştır. İstanbul ve vilâyetlerde 1875 yılında 351 erkek rüşdiyesi ve bunlarda 20.634 öğrenci vardı. 1876 yılında okulların sayısı 423'e çıkmasına rağmen öğrenci sayısı 19.330'a düşmüştür.⁶⁶ 1883 yılında İstanbul'da

⁵⁶ Altınova, *a.g.t.*, s. 119.

⁵⁷ Öztürk, *a.g.m.*, s. 301.

⁵⁸ Bilim, *a.g.e.*, s. 225.

⁵⁹ Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 31.

⁶⁰ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul 2003, s. 82.

⁶¹ Kodaman, *a.g.e.*, s. 92.

⁶² Altınova, *a.g.t.*, s. 123-124.

⁶³ Bilim, *a.g.e.*, s. 226.

⁶⁴ M. Demirel, *a.g.m.*, s. 52.

⁶⁵ Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı: XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi*, haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara 2001, s. 57.

⁶⁶ M. Demirel, *a.g.m.*, s. 53-54.

erkek rüşdiyelerin sayısı 19, öğrenci sayısı 1.510'a ulaşmış ve aynı yıl bu 19 mektep toplam 141 mezun vermiştir.⁶⁷

1880 yılından sonra idâdîlerin önem kazanmasıyla rüşdiyelerin sayısı düşmüştür.⁶⁸ Böylece rüşdiyelere yeni bir biçim verme konusu 1888 yılında Maârif Meclisi Reisi Ali Haydar Efendi başkanlığındaki maârif komisyonunun rüşdiyelerle ilgili kararlarını dört ana maddede toplamak mümkündür: rüşdiye tahsilinin iki yıla indirilmesi, idâdî bulunan ve mümkün olan mahallerde rüşdiyelerin idâdîlerle birleştirilmesi, talebesi az olan kaza ve kasabada rüşdiye binalarının iptidaî okuluna çevrilmesi, bundan sonra yapılacak iptidaîye binalarının rüşdiye sınıflarını da içersinde bulundurmasıdır. Bu kararlara göre, rüşdiyeler öğretimde sahip oldukları yeri kaybetmişler ve yavaş yavaş tasfiye yoluna gidilmiştir.⁶⁹ 1890 yılında idâdî bulunan yerlerdeki rüşdiyelerin kapatılarak ödeneklerinin idâdîlere devredilmesi yönündeki irâdeyle rüşdiyeler idâdîlerle birleştirilmiştir.⁷⁰ Boş kalan rüşdiye binaları da iptidaîlere devredilmiştir.⁷¹ Böylece idâdîlerle birleşen rüşdiyeler, bu mekteplerin ilk üç sınıfını oluşturmuştur.⁷²

Sonuç olarak, 1909 tarihinde yani II. Abdülhamid döneminin son yılında İstanbul'da rüşdiye öğretimi yapan 33 resmi, 39 özel mektep olmak üzere toplam 72 rüşdiye bulunmaktadır.⁷³ II. Abdülhamid döneminin sonlarına doğru imparatorlukta 619 rüşdiye okulu bulunup bu okullara toplam 40.000 civarında talebenin devam etmektedir.⁷⁴

Maârif Nâzırı Emrullah Efendi, 1910 yılında Meclis-i Mebusan'a sunduğu Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn-u Layihası'nda rüşdiye okullarını ilköğretimin yüksek kısmı olarak belirtmiştir.⁷⁵ Bu proje, üç yıl sonra kanunlaşabilmiş ve 1913 yılında Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkati adı altında kabul edilmiştir. Bu layihayla birlikte rüşdiyeler ile ibtidaî mektepleri "mekâtib-i ibtidâiye-i umûmiye" adı altında birleşmiş ve altı yıllık ibtidaî mektepler açılmaya başlanmıştır.⁷⁶ Böylece rüşdiyeler ortaöğretim statüsünden çıkarılmıştır. Fakat bazı rüşdiyeler bu isimle Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar varlıklarını

⁶⁷ Altınova, *a.g.t.*, s. 145.

⁶⁸ M. Demirel, *a.g.m.*, s. 56.

⁶⁹ Tenger, *a.g.t.*, s. 40.

⁷⁰ F. Demirel, *a.g.t.*, s. 9.

⁷¹ Kodaman, *a.g.e.*, s. 101.

⁷² M. Demirel, *a.g.m.*, s. 56.

⁷³ Tenger, *a.g.t.*, s. 45.

⁷⁴ Kodaman, *a.g.e.*, s. 105.

⁷⁵ M. Demirel, *a.g.m.*, s. 58.

⁷⁶ Altınova, *a.g.t.*, s. 58.

korumuştur.⁷⁷ Sistemdeki bu değişlikle rüşdiyelerin bu tarihten sonra ortadan kalktığı söylene de “numune rüşdiyeleri” adıyla bazıları Cumhuriyet’e kadar devam etmiştir.⁷⁸

1. 1. 3. Kız Rüşdiyeleri

1838’den 1858’e kadar eğitimde yapılan hizmetler ve açılan mektepler hep erkek çocuklarının okutulması ve yetiştirilmesi amaçlarına yöneliktir.⁷⁹ 1858 yılına gelinceye kadar kız çocuklarının öğrenimi için sıbyan okullarının üzerinde herhangi öğretim kurumu açılmamıştı.⁸⁰ İlk kız rüşdiyesinin nasıl ve niçin açılmış olduğu Maârif Nezâreti’nin Sadâret’e yazmış olduğu 1858 tarihli tezkerede belirtilmiştir.⁸¹ Sadâret tarafından onaylanan bu tezkere ile ilk kız rüşdiyesi 1859 yılında Sultanahmet’te Cevri Kalfa Mektebi rüşdiyeye çevrilerek açılmıştır.⁸²

1869 yılında Maârif Nezâreti tarafından yedi kız rüşdiye açılma teklifi Şuray-ı Devlet’e sunulmuştur.⁸³ Bu açılan yedi kız rüşdiyesi ile birlikte kız rüşdiyelerinin sayısı sekize yükselmiştir.⁸⁴ Kız rüşdiyelerini yaygınlaştırmak için Dârümuallimât (Kız Öğretmen Okulu) açılmıştır. Kız rüşdiyeleri için kadın öğretmenler yetiştirmeye başlayan bu okulun ilk mezunlarını 1873 yılında vermesiyle kız rüşdiyeleri başlıca büyük şehir ve kasabalarda yayılmaya başlamıştır. Böylece kız rüşdiyelerinin hem sayısı hem de önemi artmıştır. Tanzimat’ın son yıllarına gelindiğinde ise Dârümuallimât ile birlikte kızlar için açılmış olan mekteplerin sayısı 10’a yükselmiştir.⁸⁵

1874 yılında İstanbul dışında, vilâyet merkezlerinde birer kız rüşdiye mektebi açılmasına karar verilmiş ve bu durum vilâyetlere bildirilmiştir. Böylece taşrada ilk kız rüşdiyeleri açılmaya başlamıştır.⁸⁶ II. Abdülhamid dönemi sonunda İstanbul’da 15 kız rüşdiyesinde 2.547 öğrenci, 139 öğretmen vardı. Vilâyetlerde ise 31 kız rüşdiyesinde 2.140

⁷⁷ Mustafa Gündüz, *Osmanlı Mirası Cumhuriyet’in İnşası: Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*, Ankara 2010, s. 103.

⁷⁸ Altınova, *a.g.t.*, s. 59.

⁷⁹ Tenger, *a.g.t.*, s. 52.

⁸⁰ Emel Demir Görür, “İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüşdiye Mektebi Örneği”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII/36 (2015), s. 314.

⁸¹ Tenger, *a.g.t.*, s. 52.

⁸² Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 64.

⁸³ M. Cevad, *a.g.e.*, s. 86.

⁸⁴ Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 175.

⁸⁵ Ceylan, *a.g.t.*, s. 30.

⁸⁶ Altınova, *a.g.t.*, s. 156-157.

öğrenci ve 86 öğretmen vardı. Tüm ülkede ise toplam 74 kız rüşdiyesi vardı.⁸⁷ 1906-1907 yılında ülkede 85 kız rüşdiyesi varken bu sayı 1918’de 116’ya çıkmıştır.

1913 Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkati ile kız rüşdiyeleri ibtidaî mektepleriyle birleştirilmiştir. Böylece altı yıllık okullar haline getirilerek kazalara kadar yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.⁸⁸ Kız rüşdiye mekteplerinin açılması kadınların kamusal hayata katılımı süreci doğrultusunda önemli bir adım olmuştur.⁸⁹

1. 2. Rüşdiye Mekteplerinin Özellikleri

1. 2. 1. Teşkilât Yapısı

Sultan Abdülmecid’in tahta çıkmasıyla birlikte ilan edilen Tanzimat Fermanı’nda⁹⁰ eğitim ve okul adına tek sözcük geçmemektedir.⁹¹ Tanzimat Fermanı’nda eğitimde yenileşmeye hiç yer verilmemişse de ferman ile başlayan Tanzimat Dönemi eğitim konusunda yeni adımların atılmaya başlandığı bir dönemdir.⁹² Tanzimat Dönemi eğitim hizmetleri bakımından yeni eğitim kurumlarının açıldığı bir dönem olma özelliğinin yanında bu kurumların merkez teşkilâtı tarafından idaresini sağlayacak yapılanmanın da oluştuğu dönemdir.⁹³

Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesinden hemen önce, hariciye, dâhiliye ve maliye nâzırlıkları dışında kalan imar ve kalkınma işlerini planlama ile görevli olarak kurulan Meclis-i Umûr-ı Nâfia, özellikle eğitim işleri ile ilgilendi. Böylece modern eğitim için gerekli teşkilâtlanma bu meclisin kuruluşu ile başlatılmış oldu. Artık eğitimin planlanması işi medresenin elinden alınmıştı. Meclis-i Umûr-ı Nâfia’nın hazırladığı raporlar doğrultusunda hem teşkilât hem de düşünce açısından bir takım değişiklikler yapıldı. Eğitim konuları bu meclise bağlandı.⁹⁴

⁸⁷ Tenger, *a.g.t.*, s. 63.

⁸⁸ Altınova, *a.g.t.*, s. 168-169.

⁸⁹ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, çev. Osman Yener, İstanbul 2010, s. 84.

⁹⁰ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul 2005, s. 78.

⁹¹ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 69.

⁹² Ceylan, *a.g.t.*, s. 16.

⁹³ Erol Kömür, *Osmanlı Devleti Enderun Mektebi’nde Eğitim Sistemi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 24.

⁹⁴ Bayram Kodaman-Abdullah Saydam, “Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 477.

Sultan II. Mahmut Meclis-i Umûr-ı Nâfia'ya eğitim kurumları hakkında bir layiha hazırlattırmıştı.⁹⁵ Bu layiha ile birlikte eğitim işleri bir düzene konulmaya başlamıştır.⁹⁶ Layihanın konusu sıbyan mekteplerinin düzeltilmesi ve onlara bağlı olarak yeni ve ikinci sınıfı olacak mekteplerin açılması olmuştur.⁹⁷ Meclis-i Nâfia tarafından 5 Şubat 1839 tarihinde hazırlanan layihada eğitimde yenilik yapılmasının şart olduğu ve hatta devletin kurtuluşunun buna bağlı olduğu vurgulanmıştır. Bu layihada ilk mekteplerin ıslah edilmesi geniş bir şekilde ele alınmış ve öncelikle İstanbul'da daha önce padişahlar tarafından büyük camilerin yanına yapılmış olan, Selâtin-i İzâm Mekâtibi olarak adlandırılan sıbyan mekteplerinin devamı ve ikinci kademesi olarak Sınıf-ı Sâni adıyla yeni tarzda mekteplerin açılması kararlaştırılmıştır. Ancak Sultan II. Mahmud, bu Sınıf-ı Sâni ismini beğenmeyerek bu yeni açılacak okullara Mekâtib-i Rüşdiye adını vermiştir.⁹⁸ Padişahın, yeni açılacak okullara rüşdiye adını vermesi, çocukların sinn-i rüşde gelinceye kadar bu mekteplerde okuyacak olmaları ve öğrencilerin eğitimlerinin rüşdlerini ispatlayıncaya kadar devam edecek olmasıyla ilgilidir.⁹⁹

Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın yayımladığı layihada belirtilen işleri planlamak ve yürütmek üzere 1838 yılında bir irâde ile Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti kuruldu.¹⁰⁰ Bu idarî teşkilâtın adındaki 'rüşdiye' sözcüğü eğitim kurumlarını ifade etmek için ilk kez kullanılıyordu ve bahsedilen okullar selâtin mektepleriydi. İdarenin adında 'nezâret' kelimesi geçse de söz konusu birim¹⁰¹ bugünkü anlamda bir nâzırlık (bakanlık) değil, sadece rüşdiye okullarıyla ilgili bir genel müdürlüktü.¹⁰² Nezâret'e İmamzâde Esad Efendi Mekâtib-i Rüşdiyye Nâzırı ve Mehmed Nazif Efendi de başkâtip olarak atandı.¹⁰³ Bu tayinle Osmanlı Devleti'nin Maârif Nezâreti'nin temelleri atılmıştır.¹⁰⁴ Ziya Gökalp, Esad Efendi'nin nâzırlığa getirilmesini tutucu olarak nitelendirip Tanzimat'ın şansızlığı olarak bahsetmiştir.¹⁰⁵

⁹⁵ M. Demirel, a.g.m., s. 44.

⁹⁶ Cavit Binbaşıoğlu, *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Ankara 2005, s. 25.

⁹⁷ Kaya Doğanay, a.g.t., s. 15.

⁹⁸ M. Demirel, a.g.m., s. 44.

⁹⁹ Altınova, a.g.t., s. 26.

¹⁰⁰ Kodaman-Saydam, a.g.m., s. 477.

¹⁰¹ Somel, a.g.e., s. 56.

¹⁰² Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2009, s. 100.

¹⁰³ Mahmud Cevad, a.g.e., s. 15.

¹⁰⁴ Kaya Doğanay, a.g.t., s. 19.

¹⁰⁵ Necdet Sakaoğlu, "Eğitim Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1985, s. 479.

Esad Efendi, ilk olarak İstanbul, Üsküdar, Galata ve Eyüp'te bulunan mekteplerle buralardaki öğrencilerin isim ve sayısını vakıf kayıtlarından çıkarmakla işe başladı.¹⁰⁶ Daha sonra Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın hazırladığı layihada İstanbul ve taşrada açılması planlanan mekteplerin ilkinin açılması için hemen harekete geçmiş ve bu ilk mektebin nizâmnâmesini hazırlamıştır. Nizâmnâme, padişahın irâdesiyle 11 Şubat 1839 tarihinde yayınlanmıştır. Nizâmnâme'ye göre açılacak bu ilk rüşdiyeye Sultan II. Mahmud'un emriyle Mekteb-i Maârif-i Âdliye adı verilmiştir.¹⁰⁷ Açılan ikinci okul ise Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Âdliye'dir.¹⁰⁸

Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti, 1849'a kadar varlığını sürdürmüş olup İmamzâde Esad Efendi'nin Meclis-i Vâlâ üyeliğine atanmasıyla kaldırılmıştır. Böylece Mekteb-i Maârif-i Âdliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Âdliye yeni kurulacak olan Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'nin denetimi altına girdiler.¹⁰⁹

Sultan Abdülmecid, Tanzimat Fermanı'nda eğitim meselesinin yer almayışını¹¹⁰ ve eğitimde istenilen hızda gelişmelerin olmaması üzerine¹¹¹ 1845 yılında Meclis-i Vâlâ'yı ziyaretinde okunan hatt-ı şerifinde, memleketin imarı için alınması gereken ıslahat önlemlerini vezirlerini sert bir dille ikaz ederek ortaya koymuştur.¹¹² Bu hatt-ı hümayun üzerine Bâbiâli harekete geçerek ülkenin imar ve ıslahı işlerini yürütmek için 'Meclis-i Muvakkat ve Mecâlis-i İmâriye' isimleriyle İstanbul ve taşrada çeşitli meclisler kurma çalışmalarına başladı. Bu meclisler arasında eğitim işleriyle ilgilenecek ve bilgisizliği ortadan kaldırmak için uğraşacak Meclis-i Maârif-i Muvakkat kuruldu. Kurulma sebeplerinden biri Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti'nin eğitim alanında istenilen yenilikleri yapamamış olmasıdır.¹¹³ Diğer bir sebep ise gerekli eğitim planlamalarının yapılmasıdır.¹¹⁴ Meclis ilk olarak Evkaf Nezâreti kayıtlarından mevcut mekteplerin bir dökümünün çıkarılmasıyla işe başladı, peşinden üç önemli layiha hazırladı. Birinci layihada sıbyan mekteplerinin düzeltilmesi ele alınmıştır. İkinci layiha orta dereceli okullar olan

¹⁰⁶ Akyıldız, a.g.m., s. 169.

¹⁰⁷ M. Demirel, a.g.m., s. 46.

¹⁰⁸ Akyıldız, a.g.m., s. 170.

¹⁰⁹ Somel, a.g.e., s. 55-60.

¹¹⁰ Fatma Ürekli, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, Bişkek 2002, s. 392.

¹¹¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993, s. 63.

¹¹² Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 361.

¹¹³ Kaya Doğanay, a.g.t., s. 26.

¹¹⁴ İhsanoğlu, a.g.m., s. 362.

rüşdiyelerin yeniden yapılandırılmasıyla ilgilidir.¹¹⁵ Bu layihada rüşdiye mekteplerinin, dinî usûller çerçevesinde tüm toplum için öğrenmesi şart olan ilim ve bilimin, faydalı olacak bir surette ve zamanın ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi vurgulanmıştır.¹¹⁶ Üçüncü layihada ise yatılı olarak planlanan Dârülfünûn'un kurulması ele alınmıştır.¹¹⁷

Meclis-i Muvakkat, eğitimin iyileştirilmesi programının ana hatlarını çizdikten sonra yerini Meclis-i Maârif-i Umûmiye'ye bırakmıştır.¹¹⁸ Muvakkat Meclis-i Maârif'in kuruluşu Tanzimat döneminde eğitimin modernleştirilmesi konusunda atılan önemli bir adımdır.¹¹⁹ Bu meclis rüşdiyelere, sıbyan okullarının üstünde Dârülfünûn'a talebe yetiştiren orta dereceli okul kimliğini vermiştir.¹²⁰

Meclis-i Vâlâ'nın 1846 yılındaki mazbatasında, bütün maârif çalışmalarını düzenleyecek, devamını sağlayabilecek ve doğacak her türlü meseleleri tartışarak bir karara bağlayacak Meclis-i Maârif-i Umûmiye adında daimi bir maârif meclisinin kurulması kararlaştırılmış ve üyeleri tayin edilmiştir.¹²¹ Böylece modern anlamda merkezî eğitim teşkilâtının temeli atılmış oldu.¹²² 1846 tarihli bu mazbataya göre Daimi Maârif Meclisi, Geçici Maârif Meclisi'nde hazırlanıp Meclis-i Vâlâ'ya sunulan layihaların uygulanmasında görevlendirildi. Bu layihalarda ele alınan konular üç başlıkta incelenebilir: Sıbyan mekteplerinin ıslahı, Rüşdiye mekteplerinin yeni bir düzene sokulması ve İstanbul'da bir Dârülfünûn kurulmasıdır.

Hiç vakit geçirmeden çalışmalarına başlayan Meclis-i Maârif-i Umûmiye, 1846 yılında bir layiha hazırlayarak sadarete sunmuştur. Meclis-i Muvakkat'ın almış olduğu kararları uygulamak ve uygulama esnasında ortaya çıkacak aksaklıkları ortadan kaldırmak için müzakerelerde bulunacak olan Meclis-i Maârif-i Umûmiye, öncelikle kurulması padişah tarafından emredilen Dârülfünûn'a talebe yetiştirecek mahalle mekteplerinin düzeltilmesini ele almıştır.¹²³ İstanbul'daki mektepleri iki kısma ayırarak küçükleri dinî ve ahlakî yönleri ağır basan bir eğitim veren sıbyan mektebi; büyükleri ise, dinî eğitimin yanında ilim, sanayi ve bilimlere giriş niteliğinde derslerin verileceği rüşdiye mektepleri

¹¹⁵ M. Demirel, a.g.m., s. 50.

¹¹⁶ Demir Görür, a.g.m., s. 313.

¹¹⁷ M. Demirel, a.g.m., s. 50.

¹¹⁸ Tarık Soydan-Mahmut Tüncel, "Osmanlı'da İlk Yenileşme Döneminde Eğitimin Kurumsal ve Yönetmel Yapısının Oluşumu ve Gelişimi", *Milli Eğitim Dergisi*, XXXXII/198 (2013), s. 117.

¹¹⁹ Keklik, a.g.t., s. 32.

¹²⁰ Kodaman, a.g.e., s. 92.

¹²¹ İhsanoğlu, a.g.m., s. 364.

¹²² Ürekli, a.g.m., s. 392.

¹²³ İhsanoğlu, a.g.m., s. 364.

olarak düzenlenmesini kararlaştırdı. Mektep hocalarına yapacakları eğitimin esaslarını belirten talimatların verilmesi ve öğrencilerin seviyelerine göre sınıflara ayrılması,¹²⁴ bu mektepleri yerinde teftiş edecek bir müdür ve muavine ihtiyaç olduğu alınan kararlardandı.¹²⁵

Meclis, ders kitapları yazdırma, yabancı eserleri Türkçeye çevirtme; programlar, tüzükler hazırlama, eğitim fikirlerini yönetmeliğe bağlama; yeni eğitimin ulema elinde yön değiştirmemesi için Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti kurulması gibi önemli işlerle uğraşmış ve başarılar elde etmiştir.¹²⁶ Meclis-i Maârif-i Umûmiye, Osmanlı Devleti'nde eğitim işlerinden sorumlu ilk kurumdur. Fakat ilk kurulduğunda bir karar organı olmakla birlikte icra yetkisine sahip değildir. Daha sonrasında bu kuruma bağlı bir icra organı olarak Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti kurulmuştur.¹²⁷

Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin aldığı kararları uygulamak üzere 1846 yılında Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti kurulmuştur. Bu şekilde ayrı bir kuruluşun oluşturulmasının temel sebebi, Evkâf Nezâreti'nin dolayısıyla medrese etkisinden mektepleri kurtarmaktı ve kurulmasıyla eğitim teşkilâtı medresenin etkisinden önemli ölçüde kurtarılmış oldu.¹²⁸ Bu nezâret sadece icra organı olup sıbyan ve rüşdiye mekteplerinin yönetimine yetkiliydi.¹²⁹ Kemal Efendi'nin Mekâtib-i Umûmiye Müdürlüğü'ne getirilmesinden sonra rüşdiyelerin geliştirilmesi, çoğaltılması ve yeni sistemde eğitime geçilmesi konularında önemli adımlar atılmıştır.¹³⁰

Okullaşmanın memleket çapında gerçekleştirilmesinde yetersiz kalan Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'nin yerine¹³¹ yeni okulların ihtiyaçları, eğitimin çok daha geniş kapsamlı teşkilâtlanmaya ihtiyaç göstermesi sebebiyle 1857 yılında Maârif-i Umûmiye Nezâreti oluşturuldu.¹³² Nezâret çeşitli yerlere rüşdiyeler açtığı gibi modern anlamda sıbyan ve ibtidaiye okullarını açmaya başladı.¹³³ Maârif-i Umûmiye Nezâreti, bakanlık düzeyinde ilk eğitim teşkilâtı olma özelliğine sahiptir.¹³⁴ Böylece eğitim işlevi hükümet

¹²⁴ Akyıldız, a.g.m., s. 174.

¹²⁵ İhsanoğlu, a.g.m., s. 364.

¹²⁶ Sakaoğlu, a.g.e., s. 71.

¹²⁷ Soydan-Tüncel, a.g.m., s. 118.

¹²⁸ Ürekli, a.g.m., s. 392.

¹²⁹ Kaya Doğanay, a.g.t., s. 27-28.

¹³⁰ M. Demirel, a.g.m., s. 51.

¹³¹ Salih Özkan, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 2014, s. 85.

¹³² Kodaman-Saydam, a.g.m., s. 478.

¹³³ Özkan, a.g.e., s. 85.

¹³⁴ Altınova, a.g.t., s. 40.

içinde ilk kez ayrı olarak yer alıyordu.¹³⁵ II. Mahmud döneminde başlayan merkezileşme çabaları, Meclis-i Maârif ile devam edip Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nin kurulmasıyla da zirveye çıktı ve eğitim sahasında devletin denetimi sağlandı.¹³⁶ Sonuç olarak bu nezâret ile bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı'nın temelleri atılmış oldu.¹³⁷

Batı devletleri seviyesine erişmek için Batı tipi mekteplerin açılmasını savunan Ali ve Fuad Paşalar¹³⁸ eğitim konusunda fikirlerini almak üzere devrin Fransız Eğitim Bakanı Jean Victor Duruy'u Türkiye'ye davet etmiştir.¹³⁹ Duruy'a 1867'de Osmanlı eğitim kurumlarının sistemleştirilmesi için bir proje hazırlanmıştır. Duruy'un projesinin tavsiye ettiği girişimler şunlardı: dinler ve milliyetler arası ortaöğretim okulları açılması; fen, tarih, hukuk, idare okutacak bir üniversitenin kurulması ve genel kitaplıklar açılmasıdır. Bu doğrultuda 1869 yılında Duruy'un projesi temel alınarak Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitimini bir bütün olarak düzenlemeye dönük olarak Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi hazırlanmıştır.¹⁴⁰ Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi, Türk eğitim hayatında sistemleştirme ve kanunlaştırma hareketinin ilki olması bakımından önemlidir. Bu nizâmnâme eğitim idare ve teşkilâtını kanunî bir hükme bağlamıştır.¹⁴¹

Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi Fransız eğitim sisteminden yararlanılarak hazırlanmıştır.¹⁴² Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi düzenleme, denetim, yönetim işlerinin tümünü bir bütün halinde kapsaması bakımından eğitim hayatımızda bir dönüm noktasını oluşturmaktadır.¹⁴³ Beş bölüm ve 198 maddeden oluşan bu nizâmnâme, eğitimin her dalında olduğu gibi rüşdiyeler için de bazı yenilikler getirmiştir.¹⁴⁴ Nizâmnâmenin on sekiz-yirmi altıncı maddeler arası rüşdiyelerle ilgilidir.¹⁴⁵ Nizâmnâmenin Mekâtib-i Rüşdiye kısmında şu husular yer almaktadır: beş yüz haneden fazla olan her kasabada birer rüşdiye açılacaktır; rüşdiyelerin her türlü masrafları Vilâyet Maârif İdaresi Sandığı'ndan karşılanacaktır; rüşdiye binaları Meclis-i Kebîr-i Maârif tarafından gönderilen planlara

¹³⁵ Tekeli, a.g.m., s. 467-468.

¹³⁶ Akyıldız, a.g.m., s. 182.

¹³⁷ Altınova, a.g.t., s. 40.

¹³⁸ Ürekli, a.g.m., s. 396-397.

¹³⁹ Ceylan, a.g.t., s. 24.

¹⁴⁰ Soydan-Tüncel, a.g.m., s. 119.

¹⁴¹ Songül Keçeci Kurt, *Haremden Mektebe Osmanlı Devleti'nde Kadın Eğitimi*, İzmir 2011, s. 86.

¹⁴² Nevzad Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara 1948, s. 393.

¹⁴³ Alev Duran, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Eğitim (1876-1923)*, İstanbul 2018, s. 21-22.

¹⁴⁴ Demir Görür, a.g.m., s. 312.

¹⁴⁵ M. Emin Yolalıcı, "XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *Osmanlı*, C. V, Ankara 1999, s. 286.

göre yapılacaktır; her rüşdiyeye, öğrenci sayısına göre bir veya iki öğretmen ve ayrıca bir gözetmen ve bir de hademe tayin olunacaktır; muallim-i evvelin (başöğretmen) 800, ikincisinin 500, gözetmenin 250, hademenin 150 kuruş maaşla istihdam edilmeleri uygundur; rüşdiyelerde öğretim süresi dört yıldır; bütün rüşdiyeler 1-23 Ağustos arasında tatile gireceklerdir; rüşdiyeyi bitirenler sınavla idâdiye kabul edileceklerdir.¹⁴⁶

Mârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi'nden sonra devletin pek çok bölgesinde yeni rüşdiyeler açılmıştır, fakat rüşdiyelerin uzun yıllar yeterli sayıya ulaşması mümkün olmamıştır. Bu durumun en önemli nedeni, rüşdiyelerin de diğer sivil Osmanlı eğitim kurumları gibi yeterli malî kaynaklarının olmamasıydı. Ayrıca bu okulların öğretmen ihtiyacı bir türlü karşılanamıyordu.¹⁴⁷ Uygun yerlerde kız rüşdiyelerinin açılması da nizâmnâmenin hedefleri arasındaydı. Nizâmnâmenin getirdiği bir yenilik de Usûl-i cedîd denen yeni öğretim yönteminin yaygınlaştırılması olmuştur.¹⁴⁸ Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi, bütün eksikliklerine rağmen eğitimin devlete ait bir hale getirilmesi, merkez ve taşra kurumlarının kurulması, eğitimin ilk, orta ve yüksek basamak olarak sınıflandırılması açısından önemlidir.¹⁴⁹ Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi'yle Osmanlı eğitim teşkilâtı merkezde ve taşrada yeniden yapılandırıldı. Merkez teşkilâtı açısından yapılan en önemli yenilik Meclis-i Kebîr-i Maârif'in kurulması oldu.¹⁵⁰ Meclis-i Kebîr-i Maârif, eğitim idaresinin genel merkezi olacaktı. Bu kurum, 1922 yılına kadar gerek teşkilât yapısında gerek üye sayısındaki değişikliklere rağmen varlığını devam ettirmiş¹⁵¹ ve Cumhuriyet'e gelindiğinde Talim ve Terbiye Dairesi'ne dönüşmüştür.¹⁵²

Osmanlı Devleti'nde uzun süre vilâyetlerdeki eğitim teşkilâtları ihmal edilmiştir. 1869'a kadar ki düzenlemelerde öncelikle İstanbul ele alınmıştı. Bu tarihten sonra vilâyet teşkilâtlarının da ihtiyacı karşılayacak şekilde düzenlenmesine özen gösterildi. Nitekim bu nizâmnâme ile oluşturulan İstanbul'daki Meclis-i Kebîr-i Maârif'in şubeleri olmak üzere, vilâyetlerde de birer Meclis-i Maârif Meclisi kuruldu.¹⁵³ Eğitim işlerini malî açıdan desteklemek amacıyla da Maârif Sandıkları kuruldu.¹⁵⁴

¹⁴⁶ Kodaman-Saydam, a.g.m., s. 484.

¹⁴⁷ Keklik, a.g.t., s. 50.

¹⁴⁸ Sakaoğlu, a.g.e., s. 90-91.

¹⁴⁹ Altınova, a.g.t., s. 50.

¹⁵⁰ Keklik, a.g.t., s. 43.

¹⁵¹ Altınova, a.g.t., s. 51-54.

¹⁵² Gündüz, a.g.e., s. 74.

¹⁵³ Kodaman-Saydam, a.g.m., s. 480.

¹⁵⁴ Yolalıcı, a.g.m., s. 285.

Bu idareler elinde Nizâmnâme'nin uygulanmasıyla ibtidaîler, rüşdiyeler, idâdîler ve sultanîlerden oluşan eğitim bütün ülkede yaygınlaşmıştır. Eğitimin daha düzenli yürütülmesi, yaygınlaştırılması ve disiplin sağlanması amacıyla oluşturulan Vilâyet Maârif Meclisleri önemli bir görevi başarmıştır. Vilâyet Maârif Meclisleri'nin, rüşdiyelerin ülke genelinde yaygınlaştırılması ve mevcut rüşdiyelerle ilgili sorunların çözümlenmesinde de önemli bir idarî görevi yerine getirmiştir.¹⁵⁵

1. 2. 2. İdarî Yapısı

1. 2. 2. 1. Görevli Personel ve Sorumlulukları

Rüşdiye mekteplerinde müdür, muallim-i evvel, muallim-i sâni ve diğer derslerin muallimlerinden başka okulun asayiş, düzen ve temizlik gibi işlerinden sorumlu bevvâb ve mubassır adında görevliler vardı.¹⁵⁶

Müdür, okulun idaresinden birinci derecede sorumludur. Öğrencilerin eğitim ve öğretiminin en iyi şekilde yapılmasını sağlayacak, okullarda uygulanması gereken düzen ve emirleri yerine getirecektir.¹⁵⁷ Taşra rüşdiyelerinde ise mektebin genel sorumlusu muallim-i evvel (birinci öğretmen)'dir. Öğrencilerin terbiyesinden eğitim programının işlenmesine kadar bütün düzen ve emirlerin uygulanmasından muallim-i evvel sorumluydu.¹⁵⁸

Bevvâb, Arapça bir kelime olup sözlükte kapıcı, kapı bekçisi anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁹ Bevvâblar öğrenci dağılıncaya kadar mektepte hazır bulunacak sonra mektebi süpürüp dersaneleri temizleyeceklerdir. Bevvâblar mektep kapısını vaktinden önce açacak ama vakit gelmedikçe öğrenciyi içeriye almayacaktır. Daima kapı önünde duran bevvâblar muallim-i evvel tarafından izin verilmedikçe hiçbir öğrencinin mektepten dışarıya çıkmasına izin vermeyecektir.¹⁶⁰

Mubassır, mekteplerde öğrencinin durumu ile yakından ilgilenen, düzenliği sağlayan kişilerdir.¹⁶¹ Görevleri öğrencilerin toplanmasını sağlamak, sınıflarda öğrencilerin

¹⁵⁵ Altınova, *a.g.t.*, s. 56-57.

¹⁵⁶ Altınova, *a.g.t.*, s. 227.

¹⁵⁷ Tenger, *a.g.t.*, s. 75.

¹⁵⁸ Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Ankara 2008, s. 5-7.

¹⁵⁹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2004, s. 117.

¹⁶⁰ Altınova, *a.g.t.*, s. 227-229.

¹⁶¹ Develioğlu, *a.g.e.*, s. 948.

yoklamasını yapmak, ders ve teneffüs saatlerini bir düdükle bildirerek, öğretmeni bulunmayan sınıflarda ders öğretmeni gelinceye kadar öğrencilerin düzenini sağlamak, teneffüslerde öğrencilerle ilgilenmek ve onların düzeni bozmalarını engellemek, akşam olunca evlerine gidecek öğrencileri gruplara ayırarak belli yerlere kadar onlarla birlikte gitmektir.¹⁶²

1. 2. 2. 2. Eğitim Süreleri

1856 yılında rüşdiyelerin öğretim süresi dört yıldır.¹⁶³ Dârülmaârif açıldıktan sonra okulların öğrenim süresi altı yıla çıkarılmıştır ve daha sonra 1863'te beş yıla indirilmiş, 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi ile birlikte bu süre dört yıla indirilerek rüşdiyeler ortaöğretimin birinci basamağı haline getirilmiştir.¹⁶⁴ 1891 yılında rüşdiyelerin öğretim süresi üç yıla düşürülmüş ve programları yeniden düzenlenmiştir. Bu değişikliğin nedeni ülke genelinde idâdîlerin yaygınlaşmasıyla rüşdiyeler ile idâdî mekteplerinin ders programlarının uyumlu hale getirme çabasıdır.¹⁶⁵ Ancak bazı vilâyetlerde öğretim süresi dört yıldır.¹⁶⁶ 1913 yılında yayınlanan Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-u Muvakati ile ilköğretim altı yıl olmuştur. Rüşdiyeler ibtidaîler ile birleşerek Mekâtib-i İbtidâiye adı altında altı yıllık ilköğretim okulları haline geldiler.¹⁶⁷

1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi'ne göre kız rüşdiyelerinde öğretim süresi dört yıldır. 1898/1899 yılında ibtidaîye sınıfları ve rüşdiyeden oluşan kız rüşdiyelerinin öğretim süresi altı yıldır.¹⁶⁸

1. 2. 2. 3. Okulların Çalışma Süreleri ve Tatil Düzeni

Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi'nin 25. maddesinde Müslim ve Gayrimüslim rüşdiye mekteplerinin tatil zamanları belirlenmişti. Buna göre, ağustos başından üçüncü hafta sonuna kadar tatil süresi toplam 22 gündür. Temmuz başında dersler bitirilecek ve öğrencilere 15 gün süre tanınacaktı. Temmuz'un 15'inden sonuna kadar da imtihanlar

¹⁶² Tenger, *a.g.t.*, s. 75-76.

¹⁶³ Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 248.

¹⁶⁴ Tenger, *a.g.t.*, s. 127.

¹⁶⁵ Kerim Açık, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Olan Dönemde Rüşdiye, İdadi ve Sultani Mekteplerindeki Arapça Derslerinin Yabancı Dil Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 65, İstanbul 2016, s. 317.

¹⁶⁶ Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 260.

¹⁶⁷ Açık, *a.g.m.*, s. 318.

¹⁶⁸ Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 269-272.

yapılacak, imtihanlar bitince de mektep tamamen kapatılacak ve 22 Ağustos'da tekrar açılacaktı.¹⁶⁹ Bu tatillerin dışında da rüşdiye mekteplerinde eğitime ara verilirdi. Bu tatiller Ramazan ayının üçüncü haftası sonundan Şevvâl'in birinci haftası sonuna kadar on beş gün, Kurban Bayramı için yedi gün, haftanın cuma günleri, kandil günleri, padişahın tahta çıkış ve doğum yıl dönümleri'dir.¹⁷⁰

Gayrimüslim okulları da kendi bayram ve özel günlerinde tatil edilebilir.¹⁷¹ Taşradaki rüşdiye mekteplerinde derslerin başlama saati birbirlerinden farklılık göstermiştir. Rüşdiyelerin bulunduğu bölgenin havası ve iklimine göre derslerin başlama saati değişmiş, derslerin bitiş saati ise tüm vilâyetlerde ikindi vaktinden sonra gerçekleştirilmiştir.¹⁷²

1. 2. 3. Öğretmenlerle İlgili Uygulamalar

1. 2. 3. 1. Öğretmenlerin Yetiştirilmesi

Tanzimat sonrasında başta rüşdiyeler olmak üzere çağdaş yeni okulların açılması ve sıbyan mekteplerinin iyileştirme düşüncesi modern ve çağdaş öğretmene ihtiyacı artırmıştır. Tanzimatçılar modern eğitimin, medreselilerin öğretmen tayin edilmesiyle değil, yeni ve modern yöntemlere göre yetişmiş öğretmen temin etmekle mümkün olacağı düşüncesini benimsemeleri öğretmen okullarının açılmasını sağlamıştır.¹⁷³

Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'nin başına getirilen ve Eğitim Bakanlığı yapan Ahmet Kemal Efendi'nin öncülüğü ile ilk kez bir erkek öğretmen okulu Dârümuallimîn adıyla 16 Mart 1848 Perşembe günü Fatih'te,¹⁷⁴ Arapça hocası Yahya Efendi'nin verdiği dersle resmen açıldı.¹⁷⁵ Bu açılış Türk öğretmeninin meslek tarihinde önemli bir olaydır.¹⁷⁶

Dârümuallimîn'in açılmasıyla medresenin yanında kurulan yeni eğitim kurumları öğretmen yetiştiren bir kaynağa kavuşmuştur. Okul kurulduktan sonra rüşdiyelerin

¹⁶⁹ Altınova, *a.g.t.*, s. 231.

¹⁷⁰ Ünal, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁷¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi: M.Ö. 1000- M.S. 2011*, Ankara 2011, s. 237.

¹⁷² Ünal, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁷³ Yolalıcı, *a.g.m.*, s. 288.

¹⁷⁴ Yahya Akyüz, "Türkiye'de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu, *Türkler*, C. XV, Ankara 2002, s. 16.

¹⁷⁵ Abdülkadir Özcan, "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 444.

¹⁷⁶ Akyüz, *a.g.m.*, s. 16.

açılmasına hız verilmiştir. Eğitim tarihi yönünden ilk Dârümuallimîn'in önemi ne programında ne de öğrenci sayısındadır. Esas olan, Tanzimatçıların öğretmensiz eğitim olmayacağını anlamalarıdır. Diğer bir ifadeyle modern eğitim ve öğretimin, açılan okullara medrese geleneğine bağlı kimselerin öğretmen tayin edilmesiyle değil, yeni yöntemlerle yetişmiş aydınların öğretmen yapılmasıyla mümkün olacağı fikrinin kabul edilmesidir. Böylece okulla öğretmenin ayrı düşünülmemeyeceği ortaya çıkıyor. Ancak okulun programında fazla bir yenilik yoktur.¹⁷⁷ Dâümuallimîn, şekilce de olsa sonraki yeniliklere bir başlangıç teşkil eden ve aynı zamanda İmparatorluk eğitiminin büyümesine ve gelişmesine köprü olan bir kuruluştur.¹⁷⁸

1859 yılında açılan kız rüşdiyelerinin¹⁷⁹ ilk yıllarında yeterli sayı ve nitelikte kadın öğretmen bulunmadığından yaşlı ve iyi ahlâklı erkek öğretmenler görevlendirilmişti. Fakat kız rüşdiyelerinde artık genç kız olma yaşlarında bulunan kızların o dönemlerinde öğretmenlerinin mutlaka kadın olması gerektiği düşünülüyordu. Bu yüzden 1869'da yayınlanan Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi kızlar için bir öğretmen okulu (Dârümuallimât) açılacağı hükmünü ve ayrıntılı düzenlemeleri getirmişti. Kız öğretmen okulunun açılması için hemen hazırlıklara girişildi. İstanbul'da Sultanahmet'te Yerebatan Caddesi'nde ahşap bir konak kiralanarak okul binası olarak düzenlendi. Dârümuallimât, 1870 yılında açıldı.¹⁸⁰

Dârümuallimât'a alınacak öğrencilerin kız rüşdiyesinden mezun olmaları ve 15 yaşından aşağı olmamaları gerekmektedir.¹⁸¹ 1870 yılında 45 öğrenci ile öğrenime başlayan Dârümuallimât ilk mezunlarını 1873 yılında vermiştir.¹⁸² Dârümuallimât'tan ilk kez 17 bayan mezun oldu. Bu ilk mezunlar İstanbul içindeki kız mekteplerine öğretmen olarak atanmışlardır.

Dârümuallimât'tan mezun olan kadın öğretmenler kız rüşdiyelerinin yaygınlaşmasında ve kız çocuklarının gerek kız sıbyan gerek kız rüşdiyeleri düzeyinde okullaşma oranının artmasında etkili olmuştur.¹⁸³ Dârümuallimât, sadece kız sıbyan ve

¹⁷⁷ Kodaman-Saydam, a.g.m., s. 492.

¹⁷⁸ Rıza Kardaş, "Öğretmen Yetiştirme Kurumları", *Türk Ansiklopedisi*, C. XXVI, Ankara 1977, s. 233.

¹⁷⁹ Özcan, a.g.m., s. 456.

¹⁸⁰ Akyüz, a.g.m., s. 21.

¹⁸¹ Altınova, a.g.t., s. 90-92.

¹⁸² Özcan, a.g.m., s. 459.

¹⁸³ Akyüz, a.g.m., s. 23.

rüşdiye mekteplerine öğretmen yetiştirmekle kalmayıp İstanbul'dan başlayarak memleketin her köşesine yayılacak aydın kadınların yetişmesini sağlayan ilk kurum olmuştur.¹⁸⁴ Bu okulların açılışı Türk maârif tarihi açısından önemlidir. Türk maârif tarihinde bir ilke imza atılmış, ilk defa kadınların çalışma hayatına girmesi sağlanmıştır.¹⁸⁵

1. 2. 3. 2. Öğretmenlerin Görev ve Sorumlulukları

Rüşdiye mekteplerinin nizâmnâmesinde öğretmenlerin görev ve sorumlulukları açıkça belirtilmiş ve mektebin idaresi muallim-i evvellere bırakılmıştı. Buna göre mektebin muallim-i evveli öğrenciyi disiplin altında tutacak, her türlü kanun ve nizâmın güzel bir şekilde uygulanmasını sağlayacaktı. Muallim-i evveller belirlenen gün ve aylarda mektepte bulunmak zorundaydı ve Maârif Nezâreti'nden izin almadıkça bir yere gitmeleri yasaktı. Olumsuz davranışlarda bulunan çocukları azarlamak muallim-i evvellerin hakları arasındaydı. Bu gibi durumlarda dahi öğrenci uygun bir dil ile uyarılacak ve hiçbir şekilde şiddet uygulanmayacaktı. Teneffüs zamanlarında zararlı bir durum meydana gelmemesini sağlayacaktı. Derslerin nasıl işlediğini ve öğrencilerin ders sırasındaki tavır ve hareketlerini görmek için haftada bir kez derslere gireceklerdir. Muallim-i evveller, diğer muallimlerin kusurunu gördüğünde uyarma yetkisine sahipti. Bu uyarıların tesiri olmazsa durumu Maârif Nezâreti'ne bildirecekti. Okuldaki demirbaşların kayıtlı olduğu defter, öğrencilerin ve velilerin isim ve adreslerinin yer aldığı defter, devam defterleri ve masraf defterleri de muallim-i evveller tarafından doldurulacaktı. Her rüşdiye mektebinin çeşitli masrafları da muallim-i evvelin sorumluluğundaydı.¹⁸⁶

Öğretmenler zamanı geldiğinde dershanede bulunmak zorundadır. Ders zamanında doğruca dershaneye gidecek ve ders bitmeden dışarıya çıkmayacaktır.¹⁸⁷ Öğretmenler derslerde mutlaka Meclis-i Kebîr-i Maârif tarafından belirlenen kitapları okutmakla sorumluydular.¹⁸⁸ Dersler hakkında değişikliğe gitme yetkisine sahip değillerdi. Muallimler derse başlamadan önce gelmeyen öğrencileri tespit etmek için yoklama

¹⁸⁴ Altınova, *a.g.t.*, s. 95.

¹⁸⁵ Yolalıcı, *a.g.m.*, s. 288.

¹⁸⁶ Altınova, *a.g.t.*, s. 336-337.

¹⁸⁷ Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 223.

¹⁸⁸ Ünal, *a.g.e.*, s. 9.

yapacak, derse başlamadan önce bir önceki dersle ilgili sorular öğrencilere yöneltilecekti.¹⁸⁹

1. 2. 4. Öğrencilerle İlgili Uygulamalar

1. 2. 4. 1. Mektebe Kayıt ve Kabuller

Rüşdiye mekteplerine kaydedilecek öğrencilerin seçimine dikkat edilir ve kabul edilecek öğrencilerde bir takım şartlar aranırdı. Bu şartlar şunlardır: tanınmış doktorlardan veya belediye doktorundan bulaşıcı hastalığının olmadığına dair alınan sağlık ve aşı raporu, Osmanlı tezkeresi, varsa okudukları okulun diploması, birinci seneden öğretime başlayacak öğrencilerin yaşlarının 11'den aşağı ve 15'ten yukarı olmaması, eğitim dönemi başlamadan başvurusunu yapmış olmak.¹⁹⁰

Mekteplere kayıt zamanı geldiğinde Vatan, Tercüman-ı Hakikat, Ceride-i Havadis gibi gazetelere ilan verilerek belirlenen sürede çocuklarını rüşdiye mekteplerine kaydettirmeleri gerektiği halka duyuruluyordu. Rüşdiye mekteplerine giriş için her yıl eğitim-öğretimin başlamasından 15 gün önce Mahmudiye, Bayezid, Üsküdar ve Beşiktaş mekteplerinde birer komisyon kuruluyordu.¹⁹¹ Yapılan duhûl (giriş) sınavı, rüşdiye mekteplerine alınacak öğrencileri belirlemek için bu oluşturulan komisyon tarafından gerçekleştirilirdi.¹⁹²

1. 2. 4. 2. Öğrencilerin Görev ve Sorumlulukları

Öğrenciler isimleri deftere kaydedildiği günden itibaren resmî elbiseleri ile mektebe zamanında gidip geleceklerdir. Yanlarında gerekli kitap ve malzemelerden başka kalemtraş, çakı gibi yaralayıcı aletler, fazla para, kıymetli eşya ve sigara tabakası vs. bulundurması yasaktır.¹⁹³ Öğrenciler derste terbiyeli bir şekilde oturacak ve dersi takip edecek, kendilerine soru sorulmadıkça konuşmayacaklardır. Dersle ilgili bir engeli olan öğrenci ders sonunda öğretmenine başvuracaktır. Öğrencilerin kendi dersinden başka bir derse gitmesi yasaktır. Bir öğrenci okul binası veya malzemesine zarar verirse bu zarar

¹⁸⁹ Altınova, *a.g.t.*, s. 337.

¹⁹⁰ Ünal, *a.g.e.*, s. 9-10.

¹⁹¹ Altınova, *a.g.t.*, s. 309-310.

¹⁹² Ünal, *a.g.e.*, s. 13-14.

¹⁹³ Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 225.

kendisi ya da ailesi tarafından karşılanacaktır. Öğrencilerden biri diğeri hakkında kötü bir davranışta bulunduğu diğer taraf durumu öğretmene bildirerek hakkını arayacaktır.¹⁹⁴

1. 2. 4. 3. Sınav Sistemi ve Öğrenciye Verilen Notlar

Bir okula giriş (duhûl) sınavı dışında sınavlar ikiye ayrılır: İmtihan-ı hususî ve İmtihan-ı umumî.¹⁹⁵ İmtihan-ı hususî (özel imtihan), her üç ay sonunda, Kanun-ı evvel ve Mart ayı başlarında, senede iki kez okul müdürünün de bulunduğu ortamda, ders öğretmeni tarafından yapılırdı. Sınav sonunda dersin nereye kadar okutulduğu gösterilerek genel bir cetvel düzenlenir ve cetvelin alt kısmı müdür ve öğretmenler tarafından mühürlenerek Rüşdiye Mektepleri İdaresi'ne gönderilirdi.

İmtihan-ı umumî (genel imtihan), her sene sonunda idare tarafından gönderilen mümeyyizler tarafından gerçekleştirilirdi. Sınav notları iki kopya olarak yazılır, bunlar iki zarf içersine konularak biri okul idaresine teslim edilir diğeri ise Rüşdiye Mektepleri İdaresi'ne gönderilirdi. Sınav sonunda mektepte kalan zarflar açılır, notlar genel cetvele yazılarak idare tarafından onayladıktan sonra öğrencilere ilan edilirdi.¹⁹⁶ İstanbul ve taşra rüşdiyelerindeki öğrencilere sınavlarda verilen notlar şu şekildedir:

İstanbul Rüşdiyeleri

9-10: Aliyy'ül-a'lâ (en iyi, fevkalade)

8: A'lâ (yüksek)

6-7: Karîb-i a'lâ (yükseğe yakın)

5: Vasat (orta)

4: Karî-i Vasat (ortaya yakın)

3: Za'îf (zayıf)

1-2: Ednâ (pek az, aşağı)

Taşra Rüşdiyeleri

9-10: Aliyy'ül-a'lâ (en iyi, fevkalade)

8: A'lâ (yüksek)

7: Karîb-i a'lâ (yükseğe yakın)

6: Vasat (orta)

5: Karîb-i Vasat (ortaya yakın)

4: Za'îf (zayıf)

1-2-3: Sıfır¹⁹⁷

¹⁹⁴ Altınova, *a.g.t.*, s. 308.

¹⁹⁵ Akyüz, *a.g.e.*, s. 236.

¹⁹⁶ Ünal, *a.g.e.*, s. 14-15.

¹⁹⁷ Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 228.

1. 2. 4. 4. Öğrenci Disiplini

Rüşdiye mekteplerinde öğrencilere verilen başlıca cezalar, gittikçe ağırlaşan derecelerine göre şu şekildedir:

- İhtar ve tembih: Dersini bilmeyen, küçük yaramazlık yapan öğrenciye öğretmen tarafından yapılan sözlü uyarı.
- Tekdir: İhtar ve tembihe rağmen hatalı davranışlarını sürdüren öğrenciye okul müdürünün odasında yapılan uyarı.¹⁹⁸
- Tevkif (Alıkoyma): Tevkif cezası alan öğrenci, ceza aldığı günden sonraki gün bir teneffüse çıkarılmazdı. Öğrenci arkadaşları teneffüsteyken teneffüse çıkmaz ve sınıfta mubassır denetiminde oturarak karalama yapardı.¹⁹⁹
- Alenen tekdir: Tevkif ile yola gelmeye açıkça yapılan uyarı.
- İhbar ve şikayet: Yukarıdaki cezalara rağmen yola gelmeyen öğrencilerin velilerine okul müdürünün durumu sözlü ya da yazılı olarak bildirmesi.²⁰⁰
- İzinsizlik: Bir hafta içerisinde on tevkif cezası alan öğrenciye izinsizlik cezası verilirdi. İzinsiz olanlar, Cuma günleri 07.30'dan 09.30'a kadar mektebe gelerek mubassırlardan biri denetiminde sınıfta yazı yazmakla meşgul olurdu. İzinsizlik cezasına gelmeyen öğrenciler, iki hafta izinsizlik cezası alırdı. İki haftalık cezaya gelmeyenler ise itaatsizliklerinden dolayı İhrâc-ı Muvakkat cezasına çarptırılırdı.
- İhrâc-ı Muvakkat (Geçici İhraç): Dört hafta ardı ardına izinsiz olanlar için uygulanırdı. Bu cezayı alanlar, velilerine haber verilerek bir hafta okula alınmazlardı.
- Tard (Okuldan Kovma, Atma): Bir sene içerisinde dört kez İhrâc-ı Muvakkat cezası alanlar veya okulda bulunmasına engel olacak bir suç işleyen öğrenciler hakkında uygulanan cezaydı. Tard cezasının uygulanabilmesi için Rüşdiye Mektepleri İdaresi'nin onayı gerekirdi.²⁰¹

¹⁹⁸ Akyüz, *a.g.e.*, s. 234.

¹⁹⁹ Ünal, *a.g.e.*, s. 11.

²⁰⁰ Akyüz, *a.g.e.*, s. 234-235.

²⁰¹ Ünal, *a.g.e.*, s. 12.

İhraç cezaları hariç, ötekiler bazen affedilebilir. Bu, ceza alan öğrencinin önceden kazandığı ödül kâğıtlarının geri alınıp öğrencilerin gözü önünde yırtılması şeklinde olur.²⁰² Tokat, şamar ve falaka gibi cismanî cezalar mekteplerde kesinlikle yasaktır. Yasak olmasına rağmen mekteplerde en çok falaka cezası uygulanmıştır.²⁰³

O dönemlerde öğrencilere, başarılı oldukları ya da uygun davranışlar gösterdiklerinde küçük kâğıt parçaları verilirdi. Bunlara evrak-ı takdiriye (ödüllendirme kâğıtları) denirdi. Bunlar basılı olur ve üzerine öğrencinin adı ve verilme nedeni öğretmen tarafından yazılır ve imzalanırdı. Derecelerine göre bu kâğıtların renkleri farklıdır.²⁰⁴ Kırmızı renkli kâğıt Aferin, yeşil renkli kâğıt Tahsin ve sarı renkli kâğıt ise İmtiyaz'dır.²⁰⁵ Ödüllendirme belgeleri gittikçe artan değerlerine göre şunlardır:

- Aferin: Çalışkan ve uslu öğrencilere öğretmeni ve müdürü tarafından verilir.
- Tahsin, Tahsinnâme: İmtihan-ı hususilerde (ara sınavlarında) birinci olan öğrencilere öğretmeni ve müdürü tarafından verilir. Dört aferin değerindedir.
- İmtiyaz: Sekiz aferin veya iki tahsin değerindedir ve yine öğretmen ve müdür tarafından verilir.
- Levha-i iftihar: Dört tahsin değerindedir. Bu basılı bir kâğıt değildir. Bu ödülü kazanan öğrencinin adı büyük yazılarla bir levhaya yazılıp sınıfa asılır.
- Mükâfat: İki levha-i iftihar değerindedir ve basılı bir kâğıttır. Bunu rüşdiyelerde Mekâtib-i Rüşdiye Müdürü imzalar. Üç mükâfat alan öğrenciye, bu daireden bir memur okuluna giderek öğretmenleri ve arkadaşları önünde övücü sözler söyler ve öğrenci sağ kolunun üstüne sarı bir şerit takmaya hak kazanır.²⁰⁶

²⁰² Akyüz, *Eğitim Tarihi*, s. 235.

²⁰³ Altınova, *a.g.t.*, s. 326-327.

²⁰⁴ Akyüz, *a.g.e.*, s. 235.

²⁰⁵ Altınova, *a.g.t.*, s. 319.

²⁰⁶ Akyüz, *a.g.e.*, s. 235-236.

3. 6. Rüşdiye Mezunlarının İstihdamı

Rüşdiye mektebinden mezun olan öğrenciler, bu mektebin açılış amacına uygun olarak devletin çeşitli kademelerine memur olarak girebildikleri gibi, eğitimlerine devam etmek isteyenler buradan aldıkları diplomayla daha üst düzey eğitim kurumlarına devam edebiliyorlardı. Mezun olan öğrencilerin gittikleri okulların başında bir üst eğitim kurumu olan idâdîler vardı.

Tanzimat'ın ilk dönemlerinden itibaren açılan rüşdiyelerde okuyan öğrencilerin bürokraside istihdam edilmeye başlaması modern bir kadrolaşmayı da beraberinde getirmiştir. Böylelikle yeni kadro kalemde değil, mektepte eğitim görmüş kişilerden meydana geliyordu.²⁰⁷

²⁰⁷ Altınova, *a.g.t.*, s. 403-411.

İKİNCİ BÖLÜM

RÜŞDİYE MEKTEPLERİNDE TARİH ÖĞRETİMİ

2. 1. Rüşdiyelerin Ders Programları ve Ders Kitapları

2. 1. 1. Ders Programları

İlk rüşdiye olarak kabul edilen Mekteb-i Maârif-i Âdlî'de Arapça dersleri Emsile'den başlayarak Kâfiye'ye kadar, Farsça dersleri Vehbi Tuhfesi'nden Gülistan'a kadar okunacak, bu derslerden sonra divanî, rika, siyakat gibi yazı ve rakam dersleri verilecektir. Sarf, nahv, kavâid ve Lûgat-ı Farisîye'de oldukça tahsil edildikten sonra öğrencilerin gereği gibi kâtip olabilmeleri için mantık, maâni ve Farisî'de Hafız ve Şevket Divanları ile Arapçada Kâfiye'den sonra Mîzânü'l-Edep kitabı okutulacaktır. Riyaziye, hendese ve coğrafya ile ilgili Arapça ve Farsçadan tercüme kitaplar varsa da bu derslerde okutulması için Fransızca dersi gerekli görülmüştür. Ayrıca Fransızcanın öğretiminde gramer okunacak ve daha sonra hendese, ufak coğrafya, tarih ve politikayla ilgili kitaplar okutulacaktır. Tarih, coğrafya ve siyasetle ilgili dersler programa koyulmayarak Fransızca derslerinin içinde, dar kapsamlı olsa da bu derslerin verilmesi amaçlanmıştır.²⁰⁸ Mekteb-i Maârif-i Âdlî'den sonra bu mektebin ikinci şubesi olarak açılan Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Âdlîye'nin²⁰⁹ ders programı: Türkçe İnşâ, Hat, Arapça ve Nahiv, Farsça, Nuhbe-i Vehbi, Tuhfe-i Vehbi, Lûgat, Ahlâk'dır.

1846 Meclis-i Maârif-i Umûmiye'ye göre rüşdiye mekteplerinin ders programı şu şekildedir: Kur'an-ı Kerîm, İlmihal, Arapça, Farsça, Coğrafya, Aritmetik, Hüsn-i Hat (Güzel Yazı Yazma).²¹⁰ Mekâtib-i Umûmiye Nâzırı Kemal Efendi, okullar gelişip çoğaldıkça rüşdiyelerin programında da önemli değişiklikler yapmıştır. 1850 yılında rüşdiyelerin programında Arapça ve Farsça azaltılarak fen, matematik, coğrafya gibi dersler artırılıp teoriğin yanında uygulama da getirilmiştir. Yeni ders programında Türkçe, Arapça, Farsça, Matematik, Fizik, Astronomi, Coğrafya, Geometri, Peygamberler Tarihi, Osmanlı Tarihi, Dünya Tarihi dersleri bulunmaktadır.²¹¹ 1850 yılında açılan

²⁰⁸ M. Demirel, a.g.m., s. 47.

²⁰⁹ Kaya Doğanay, a.g.t., s. 248.

²¹⁰ Tenger, a.g.t., s. 91.

²¹¹ M. Demirel, a.g.m., s. 51-52.

Dârülmaârif'in ders programında Ulûm-ı Dinîye, Arapça, Farsça, Hesap, Hilmet-i Tabîiye (Fizik), Heyet (Astronomi), Coğrafya ve Hendese dersleri yer almaktadır.²¹²

1856 yılında öğretim süresi dört yıl olan rüşdiyelerin ders programı şunları içermektedir:

1. Sınıf: Bu seneki derslerin esas görevi Türkçeyi serbestçe okuyup yazmaktır. Bu yüzden cümleleri oldukça basit olan özet Osmanlı Devleti Tarihi'ni hoca okuyup öğrenci yazarak Türkçede alışkanlık kazanılır. Ayrıca hesap ve hendesenin başlangıcı, Mecmûat'ül Mühendis ve coğrafyadan bir risâle okunacak ve rika yazı öğretimi yapılacaktır.

2. Sınıf: Bu sene ise derslerin özünü sarf (dilbilgisi) oluşturur. Hendese dersinin geri kalanı, cebir ilminin başlangıcı, Tuhfe-i Vehbi ve ayrıntılı Osmanlı Devleti Tarihi okutulacaktır.

3. Sınıf: Bu senenin özünü de nahv (sözdizimi) oluşturmaktadır. Kâtip Çelebi'nin yazdığı Takvimü't-tevarih, Tuhfe-i Vehbi ve Arapça ekiyle Farsça Tekellüm (konuşma) Risâlesi ve resim de diğer derslerdir.

4. Sınıf: Özü, fıkıh ve mantık dersidir. Bu sene okutulacak kitaplar Mülteka, İsaguci, beyandan Alaka Metni, Hoca Tarihi, Gülistan ve Resm-i Tahtiti'dir.

1858 yılında öğretim süresi altı yıl olan rüşdiyelerin ders programı şu şekilde yapılmıştır:

1. Sene: Emsile, Bina ve Hatt-ı Sülüs
2. Sene: Maksud, İlm-i Nahv'dan Avamil, Kavâid-i Farisî, Hatt-ı Sülüs
3. Sene: Arabî'den İzhar, Farisî'den Tuhfe-i Vehbi
4. Sene: Mantık'tan İsaguci, İlm-i Adap'tan Gelenbevi, Vaz'ıye, Feride, Gülistan, haftada bir gün İlm-i Hesap, Hatt-ı Rik'a ve Hatt-ı Dîvânî
5. Sene: Gülistan, İlm-i Hesap'tan kalan 20 ders, İlm-i Hesap bittikten sonra kalan vakitte İlm-i Hendese, İlm-i Cebir, Hatt-ı Rik'a ve Hatt-ı Sülüs, Fenn-i Tarih

²¹² Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, İstanbul 1938, s. 5.

6. Sene: Gülistan, Coğrafya, Hatt-ı Rik'a ve Hatt-ı Dîvânî, Resm-i Mücessem Tersimi, Fenn-i Tarih, İnşâ.²¹³

1859 yılı kız rüşdiye mekteplerinin programı şu şekildedir: Mebâid-i Ulûm-u Dinîye (Din bilgisine başlangıç), Mebâid-i Kavâid-i Arabîye ve Farisîye (Arapça, Farsça Dilbilgisine Giriş), Kur'an-ı Kerîm, Arapça, Tuhfe-i Vehbî.²¹⁴

1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi'nin 23. maddesine göre rüşdiyelerin ders programı şu şekildedir: Mebâdi-i Ulûm-ı Dinîye (Din Bilgisine Giriş), Lisan-ı Osmanî Kavâidi (Osmanlıca Dilbilgisi), İmlâ ve İnşâ (Yazı), Tertib-i Cedîd Üzere Kavâid-i Arabîye ve Farisîye (Yeni Usûl Üzerine Arapça ve Farsça Dilbilgisi), İlm-i Hesab, Defter Tutmak Usûlü, Tersim-i Hutut (Hat Yazı), Mebâdi-i Hendese (Geometrinin Başlangıcı), Tarih-i Umûmî ve Tarih-i Osmanî (Genel Tarih ve Osmanlı Tarihi), Coğrafya, Jimnastik.²¹⁵ Rüşdiyenin bulunduğu bölgede kullanılan ikinci dil, ticaret merkezlerinde isteyen talebeye dördüncü sınıfta Fransızca.²¹⁶ Bu programdaki hem din dersleri hem de fen dersleri her milletin kendi dilleri ile okutulacak ve kendi dilleri de ders olarak verilecektir. Bu dersler günlere bölünerek okutulacaktır.²¹⁷

1869 Nizâmnâmesi'ne göre kız rüşdiye mekteplerinin öğretim süresi dört yıldır. Dersleri de erkeklerinkinden farklı olarak programlanmıştır. Kız rüşdiyelerinin ders programı şu şekildedir: Din, Osmanlıca Dilbilgisi, Arapça ve Farsça Gramer, İmla ve Yazı, Edebiyat, Ev İdaresi, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Hesap ve Defter Tutmak, Nakış yapabilecek derecede resim, Dikiş uygulaması, Müzik'tir. Bu programda din dersleri her mezhebe göre okutulacak, Gayrimüslim okullarında Arapça ve Farsça dersleri yerine kendi dilleri okutulacaktır.²¹⁸

1873 yılı erkek rüşdiye mektebi ders programı şu şekildedir:

1. Sınıf: Ulûm-ı Dinîye, Arapça, Farsça, Kırâat-ı Türkî, Hesap, Hatt-ı Sülûs.

²¹³ Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 248-249.

²¹⁴ Tenger, *a.g.t.*, s. 92.

²¹⁵ Baltacı, "Eğitim Sistemi", s. 79.

²¹⁶ Öztürk, *a.g.m.*, s. 302.

²¹⁷ M. Demirel, *a.g.m.*, s. 53.

²¹⁸ M. Demirel, *a.g.m.*, s. 55.

2. Sınıf: Arapça, Farsça, Lisan-ı Türkî ve İmla, Hesap, Coğrafya, Sülüs ve Rika, Resim.

3. Sınıf: Arapça, Farsça, Lisan ve İmla, Hesap, Coğrafya, Tarih, Sülüs ve Rika, Resim.

4. Sınıf: Arapça, Farsça, Lisan-ı Türkî ve İnşa, Hesap, Mebâdi-i Hendese, Coğrafya, Tarih, Usûl-i Defter, Hatt-ı Rika, Resim.

1873 yılı kız rüşdiye mektebi ders programı şöyledir:

1.Sene: Arapça, Farsça, Hesap, Coğrafya, Sülüs ve Rika, Kırâat-ı Türkî, İmla, Nakış.

2. Sene: Arapça, Farsça, Hesap, Coğrafya, Kırâat-ı Türkî, Sülüs ve Rika, Nakış.

3. Sene: Arapça, Farsça, Hesap, Coğrafya, Kırâat-ı Türkî, Sülüs ve Rika, Nakış.

4. Sene: Arapça, Farsça, Ta'dâd (Sayma), Terkîm Rakamlar, Ahlak, İlmihal, Sülüs, Nakış.²¹⁹

1876 yılı rüşdiyelerin ders programı şöyledir:

1. Sene: Ulûm-ı Dinîye, Arabî, Farisî, Kırâat-ı Türkiye, Hesap, Hatt-ı Sülüs.

2. Sene: Arabî, Farisî, Lisan-ı Türkî ve İmla, Hesap, Coğrafya, Sülüs ve Rika, Resim.

3. Sene: Arabî, Farisî, Lisan-ı Türkî ve İmla, Hesap, Coğrafya, Tarih, Sülüs ve Rika, Resim.

4. Sene: Arabî, Farisî, Lisan-ı Türkî ve İnşâ, Hesap, Mebâdi-i Hendese, Coğrafya, Tarih, Usûl-i Defterî, Hatt-ı Rika, Resim.²²⁰

1879 yılında Maârif Nezâreti tarafından rüşdiye mekteplerinin ders programına Fransızca dersi eklenmiştir. ²²¹ Fransızca dersinin programa koyulmasından beklenen fayda ise, rüşdiye öğrencilerinin Fransızca aracılığıyla ticarete, ziraate, sanata ve hatta devlet

²¹⁹ Tenger, *a.g.t.*, s. 93.

²²⁰ Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 251.

²²¹ Tenger, *a.g.t.*, s. 94.

memuriyetine ait çağdaş bilgileri kolayca öğrenebilmelerini sağlamaktı.²²² Kız rüşdiye ders programlarında Fransızca dersi bulunmamaktadır.²²³

1883/1884 yılında rüşdiye mekteplerinin ders programı şöyledir:

1. Sene: Sarf-ı Arabî, Talim-i Farsî, Âmâl-ı Erbaa, İmla, İlmihal, Ahlak, Hatt-ı Sülüs.

2. Sene: Arapça, Kavâid-i Farsî, Muhtasar Hesap, Avrupa Coğrafyası, Tercüme, İnşâ ve Kırâat, Rika ve Sülüs.

3. Sene: Gülistan, Hesap, Coğrafya, İmla ve İnşâ, Fezleke, Fransızca, Hatt-ı Rika.

4. Sene: Risale-i Erbaa, Gülistan, Cebir, Coğrafya, Hendese, Usûl-ü Defter, Kavâid-i Osmaniye, İnşâ, Fransızca, Fezleke, Tarih-i Osman, Hatt-ı Rika.²²⁴

Rüşdiyelerin idâdilerle birleştirilmesi ve öğretim süresinin üç yıla indirilmesinden sonra, yani 1892’de ders programları yeniden düzenlenmiştir. Buna göre henüz daha dört yıllık programı uygulayan Sivas rüşdiyesinin 1896 yılında okuttuğu dersler Ulûm-u Diniye, Arapça, Hesap, Coğrafya, Hendese, Türkçe, Tarih, Hat ve Usûl-ü Defter’den oluşmaktadır. Bu programdan anlaşıldığına göre dil ve din dersleri ağırlık olarak verilmektedir. Fakat rüşdiyelerin öğrenim süresinin üç yıla indirilmesiyle idâdilerin rüşdiye sınıflarında okutulan dersler bütün rüşdiyeler için geçerli olmuştur. Böylece rüşdiyelerde program birliği sağlanmıştır. Yeni programın en önemli özelliği, Türkçenin diğerlerine göre ders saatinin fazla oluşudur. Bu program çok küçük değişikliklerle devrin sonuna kadar yürürlükte kalmıştır. 1903 yılında ahlâk dersi, Kur’an ve ulûm-u dinîye ile birlikte tek ders olarak verilmişse de 1904’te toplanan Maârif Komisyonu ayrı bir ders olarak verilmesini kararlaştırmış ve bu durum 1909’a kadar sürmüştür. Ayrıca İlim-i eşya dersi devrin sonlarına doğru programdan çıkarılmıştır. Buna karşılık Türkçe haftalık ders saatleri yeniden artırılmıştır.

II. Abdülhamid Devri’nde, rüşdiye ders programlarının sık sık değiştirilmiştir. Bu değişiklikler, programı bazen olumlu bazen de olumsuz yönde etkilemiştir. Örneğin bir yandan Türkçe dersleri artırılıp millî dilin ve kültürün gelişmesine yardımcı olurken diğer

²²² Kodaman, *a.g.e.*, s. 110-111.

²²³ Tenger, *a.g.t.*, s. 94.

²²⁴ Baltacı, “Eğitim Sistemi”, s. 79.

yandan da Avrupa devletlerinin tercüme risalelerinin rüşdiyelerde okutulmasına karşı çıkmıştır.²²⁵ Ders programlarında ahlâk ve din derslerinin artmasında II. Abdülhamid'in İslamcılık politikası devlet okullarından mezun olan dindar ve gayretli gençlerin devletin kalıcılığını sağlayacağı düşüncesi etkili olmuştur. Bu derslerle öğrencilere sağlam ahlâk aşılanacak ve Batı'nın kötü etkilerinden koruma sağlanacaktır.²²⁶

II. Meşrutiyet Devri'nde kurumsal değişiklikler yaşayan rüşdiyelerin programında da önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu yeni duruma göre üç yıl olan rüşdiye okulları ve sınıflarında fen ve sayısal derslere daha ağırlık verilmiştir. 1911 yılında rüşdiye okullarında okutulan ders programı şöyledir:

1. Sene: Kur'an-ı Kerîm, Ulûm-ı Dinîyye, Türkçe, Kırâat, Mâlûmât-ı Fenniye, Arapça, Hesap, Mâlûmât-ı Medeniye, Tarih, Coğrafya.

2. Sene: Kur'an-ı Kerîm, Ulûm-ı Dinîyye, Türkçe, Kırâat, Mâlûmât-ı Fenniye, Arapça, Hesap, Mâlûmât-ı Medeniye, Tarih, Coğrafya, Farsça, Hendese, Fransızca.

3. Sene: Kur'an-ı Kerîm, Ulûm-ı Dinîyye, Türkçe, Kırâat, Mâlûmât-ı Fenniye, Arapça, Hesap, Mâlûmât-ı Medeniye, Tarih, Coğrafya, Farsça, Hendese, Fransızca.²²⁷

2. 1. 2. Ders Kitapları

Ders kitaplarının kültür aktardığı, değerler yansıttığı, bireylerin ve milletin gelişimi için bir sıçrama tahtası görevi gördüğü için siyasî rejimler çoğunlukla ders kitaplarının içeriğine müdahale ederek kendilerini meşrulaştırmaya ya da siyasî sistemlerinin meşruiyetini güçlendirmeye çalışmışlardır.

Tanzimat döneminin ortalarından itibaren devlet okullarındaki programa dâhil edilen ders kitapları, ilgili devlet kurumları tarafından belirlenmeye başlamıştır. Tanzimat dönemi öncesinde modern anlamda okul ders kitapları bulunmamaktaydı. Mahalle mekteplerinde öğrencilere verilen başlıca metinler Kur'an-ı Kerîm'den parçalar, Elifbâ Cüzü ve Birgivî Mehmed Efendi'nin yaygın olarak kullanılan ilk okuma kitabıydı. Eğitim amaçlı ilk basılı metinler şunlardır: küçük Farsça-Osmanlıca ve Arapça-Osmanlıca sözlükler, gramer kitapları ve ilmihaller, bazıları yabancı dillerden çevrilen ve

²²⁵ Kodaman, *a.g.e.*, s. 112-113.

²²⁶ Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 258.

²²⁷ M. Demirel, *a.g.m.*, s. 58.

Mühendishâne-i Bahrî Hümayûn-Mekteb-i Harbiye gibi askerî meslek okullarında okutulan teknik kitaplardır.

Tanzimat döneminden itibaren doğrudan doğruya sivil eğitim kurumları için yazılan ders kitapları ortaya çıktı. Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi ve özellikle 1870 tarihli Telif ve Tercüme Nizâm-nâmesi, modern anlamda yazılan ders kitaplarının ve Avrupa dillerinden yapılan çevrilerin çoğalmasında belirleyici faktörler ortaya çıkarmıştır. Diğer bir taraftan da 1870'lerin sonuna kadar modern ders kitaplarının yanı sıra geleneksel metinler de mekteplerde okutulmaya devam edildi.²²⁸

Rüşdiye mekteplerinde okutulan ders kitapları Meclis-i Kebîr-i Maârif'te oluşturulan komisyon tarafından belirlenmektedir. Bu ders kitapları ve risaleler dönemin önemli bilgin ve ilim adamları tarafından yazılmıştır.²²⁹ Böylece rüşdiyelerde okutulacak ders kitabı ihtiyacının karşılanmasına çalışılmaktaydı. Dinsel konularda kitap temin edilmesi problem oluşturmuyordu. Çünkü bu kitaplar medreselerde bol miktarda vardı. Asıl sorun pozitif bilimlerle ilgili yeni derslerin kitaplarının sağlanmasıydı.²³⁰

Rüşdiye mekteplerinde okutulan kitaplar arasında dönemin önemli isimlerinin eserleri de yer almaktaydı. Cevdet Paşa faydalı bilgileri içeren Malûmat-ı Nafia, askerî rüşdiyelerde Osmanlıca gramer kitabı olarak okutulan Kavâid-i Lisanı Osmanî kitaplarını yazmıştır. Avrupa'da eğitim görmüş olan Selim Sabit Efendi de rüşdiyeler için çeşitli kitaplar yazmıştır. Rüşdiyelerin açılmasından kısa bir süre sonra 1850'de Şemsi Efendi'nin Esmarü't-Tevarih adlı risalesinin rüşdiye mekteplerindeki çocuklara kitap gibi okutturulması istenmiştir.²³¹ Rüşdiyeler için hazırlanan diğer bir ders kitabı da Mustafa Hami Paşa tarafından kaleme alınan Vezâifü'l Etfâl adlı eserde, uyulması gereken ahlakî esaslar ve inançla ilgili meseleler tatlı bir üslûp ve sade bir dille anlatılmaktadır.²³² Ali Saib Efendi tarafından yazılan Hadika-i Hümayun isimli eser de padişahın şanlı soy sırasının bulunduğu anlaşıldığından basımına izin verilmiştir.

1905 yılında rüşdiye mektepleri için Mehmed Fuad Efendi tarafından Hanımlara Mahsus Usûl-i Kitabet ve İnşâ isimli risalenin dersler başlayıncaya kadar basılıp

²²⁸ Somel, *a.g.e.*, s. 236-238.

²²⁹ Ünal, *a.g.e.*, s. 88.

²³⁰ Bilim, *a.g.e.*, s. 230.

²³¹ Altınova, *a.g.t.*, s. 300.

²³² Tenger, *a.g.t.*, s. 162-163.

yetiştirilmesi istenmiştir. Rüşdiye mekteplerindeki rika dersi için Mebde-i Kitabet adlı risalenin tüm rüşdiye öğrencileri tarafından bir tane satın alınması tüm rüşdiye öğretmenlerine bildirilmiş, her rüşdiyeye beşer nüsha gönderilmiştir.

Rüşdiye mekteplerinde Ulûm-ı Dinîye dersi için yazılmış olan Ni'met-i İslâm adlı kitap erkek rüşdiye mekteplerinin ikinci senesinde okutulmuştur.²³³ Din derslerinde okutulan bir diğer kitap da İmamzâde Esad Efendi'nin Dürr-i Yekta adlı eseridir. Tanzimat döneminde rüşdiyelerde din derslerinde okutulan kitaplar arasında daha önce halk için yazılmış ilmihal türü kitaplar da bulunmaktadır. Bunlar arasında Birgivî'nin Vasiyetnâme veya Risale-i Birgivî adı ile bilinen eseri başta gelmektedir.²³⁴

Rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere Kıraat dersine dair yazılan kitaplardan biri Reşat isimli bir yazar tarafından rüşdiye kısmı birinci seneye özgü yazılmış olan Kıraat isimli kitaptır. İlm-i Hesab'dan Ta'lim-i Hesab isimli kitap, İlm-i Hesab kitabından kısaltılmış bir kitaptır.²³⁵ Rüşdiye mekteplerinde verilen ahlâk dersi için de bazı kitaplar kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Rehber-i Ahlak ve Bergüzâr-ı Ahlak adlı eserler vardır.²³⁶

Mehmed Arif isimli yazarın 1318 tarihli Muhtasar Avrupa Coğrafyası adlı kitap, rüşdiye ve idâdî mekteplerinin üçüncü senelerinde okutulmak üzere hazırlanmıştır. Bu kitap öğrencilere Avrupa coğrafyası hakkında çok temel bazı bilgileri vermek ve Avrupa'daki devletleri ve prenslikleri tanıtmak için özet bir şekilde yazılmıştır.

İnas rüşdiyeleri için yazılan kitaplardan biri olan Kıraat-ı Beytiyye'nin yazarı Darüşşafaka dil öğretmeni Nazım'dır. İçerik bakımından kız rüşdiyelerinde okutulan kitapların konularının erkek rüşdiyelerindeki kitaplara göre daha kapsamlı olduğu ve evle ilgili meselelere çok fazla yer verildiği görülmektedir.²³⁷

Bunların dışında rüşdiyelerde Kemal Efendi ve Cevdet Paşa'nın aynı ismi taşıyan Talim-i Farisî adlı eserleri; Cevdet Efendi'nin Lisan-ı Türkîsi; Cevdet ve Fuad Efendiler'in birlikte yazdıkları Medhal-i Kavâid'leri; Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın Risale-i Ahlak'ı;

²³³ Altınova, *a.g.t.*, s. 300-302.

²³⁴ Tenger, *a.g.t.*, s. 163.

²³⁵ Altınova, *a.g.t.*, s. 304.

²³⁶ Tenger, *a.g.t.*, s. 166.

²³⁷ Altınova, *a.g.t.*, s. 300-306.

Selim Sabit Efendi'nin Kavâid, Tarih ve Coğrafya'sı; Hayrullah Efendi'nin Mesâil-i Hikmet'i; Osman Saib, Ahmed Hamdi, Ahmed Muhtar ve Samipaşazâde Abdülkadir'in Coğrafya kitapları okutulmaktaydı.

Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti taşradaki rüşdiyelerin kitap ihtiyacını karşılamak için 1865'te 192.082 adet kitap ve risale bastırarak gerekli yerlere göndermiştir.²³⁸ Kitapların taşraya gönderilmesinde sıkıntılar yaşanmıştır. Kitaplar, rüşdiye mektebi açıldığında atanan öğretmenle birlikte gönderilirdi. Bu kitaplar okutulduktan sonra diğer kitaplar merkezden öğretmenler tarafından istenmiştir.²³⁹ Gönderilen bu kitapların zengin çocuklarına parayla, fakir çocuklara ise bedava dağıtılması için Nezâret, Vilâyet Maârif Müdürlükleri'ne talimat vermiştir. Bu fakir olan halkı eğitim giderlerinden kurtararak, çocuklarını okula göndermelerini kolaylaştırmak ve teşvik etmek için yapılmıştır.²⁴⁰

Rüşdiyeler ve diğer mektepler için kitap yazarlar ya da çeviri yapanlar ödüllendirilirdi. 1872 yılında rüşdiye ve sıbyan mektepleri için yazılan kitaplara Maârif Nizâm-nâmesi tarafından verilen ödül ödeneği kaldırılmıştır. Bazı durumlarda derslerin kitapları ya da risaleleri bulunmadığı için öğretimi yapılamamaktadır.²⁴¹ Kimi zaman istenen kitabı bulmak konusunda güçlükler yaşanıyordu. Manastır rüşdiyelerinde okutulması istendiği halde Nişancı Tarihi olmadığı için onun yerine Murad Bey'in Muhtasar Tarih-i Umûmî'si okutulacaktır.²⁴² Yine Ahiçelebi Rüşdiyesi için 15 adet Fezleke-i Tarih-i Osmanî istenmiş fakat Maârif Kütüphanesi'nde bulunmadığından yerine Nişancı Tarihi gönderilmiştir.

Rüşdiye mektepleri kurulduğundan beri ders kitapları en önemli ders aracı olmuştur. Yazılan ders kitaplarında besmele ve dönemin padişahına övgü yapmak yazarın kendi görüşüne bırakılmıştır. Bir kısım yazarlar eski geleneği devam ettirerek bunlara yer verirken bir kısım yazarlar besmele ve övgüden uzak durmayı tercih etmişlerdir.²⁴³

²³⁸ Bilim, *a.g.e.*, s. 230-231.

²³⁹ Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 333.

²⁴⁰ Kodaman, *a.g.e.*, s. 113-114.

²⁴¹ Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 333-334.

²⁴² Altınova, *a.g.t.*, s. 301.

²⁴³ Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 335-336.

2. 2. Rüşdiye Mekteplerinde Tarih Öğretimi

2. 2. 1. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi ve Tarih Öğretimi

1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi, her seviyedeki tarih öğretimini resmî ders programına koyarak devletin her tarafında uygulanmak üzere kurumsallaştırdı. Tarih dersleri, Türk tarihi bilgisi vermekten çok Tanzimat Fermanı ile gündeme gelen Osmanlı vatandaşlığı kimliğini oluşturmak amacını belirlediği için programın bel kemiğini hanedan tarihi oluşturmaktaydı. Bu nedenle özellikle okullarda okutulan tarih derslerinin kapsamı da Osmanlı Tarihi ile sınırlandırılıyordu. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi'ne göre belirlenmiş eğitim kademelerinde sıbyan mektebinden rüşdiyeye, idâdîden Dârümuallimîn'e kadar Muhtasar Osmanlı Tarihi'nden Umûmi Tarih'e kadar dersler okutulmuştur.²⁴⁴

1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi ilk ve ortaöğretimde tarih derslerinin okutulmasını öngörmekteydi.²⁴⁵ Nizâmnâme'de ilköğretimden yüksek öğretime kadar tüm eğitim kademelerindeki mekteplerde tarih derslerine yer verilmiştir.²⁴⁶ Nizâmnâme'ye göre belirlenmiş eğitim kademelerinde Tarih dersi şu şekildedir:

- Sıbyan Mektepleri (İptidaî Mektepler): Muhtasar Osmanlı Tarihi (madde 6)
- Rüşdiye Mektepleri: Tarih-i Umûmî ve Tarih-i Osmanî (madde 23)
- Kız rüşdiyeleri: Muhtasar Tarih (madde 29)
- İdâdî: Umûmî Tarih (madde 38)
- Sultanî Edebiyat Şubesi: Tarih-i Osmanî ve Umûmî Tarih (madde 46)
- Dârümuallimîn Sıbyan Şubesi: Muhtasar Osmanlı Tarihi (madde 54)

Rüşdiye Şubesi Edebiyat Sınıfı: Umûmî Tarih (madde 54)

- Dârümuallimât Sıbyan Şubesi: Osmanlı Tarihi, Umûmî Tarih (madde 69)

Rüşdiye Şubesi: Tarih (madde 70)

²⁴⁴ İbrahim Caner Türk, "Tanzimat Döneminde Tarih Eğitimi", *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Ankara 2017, s. 10-16.

²⁴⁵ İsmail Hakkı Demircioğlu, "Türkiye'de Tarih Eğitiminin Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, VI/12 (2008), s. 431.

²⁴⁶ Mesut Çapa, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Türkiye'de Tarih Öğretiminin Tarihçesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, II/3 (2012), s. 4.

- Dârülfünûn Felsefe ve Edebiyat Şubesi: İlm-i Tarih, Umûmî Tarih, İlm-i Asar-ı Atika, İlm-i Meskukat (madde 80-81)²⁴⁷

2. 2. 2. Rüşdiye Mekteplerinde Tarih Dersi ve Ders Kitapları

2. 2. 2. 1. Tarih Dersi

Rüşdiye mektepleri tarihsel süreç içerisinde yapı olarak çeşitli değişimler geçirdiği gibi bu kurumlardaki eğitim-öğretim durumu ve dersler de değişmiştir. Bu dersler içerisinde bulunan tarih dersi de bu değişimden etkilenmiştir.²⁴⁸ İlk rüşdiye olarak kabul edilen Mekteb-i Maârif-i Âdli'nin 1839 yılındaki layihasında dersler hakkında bilgi verilmiştir.²⁴⁹ Buna göre Fransızca gramer öğretildikten sonra ufak tarih kitaplarının okutulması uygun görülmüştür. Tarih dersi ile ilgili ders konulmamış ancak Fransızca dersinin içinde, dar kapsamlı da olsa bu dersin verilmesi hedeflenmiştir. Böylece tarih dersi programda doğrudan yer almamaktadır ancak ileri düzeyde Fransızca öğretilirken tarih kitaplarının okutulması öngörülmüştür. Ancak 1847 yılında yeni rüşdiyelerin açılmasıyla Mekteb-i Maârif-i Âdliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Âdliye'nin ders programlarında da değişikliğe gidilmiştir. Ubicini'ye göre 1850 tarihi itibarıyla tarih dersi okunmaktadır.²⁵⁰

1869 Maârif-i Umûmîye Nizâm-nâmesi'ne kadar ki dönem için rüşdiye ders programları hakkında en geniş bilgiyi 1856 yılında İzmir'de açılan ve diğer rüşdiyelere de örnek olacağı ifade edilen mektebin nizâm-nâmesinde bulmak mümkündür. Öğretim süresinin dört yıl olarak belirlendiği nizâm-nâmede yıllara göre şu dersler okutulacaktır: birinci senede Devlet-i Osmaniye Tarihi, ikinci senede Ayrıntılı Osmanlı Tarihi, üçüncü senede Kâtip Çelebi'den Takvimü't Tevarih, dördüncü senede Hoca Tarihi.²⁵¹

1858 yılında rüşdiyeler için altı senelik ders programı ve içerikleri hazırlanmıştır. Daha önceki İzmir Meclisi'nin hazırladığı nizâm-nâmede dört senenin her yılında tarih dersi bulunurken burada iptidâî kısım olan ilk üç senede yer almayıp rüşdiyenin sınıfları olan dördüncü ve beşinci sınıflarda ikişer, altıncı sınıfta ise bir saat olarak okutulmaktadır.

²⁴⁷ İbrahim Caner Türk, *Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi (1839-1922)*, İstanbul 2013, s. 82.

²⁴⁸ Fatma Kaya Doğanay, "Rüşdiye Mekteplerinde Tarih Dersi", *A. Ü. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 25, Erzurum 2010, s. 109.

²⁴⁹ Kaya Doğanay, a.g.m., s. 109.

²⁵⁰ M. Demirel, a.g.m., s. 47-50.

²⁵¹ Türk, a.g.e., s. 92.

Buna göre dördüncü sene Peygamberler Tarihi, beşinci sene İslam Devletleri Tarihi, altıncı sene Osmanlı Devleti Tarihi gösterilmektedir.²⁵²

1869 Maârif-i Umûmî'ye Nizâm-nâmesi'ne göre öğretim süresi dört yıl olan rüşdiyelerin²⁵³ ders programında Tarih-i Umûmî ve Tarih-i Osmanî okutulacaktı.²⁵⁴ 1875/1876 yılı rüşdiye mektebi ders programında tarih dersi üçüncü ve dördüncü senelerde görülmüştür. Taşra rüşdiyelerinden Şam Çakmakiye Rüşdiyesi ders programında tarih dersinin iki sene verildiği görülmektedir. Burada ders üçüncü sene Fezleke ve dördüncü sene Fezleke-i Tarih-i Osmanî olarak geçmektedir. 1889/1890 Manastır Rüşdiye Mektebi'nin ders programına göre dördüncü sene Osmanlı Tarihi dersinde Fezleke-i Tarih-i Osmanî okutulmakta ve üçüncü sene ise tarih dersi yoktur.

Mülkî ve askerî rüşdiye mekteplerinin ders programlarının düzenlenmesiyle tarih dersi üçüncü ve dördüncü seneler haftada ikişer saat olarak verilecektir. Üçüncü senedeki tarih dersinde Peygamberler Tarihi ile Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışına kadar İslam halifeleri ve sultanlarının zamanında olmuş olaylar kısa öğretilenlerdir. Dördüncü senede ise Osmanlı Tarihi okutulacaktır.

1895/1896 tarihinde rüşdiyelerin öğretim süresi üç seneye düşmüş ancak bazı vilâyetlerde öğretim dört yıl olarak yapılmaktadır. Örneğin Sivas rüşdiye mekteplerinin öğretim süresi dört yıldır. Tarih dersi de birinci ve ikinci sene birer saat, üçüncü ve dördüncü sene ikişer saat olarak gösterilmiştir. Tarih dersinde Peygamberler ve İslam Tarihi gösterilmektedir.

1898/1899 yılı rüşdiye programında tarih dersi ikinci üçüncü sene ikişer saat olarak verilmiştir.²⁵⁵ İkinci sene Peygamberler ve İslam Tarihi, üçüncü sene ise Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışından Nizâm-ı Cedîd'in kuruluşuna kadar olan Kısa Osmanlı Tarihi gösterilmektedir.²⁵⁶

1900/1901 yılında idâdî mektepleri için kabul edilmiş olan kitap ve risalelerin yazarlarının ismiyle birlikte cetveli bulunmaktadır. İdâdîlerin ilk üç senesi rüşdiye öğretimi

²⁵² Ünal, *a.g.e.*, s. 84-86.

²⁵³ Kaya Doğanay, *a.g.m.*, s. 110.

²⁵⁴ M. Demirel, *a.g.m.*, s. 53.

²⁵⁵ Kaya Doğanay, *a.g.m.*, s. 110-112.

²⁵⁶ Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 296-297.

yaptığından üç sene derslerinin kitapları ve yazarlarının isimlerinden tarih dersinde hangi kitapların kullanıldığı bilgisi alınmıştır. Burada ikinci sene Mahmud Esad Efendi'nin Tarih-i İslam, üçüncü sene Abdurrahman Efendi'nin Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniye okutulmaktadır.

Yine rüşdiye mekteplerinin ders programlarının geliştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda yeni program hazırlanmış ve buna göre eski programda ikinci ve üçüncü sene ikişer saat olan tarih dersinin haftalık ders saati bire düşürülmüştür. Üçüncü sene Muhtasar Tarih-i İslam, dördüncü sene ise Tarih-i Osmanî okutulacaktır.²⁵⁷

II. Abdülhamid Dönemi hemen her alanda olduğu gibi tarih öğretiminde de önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur.²⁵⁸ Bu dönemde, 1890'lardan itibaren tarih öğretiminde sınırlandırılmalar getirilmiştir. 1893 tarihli programla sıbyan mekteplerinden tarih dersi ve rüşdiyelerdeki Tarih-i Umûmî dersi kaldırılmış,²⁵⁹ sadece Tarih-i Osmanî dersi verilir olmuştur.

1907/1908'de rüşdiye mekteplerinde tarih dersi ikinci ve üçüncü seneler verilmektedir. İkinci senede Azmi Bey'in Muhtasar İslam Tarihi, üçüncü senede ise Hakkı ve Azmi Beyler'in Muhtasar Osmanlı Tarihi okutulmaktadır.

1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi'ne göre kız rüşdiyelerinde öğretim süresi dört yıl olacak ve Muhtasar Tarih okutulacaktır. 1877/1878 yılı kız rüşdiyelerinin ders programında tarih dersi ikinci, üçüncü ve dördüncü seneler görülmektedir. 1891/1892 yılında kız rüşdiye mektepleri öğretim süresi hala dört yıldır. Örnek olan Bursa İnas Rüşdiyesi dersleri içinde haftada ikişer defa olmak üzere Kısâs-ı Enbiya ve Tarih-i Osmanî dersleri vardır. 1893/1894'de Edirne İnas Rüşdiye Mektebi ders programında tarih dersi dördüncü sene görülmektedir. 1896 yılında erkek rüşdiyeleri üç yıl olmasına rağmen Sivas erkek rüşdiyeleri dört yıl, kız rüşdiyesi altı yıldır. Buna göre tarih dersi beşinci ve altıncı seneler ikişer saat olarak verilmiş ve konusu da Peygamberler, İslam ve Osmanlı Tarihi şeklinde olmuştur. 1898/1899 yılı kız rüşdiyeleri ders programında değişiklik olduğu

²⁵⁷ Kaya Doğanay, a.g.m., s. 113-114.

²⁵⁸ Ahmet Şimşek-Fatih Yazıcı, "Türkiye'de Tarih Öğretiminin Dünü, Bugünü", *TBY Akademi: Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 8, Ankara 2013, s. 12.

²⁵⁹ Çapa, a.g.m., s. 7.

görülmüş ve buna göre tarih dersi dördüncü, beşinci sene haftada iki saat, altıncı sene ise bir saattir. Buna göre dördüncü sene Peygamberler Tarihi, beşinci sene İslam Devletleri Tarihi, altıncı sene ise Osmanlı Devleti Tarihi okutulmaktadır.²⁶⁰ Burada bir uyarı da yapılmıştır. Buna göre tarih dersinde hiçbir zaman ezber yöntemiyle öğretim yapılmayacaktır. Bu nedenle bayan öğretmen, öğrencilerin anlayacağı biçimde anlatacak ve öğrenciye tekrar ettirecek ve onlardan dahi o şekilde cevap alarak konuyu kız öğrencilerin zihinlerine yerleştirmeye özen gösterecektir.²⁶¹

2. 2. 2. 2. Ders Kitapları

Eğitimde öğrenme ve öğretme olayının gerçekleşmesinde öğretimin daha planlı, etkili ve başarılı olabilmesi ya da belirlenen hedeflere ulaşabilmesi konusunda öğretim araç-gereçlerinin doğru ve etkili biçimde kullanılmasının önemli payı vardır. Bu çerçevede bir öğretim materyali olarak ders kitaplarının şekil ve içerik yönlerinden amaca uygun olarak hazırlanmaları gerekmektedir. Ders kitapları özellikle ilk ve orta öğretimde daha da önemli bir yere sahiptir. Bu aşamada öğrencilerin farklı kaynaklara ulaşabilme imkânı henüz tam olarak bulunmadığından elinde hazır bir materyal olarak ders kitabının bulunması gerekmektedir. Ders kitabında yer alan bilgilerin öğrencilerin hem gelişim seviyelerine hem de ilgi ve ihtiyaçlarına uygun, dil olarak anlaşılabilir olması yanında şekil açısından da ilgi çekici ve rahat kullanılabilir özelliklere sahip olması gerekmektedir.²⁶²

Tanzimat dönemi öncesinde modern anlamda okul ders kitapları yoktu.²⁶³ Sultan II. Mahmud Dönemi'nde rüşdiye ve rüşdiye dengi okulların açılması buradaki öğrenciler için basit bir şekilde ve genel nitelikte tarih kitaplarına ihtiyaç oluşmuş, sorunu hızla çözmek için Fransızca kitaplardan çevrilerek ilk tarih ders kitapları meydana getirilmiştir.²⁶⁴ 2003'te Bursa Işıklar Askeri Lisesi Kütüphanesi'nde 1822 yılına ait askerî okullar için yazılmış "Abrégé de L'histoire Ancienne" isimli Fransızca tarih ders kitabı bulunmuştur. Bu kitap rüşdiye mektepleri için o dönemlerde tarih dersinin içeriğini göstermesi bakımından önemlidir.²⁶⁵ 1860 ve 1870'lerde hem erkek hem de kızlar için orta dereceli

²⁶⁰ Kaya Doğanay, a.g.m., s. 114-116.

²⁶¹ Ünal, a.g.e., s. 86.

²⁶² Tenger, a.g.t., s. 158.

²⁶³ Somel, a.g.e., s. 237.

²⁶⁴ Türk, a.g.m., s. 16.

²⁶⁵ Bahri Ata, "Selim Sabit Efendi'nin Okul Tarihi İnşası", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, VII/2 (2009), s. 385.

okullar açılması ve bunların yaygınlaştırılması ders kitabı ihtiyacını artırmıştır.²⁶⁶ Ders kitapları kültür taşıdıkları, değerleri yansıttıkları ve kişilerle milletin gelişiminde bir sıçrama noktası görevi gördükleri için Osmanlı Devleti'nde önemli bir konu haline gelmiştir.²⁶⁷ Tanzimat döneminin ortalarından itibaren devlet okullarındaki müfredata giren ders kitapları, ilgili devlet kurumları tarafından belirlenmeye başlamış²⁶⁸ ve bu durum Türk tarihçilerini kolay anlaşılabilir ve sistemli tarih kitapları hazırlamaya zorlamıştır.²⁶⁹

1869 yılında yayınlanan Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi ile öğretim müfredatlarını kontrolü altına alan devlet, öğretmenleri merkezden atayıp onlarda aranan nitelikleri belirliyordu. Bunun yanında okullarda okutulacak ders kitapları, Meclis-i Kebîr-i Maârif'e bağlı Daire-i İlmiyye'ye hazırlatılıp ihtiyaç halinde Maârif Kütüphanesi'nden talep eden okullara gönderiyordu. Bu sayede zararlı bilgilerin mektepler vasıtasıyla okullara girmesi de engellenebiliyordu. Sözü edilen çerçevede öğrenim müfredatlarına ilk kez resmî olarak tarih dersleri de dâhil edilmiştir. Rüşdiye mekteplerine Tarih-i Umûmî ve Tarih-i Osmanî dersleri konmuştur.²⁷⁰

1870 yılında mekteplerde okutulacak kitapların yazımı ve tercümeleriyle ilgili 13 maddelik bir nizâmnâme yayımlandı. Nizâmnâme'de önce kitapların taşıyacakları genel özellikler sıralanmıştı.²⁷¹ Bu nizâmnâmeye göre Maârif Nizâmnâmesi gereğince gerek İstanbul gerekse ülkenin diğer bölgelerinde öğretim yöntemleri düzenleneceği için mekteplerde okutulacak kitaplar tamamen telif veya yabancı dillerden tercüme edileceğinden bunların mümkün mertebe açık ve sade bir dille yazılması, öğrenciyi zorlamaması, aksine heves ve ilgilerini çekecek şekilde olması istenmektedir. Bunların yazımı için her birinin özelliğine göre uygun süreler belirlenecek ve bu sürede getirmeyenlerin kitapları reddedilecektir. Gelenlerin iyisi birinci itibar olunup yazarına birinci ödül ve onun alt derecesinde bulunan kitabın yazarına ikinci ödül, üçüncü derecedekine sadece övgü yapılacaktır. Kitaplar salnâme hacminde küçük parçada olacak

²⁶⁶ Türk, a.g.m., s. 16.

²⁶⁷ Türk, a.g.e., s. 66.

²⁶⁸ Somel, a.g.e., s. 236.

²⁶⁹ Türk, a.g.m., s. 16.

²⁷⁰ Naim Ürkmez, "Mekteplerde Okutulacak Tarih Ders Kitapları Hakkında Sultan II. Abdülhamid'e Sunulmuş İki Rapor", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, V/1 (2016), s. 281-282.

²⁷¹ Galip Çağ, "Osmanlı Devleti'nde Tarih Öğretimine Dair Bir Değişim Dönemi Eseri: Ali Nüzhet'in Yeni Küçük Osmanlı Tarihi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1 (2016), s. 122.

fakat eklerine harita ve cetvel konulduğunda gereğine göre katlanacaktır. Kabul edilmeyen kitaplar, kabulüne engel sebepler bir pusulayla yazılarak kitapla birlikte iade olunacaktır. Böylece yazar kitabı düzelterek tekrar Meclis-i Maârif'e sunabilir. İleride daha iyi kitaplar oluşturulduğunda onlara dahi derecesine göre ödül verilecektir.²⁷²

1870'de ilan edilen nizâmnâmede diğer ders kitaplarında olduğu gibi tarih kitapları için de bir yarışma ilan edilmiştir.²⁷³ Bu yarışmanın şartnâmesinde vatan sevgisine dayanan husus ve konulara özel bir önem verilmesi, kitabın hikaye şeklinde yazılması muhakemeye girilmiyip iyi hareketlerin övülmesi ve kötü hareketlerin yerilmesi önerilmektedir.²⁷⁴ Yarışma şartnâmesine göre yazılacak kitapta şu noktalar bulunacaktır: Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar Anadolu'da kurulan devlet ve yaşayan milletlere ait giriş, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan o zamana kadar geçen önemli olaylar (bütün Osmanlı padişahlarının doğum, tahta geçiş ve ölüm tarihlerini gösteren bir cetvel ve döneme ait önemli olayları gösteren kronoloji cetveli), Osmanlı Devleti'ni gösteren bir harita, o zamana kadar geçen padişahlardan her birine ait olayları anlatan ayrı birer konu.²⁷⁵ Tarih-i Osmanî yüz sayfa kadar olacak ve birincisine beş bin, ikincisine üç bin kuruş ödül verilecektir. Bu tarihin yazımı için dört ay süre belirlenmiştir.²⁷⁶

Ahmet Vefik Paşa'nın Fezleke-i Tarih-i Osmanî'si rüşdiye okulları için yazılan tarih ders kitaplarının ilk örneğidir.²⁷⁷ Rüşdiyelerin açılmasından kısa bir süre sonra 1850'de Şemi Efendi'nin Esmarü't Tevârih adlı risalesinin rüşdiye mekteplerindeki çocuklara kitap gibi okutturulması istenmiştir. Yine Adliye 1. Hukuk Dairesi Mümeyyizi Şevki Efendi'nin rüşdiyeler için düzenlediği Tarih-i Osmanî bitince basımına ve satın alınmasına karar verilmiştir. Hakkı Bey ile Azmi Bey'in birlikte yayımladıkları Muhtasar Tarih-i İslam adlı eser de okutulmaya uygun görülen kitaplar arasındaydı. Mahmud Esad bin Emin adlı kişi tarafından yazılmış olan Tarih-i İslam adlı kitapta okutulan kitaplardan birisidir. Rüşdiyelerde okutulan bir diğer tarih ders kitabı ise Genel Tarih ile ilgili olan Hüseyin Hıfzı İsimli yazarın 1324 tarihli Hulasâ-i Tarih-i Umûmi adlı kitabıdır.

²⁷² Türk, *a.g.e.*, s. 83-84.

²⁷³ Şimşek-Yazıcı, *a.g.m.*, s. 12.

²⁷⁴ Mustafa Safran, *Tarih Eğitimi: Makale ve Bildiriler*, Ankara 2006, s. 145.

²⁷⁵ Fahri Özteke, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s. 38.

²⁷⁶ Türk, *a.g.e.*, s. 85.

²⁷⁷ Şimşek-Yazıcı, *a.g.m.*, s. 12.

Rüşdiye mekteplerinde kimi zaman istenen kitabı bulmak konusunda zorluk yaşıyordu. Manastır rüşdiyelerinde okutulması istendiği halde Nişancı Tarihi olmadığı için onun yerine Murad Bey'in Muhtasar Tarih-i Umûmî'si okutulacaktır.²⁷⁸ Ahiçelebi Rüşdiyesi için 15 adet Fezleke-i Tarih-i Osmanî istenmiş fakat Maârif Kütüphanesi'nde bulunmadığından yerine Nişancı Tarihi gönderilmiştir.

1900/1901 yılında idâdî mektepleri için kabul edilmiş olan kitap ve risalelerin yazarlarının ismiyle beraber cetveli mevcuttur. İdâdîlerin ilk üç senesi rüşdiye öğretimi yaptığı için üç sene derslerinin kitapları ve yazarlarının isimlerinden tarih dersinde hangi kitapların kullanılabildiği bilgisi alınmıştır. Buna göre ikinci sene Mahmud Esad Efendi'nin Tarih-i İslam, üçüncü sene Abdurrahman Efendi'nin Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniye okutulmuştur.²⁷⁹

1877'de rüşdiyelerde okutulmak üzere Sami, Aziz ve Şevki Beyler tarafından yazılan Mir'ât-ı Târih-i Osmânî adlı kitabın konuları padişahların tahta çıkış tarihlerine göre düzenlenmiştir.²⁸⁰ Rüşdiye mekteplerinde okutulan bu kitap, çalışmamızın temel konusu olduğundan ayrı bir bölümde daha detaylı bir şekilde incelenecektir.

1880 yılından sonra yazılan tarih ders kitaplarında, gerek okulların seviyelerine göre (iptidaî, rüşdiye ve idâdî) gerekse konu itibariyle (Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi ve Dünya Tarihi) giderek artan bir ihtisaslaşma görülür. 1870 yılından itibaren basılan tarih ders kitaplarının ortak bir özelliği devlet merkezli bir Osmanlı Tarihi anlayışıyla yazılmalarıdır. Bu anlayışa bağlı olarak toprak kazanımları ve kayıpları, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişi ve gerileyişi için kesin ölçü olarak kabul edilmiştir. Osmanlı tarih ders kitaplarının bir başka özelliği tarihsel dönemlerin her bir padişahın saltanat devresine göre ayrılmış olmasıdır. 1908'e kadar tarih ders kitaplarında Osmanlı sultanlarına karşı herhangi bir eleştirel bakış olmamıştır.²⁸¹

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Tarihi ders kitaplarının yazılmasında bazı kurallara uyulması istenmiştir. Buna göre idâdî ve rüşdiyelerdeki tarih ders kitapları birbirinden farklı olmalıdır. İdâdîler için mufassal yani geniş, rüşdiyeler için de muhtasar

²⁷⁸ Altınova, *a.g.t.*, s. 301-305.

²⁷⁹ Kaya Doğanay, *a.g.m.*, s. 111-113.

²⁸⁰ Çapa, *a.g.m.*, s. 5.

²⁸¹ Somel, *a.g.e.*, s. 245.

yani kısaltılmış Osmanlı Tarihi ders kitabı yazılmalıdır. Bu kitaplar aynı şekilde yazılacak fakat idâdiler için yazılacak kitapta muhakemeye özellikle dikkat edilecektir. İlk olarak idâdilerde okutulacak kitap yazılıp daha sonra rüşdiyelerde okutulacak kitap bundan özetlenerek hazırlanmalıdır. Bu kitapların amacı ise Osmanlı saltanatına bağlılığı artırmak ve devletin kurucularını millete sevdirmek olacaktır.

1907/1908'de rüşdiye mekteplerinde tarih dersi yine ikinci ve üçüncü seneler verilmektedir. İkinci senede Azmi Bey'in Muhtasar İslam Tarihi, üçüncü senede ise Hakkı ve Azmi Beylerin Muhtasar Osmanlı Tarihi okutulmaktadır.²⁸²

²⁸² Kaya Doğanay, a.g.m., s. 114.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RÜŞDİYE MEKTEPLERİNDE OKUTULAN BİR TARİH DERS KİTABI ÖRNEĞİ

MİR'ÂT-I TÂRİH-İ OSMÂNÎ

XIX. yüzyıla kadar modern anlamda standart ders kitapları mevcut değildi. Bürokrasinin güçlendiği, ara elemana daha fazla ihtiyaç duyulan ve ferdin ön plana çıktığı XIX. yüzyılda geleneksel anlayış yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştı. 1869 yılında Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi'nin yayınlanmasıyla devlet, öğretim müfredatlarını kontrol altına alıp, öğretmenleri merkezden atayıp, öğretmenlerde aranan standartları belirliyordu. Bunla birlikte okullarda okutulacak ders kitapları, Meclis-i Kebîr-i Maârif'e bağlı Daire-i İlmiyye'ye hazırlatılıp ihtiyaç durumunda Maârif Kütüphanesi'nden talep edilen okullara gönderiyordu. Zararlı fikirlerin mektepler aracılığıyla okullara girmesi de bu sayede engellenebiliyordu. Bu çerçevede öğretim müfredatlarına resmî olarak ilk kez tarih dersleri de dâhil edilmiştir. İdâdîlerin müfredatına Tarih-i Umûmî, rüşdiye mekteplerine Tarih-i Umûmî ve Tarih-i Osmanî dersleri konmuştu.²⁸³

1293 (1876/1877) yılında rüşdiyelerde okutulmak için Sami, Aziz ve Şevki Beyler tarafından yazılan Mir'ât-ı Târih-i Osmânî, konuları padişahların tahta çıkışlarına göre düzenlenmiş²⁸⁴ bir Osmanlı Tarihi ders kitabıdır. Çalışmamızın temelini oluşturan bu eser, Osmanlı klasik tarih yazıcılığına çığır açacak bir eser olmaktan ziyade kitabın iç kapağında belirtildiği gibi rüşdiye mekteplerinde okutulmak için yazılan bir ders kitabıdır. İç kapağında sözü edilen kısım şu şekildedir:

*“Maârif Nezâret-i Celîlesinin kabul ve ruhsatıyla Mekâtib-i Rüşdiye'de tedris olunmak için Mekteb-i Sanayi Matbaası'nda tab' ve temsil olunmuştur.”*²⁸⁵

Dimetoka Rüşdiyesi'nde öğrencilere okutulmak için 14 adet Nişancı Tarihi gönderilmesi istenmiş ancak adı geçen tarih Maârif Kütüphanesi'nde bulunmadığından yerine talep edilen miktar kadar Mir'ât-ı Târih-i Osmânî'den gönderilmiştir.²⁸⁶ Bu açık olarak çalışmamızın konusu olan kitabın rüşdiye mekteplerinde tarih öğretim aracı olarak kullanıldığını göstermektedir.

²⁸³ Ürkmez, a.g.m., s. 281-282.

²⁸⁴ Çapa, a.g.m., s. 5.

²⁸⁵ Sami, Aziz, Şevki, *Mir'ât-ı Târih-i Osmânî*, İstanbul 1293, s. 1.

²⁸⁶ BOA, MF. MKT, 73/20.

3. 1. Yazarların Eseri Yazımında Kullandıkları Üslûp

Yazarlar, Osmanlı Devleti'nin kendisiyle mücadele eden, savaşıyan düşman devletlerin ordularını yense de yenilse de küçültücü, aşağılayıcı hiçbir ifadeye eserinde yer vermemiştir. Kitapta geçen olaylara karşı tutumu, eleştirileri ölçülü düzeydedir.

Yazarlar kitaptaki olayları anlatırken karşılaştırmalara, benzetmelere başvurarak anlatımı güçlendirmişlerdir. Bu olaylar arası anlam kurulmasını sağlamaktadır. Sultan II. Murad döneminde geçen iki mücadelenin karşılaştırılması şu şekilde yapılmaktadır: *“851’de Macar kralı vekili Yanko padişahın oralarda meşgul bulunduğu bir vakitte bu kere bütün Avrupalıları daire-i ittifakına davet ederek kuvve-i cesime ile Rumeli havalisine ber hücum gösterdiler ki Varna Muharebesi’nden birkaç kat tehlikeli idi.”*²⁸⁷

Sultan IV. Murad dönemi meydana gelen vakanın anlatımında II. Osman ve Kerbela Olayı’na benzetme yapılmıştır: *“Bir sabah birden bire nare-i fesad patladı. Çarşı ve Pazar kapatıldı. Ocaklı takımı üç gün saray-ı hümayûna hücum ile Sultan Osman vakasına müşabih bir takım hal ve harekette bulundular. Sultan Murad naçar Divan yerine çıkıp bunlara bir hayli nasihat ettilerse de hazelenin kesret-i muhacemesinden kimsenin kulağına bile girmeyip Şeyhülislam Yahya Efendi ile vezir-i lahik Hafız Paşa ve defterdar Mustafa Paşa gibi padişahın eminlerinden bulunan on yedi namdar zevatın kendilerine teslimi teklifinde muasır oldular. Padişah zorba başlarından birkaçını yanına çağırıp bu misilli evza’ ve etvar muhalif-i adab-ı din ve mugayir-i şer’-i mübin idiğini serd ile fitnenin teskinine bakmalarını pek çok rica edildiyse de yine inatlarında ısrar ettikleri vakit Hafız Paşa abdest alıp Bâbüssaâde önünde durur idi. Padişahın teskin-i fitnede naçar kaldığını gördükte ‘padişahım yolunuzda canım feda olsun bu namerdlere söz kar etmez beyhude üzülmeğiniz’ diyerek hemen arsa-i Kerbela’ya manend olan ol meydanda belaya yürüdü ve üzerine gelen bir sipahinin ağzına bir meşt-i kaharamani vurup yere düşürdüyse de eşkıyanın her biri birer hançer havalesiyle manzar-ı şehriyaride öyle bir vezir-i diliri pare pare ettiler.”*²⁸⁸

²⁸⁷ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 87.

²⁸⁸ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 270-271.

3. 2. Eserin Yazılma Amacı

Yazarlar, mukaddime bölümünde önce tarih ilmini açıklayıp sonra kitabı yazmaktaki amacını izah etmişlerdir. Buna göre kitabın yazıldığı döneme kadar birçok kitap yazılmış ancak bunların çoğu Osmanlı Tarihi'ni bir Tarih-i Umûmî içerisinde göstermektedir. Bu kitapların bazılarında yapılan gereksiz açıklamalar rüşdiye mektebi öğrencisi için uygun olmadığı gibi okutulan bazı kitapların da kısa olması öğrencilerin yeterli derecede istifade edememesine neden olmaktadır. Bundan dolayı her padişah dönemi olaylarının anlatılıp ayrıca muasırını belirten kısa ve faydalı bir tarih kitabının gerekliliğinden bahsetmiştir. Kitaptaki ilgili kısım şu şekildedir:

“Fenn-i celil-i tarih tâ hilkat-ı benî Adem'den şimdiye kadar hudus ve zuhur eden vukuat-ı kevnîyenin bir mir'at-ı mücessemidir ki endam-ı cemalinden şuûnat-ı cihan asren ba'de asrin cilveker-i sahayif-i zaman olur.

Şu lüzum üzerine şimdiye kadar erbab-ı tahkik ve tarih şinasan ve ashab-ı tedkik ve vak'anüvisanın himmet ve gayretiyle kütüphane-i ehl-i irfana bir hayli asar-ı yadigar terk edilmiştir. Fakat bunların ekserisi zaman-ı selatin-i al-i Osman'ın müddet-i saltanatları vukuatını muasırları bulunan düvel-i ecnebiye ahvaliyle beraber birer tarih-i umûmî içinde göstermişler ise de hasbe'l-lüzum bir takım muhakemat ve tafsilatı ve bazıları da lüzumsuz makalat ve tavzihatı havi olmasıyla bunların Mekâtib-i Rüşdiye şakirdanına tedrisi kabil olmadığı gibi elhaletühazihi tedris olanlar dahi pek muhtasar olmasından dolayı şakirdan-ı mümaileyhim matlub olan derecede istifade edemedikleri cihetle her padişahın zaman-ı saltanatu vukuatıyla muasırını ayrıca bildirmek üzere ikisi ortası muhtasar ve müfid olarak bir tarih-i hususinin lüzum ve vucubu aşıkardır.”²⁸⁹

3. 3. Eserin Yazıldığı Tarih Anlayışı

Mir'ât-ı Târih-i Osmânî'de izlediği yönteme bakılarak yazarların öğretici ve araştırmacı tarih anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlıların en büyük atasının Kayı Han diye meşhur olduğunu bu yüzden de kabilesine Kayı denilmesini açıklaması, Kayı Han kabilesinin reisi olan Süleyman Şah bin Kayaalp'i belirtip isminde geçen alp kelimesini açıklaması, devlete kurucusundan dolayı Osmanlı adının verilmesini açıklaması, “Sultan Bayezid'e Yıldırım tabiri böyle berk misali her kande olsa düşmana yetişmesinden

²⁸⁹ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 2.

*taklib olunmuştur.*²⁹⁰ diyerek Yıldırım adının verilme sebebini açıklaması, eskiden Macar kralına verilen ismi belirtmesi, Amasya eyaletine Ermeniyye-i Suğra denilmesini belirtmesi, Mora'nın Akdeniz'in kilidi olmasını açıklaması gibi örnekler yazarın öğretici tarih anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. Mir'ât-ı Târih-i Osmânî vücuda getirilirken çeşitli kaynaklardan yararlanması ve kitabın içeriğinde yararlandığı kaynaklara atıflar yapması yazarın araştırmacı tarih anlayışına sahip olduğunu gösterir.²⁹¹

3. 4. Şekil Açısından Değerlendirilmesi

Kitap fihrist, mukaddime, hata-sevab cetveli ve en son kısımda yer alan II. Abdülhamid'in Hatt-ı Hümayun'u dâhil 463 sayfadan oluşmaktadır. Kitap siyah ciltli, 19×12 cm ebadında matbu bir eserdir. Sarı renkli saman kâğıdına basılmış oldukça okunaklı ve kaliteli bir basımdır. Kitabın basıldığı dönemki matbaa ve dizgi şartları düşünüldüğünde çok az denilebilecek bir yazım ve baskı hatası vardır. Fihrist bölümünün sonunda yazım hataları, hatanın geçtiği sayfa numarası ve hatanın düzeltilmiş hali ile birlikte gösterilmiştir. Eserde geçen yazım hataları ve düzeltilmesi şu şekildedir:

(Hata-Sevab Cetveli)

Sahife	Hata	Sevab
5	batın	Pasin
11	gazi	gaziyi
14	imparator	hükümdar
20	Osman	Orhan

Kitapta bu tablonun dışında da yazım hataları bulunmaktadır. Buna örnek olarak eserin 447. sayfasında Sultan V. Murad yerine Sultan Abdülhamid Han yazılmıştır.

Kitabın kapağı siyah ve karton kâğıttandır. Kapağında yazı ve süsleme bulunmamaktadır. Sayfalar 19 satırlık satır düzeninde ve toplam 32 bölümden oluşmaktadır. Yazarlar her padişaha bir başlık atfetmiştir. Atfedilen padişah devri olayları kronolojik olarak fazla ayrıntıya girilmeden anlatılmaktadır. Bu bakımdan halk için

²⁹⁰ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 44.

²⁹¹ Yazarların, eseri hazırlarken yararlandığı kaynaklar ilerleyen bölümde ayrıca ele alınacaktır.

hazırlanmış anonim Tevarih-i Âl-i Osmanî'lere çok benzemektedir. Kitabın yazı kısmı siyah kalın çizgi ile çerçevelenmiştir. Bu çerçevenin üst kısmında sayfa numaraları sağ üst ve sol üst köşelerinde olacak şekilde parantez içerisinde yazılmıştır. Yine bu çerçevenin üst kısmında sayfa numaralarının yanında bir sayfada eserin ismi bir sonraki sayfada dönemi anlatılan padişahın ismi (Sultan Osman, Sultan Yıldırım Bayezid, Sultan Mahmud Han Sani şeklinde) yazılmıştır.

Kitapta herhangi bir resim veya harita bulunmamaktadır. Kitapta devletin bayrağı, padişah resmi ya da tuğrası gibi unsurlar da bulunmamaktadır. Sadece iç kapağının sol alt köşesinde mühür bulunmaktadır ve mühürsüz olanların sahte olduğu belirtilmektedir. Yine iç kapakta kitabın fiyatı da belirtilmiştir ve kitabın fiyatı 16 kuruştur.

Kitabın dış kapağında yazı ve süsleme olmamasına rağmen iç kapağı ve içeriğinde, başlıkların yazımında süslemeler bulunmaktadır. Kitabın başlıkları çiçekli parantezle belirtilmiş ve diğer açıklamaların yer aldığı parantezlerden ayrılmıştır. Kitapta ana ve alt olmak üzere toplam 186 başlık bulunmaktadır. Bu başlıklardan bazıları şunlardır:

- Ahd-i Osman Gazi
- İkinci Padişah Sultan Orhan Gazi Hazretleridir
- Kosova Muharebe-i Meşhuresi
- Çelebi Sultan Mehmed'in Sekiz Sene On Aylık Müddet-i Saltanatı Vukuatı
- Altıncı Padişah Sultan Murad Han-ı Saninin 824 Senesinden 855 Tarihine Gelineye Değın Müddet-i Saltanatı Olan Otuz Senelik Vekayii
- Sultan Murad Merhumun Şehzadeleri
- Fatih-i Kostantiniyye Sultan Mehmed Saninin Muasırı Bulunan Hükümdarlar
- Sultan Cem Ahvali
- Devlet-i Safeviye İle Olan Meşhur Muharebe
- On İkinci Padişah Sultan Murad Salis Hazretleridir
- Hotin Seferi
- Sultan Mustafa'nın Def'a-i Saniye Olarak Cülusu
- Devlet-i Osmaniye'nin On Yedincisi Fatih-i Bağdad Sultan Murad Han-ı Rabi' Hazretleridir

- Otuzuncu Padişah Adlî Şöhretiyle Müştehir Sultan Mahmud Han-ı Sani Hazretleridir
- Cennetmekân Firdevs-i Aşîyan Sultan Mahmud Han-ı Sani Hazretlerinin Şehzadeleri

3. 5. Dil Açısından Değerlendirilmesi

XV. yüzyıl, dil tarihi içerisinde Eski Anadolu Türkçesi adı verilen dönemin sona erip Klasik Osmanlı Türkçesi döneminin başladığı dönem olarak kabul edilmektedir. 1453'te İstanbul'un fethiyle Osmanlı Devleti'nin imparatorluk çağı başlamıştır. Bu siyasî gelişmeler dilde de etkisini göstermiştir. Bu dönemde oluşmaya başlayan yazı dilinin Eski Anadolu Türkçesi'nden farkı, dilde Arapça ve Farsça sözcük ve yapıların yoğun bir şekilde kullanılmasıdır.²⁹² Üzerinde çalışma yaptığımız bu eserde sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Yoğun olmasa da Arapça-Farsça tamlama ve kelimeler de kullanılmıştır. Eserin dilinin iyi anlaşılabilmesi için on altıncı Padişah II. Osman'ın bizzat katıldığı Hotin Seferi'nin içeriği aşağıda verilmiştir:

“Bu aralarda Lehliler tahrik ve ifsaddan geri durmadıklarından İngiltere Devleti'nin sulha tavassutu dinlenmeyerek veziriazam Ali Paşa'nın teşvikiyle Sultan Osman bizzat Leh seferine azimeti tasmim etti. Lakin gitmezden evvel Ali Paşa vefat etmesiyle mühr-i hümayun Hüseyin Paşa'ya verildi. Hazret-i padişah ordu-yı hümâyûnu kaldırıp Edirne'den Hona kenarında İsakça nam mahalle varılıp köprü kurularak Tuna nehri geçildi. Lehistan hududuna yaklaştıkta asker sefer ta'bından bazı mertebe ağır davrandı ve suret-i ihtilal gösterdi ise de atıyye-i külliye fedasıyla Hotin kalesi kurbüne yaklaştılar. O aralarda Lehlilerin elli altmış bin kadar askerine karşı gelinerek birden bire şiddetli muharebeye tutuşuldu ve tarafeynden külliyetli telefat vuku buldu. Karakaş Mehmed Paşa Hüseyin Paşa'nın garaz ve nefsanîyetiyle şehid ve maiyetiyle bunca nüfus-ı kesirenin imdadsız kalarak uzakta mahvu nabadid olmasından askerin gözü yıldı. Gerçi şu Hotin sefer-i meşhurunda yüz bini müteceviz a'da semt-i ademe gönderildi ise de asakir-i İslamiye'nin gayret ve sebatına fütur gelmekle Hotin kalesinin tamamıyla fethi müyesser olmadı. Bu muharebelerde dahi Kantemir Mirza fevkalade şecaat gösterip binlerce düşmanı kılıçtan geçirdi. Nihayet Boğdan voyvodasının tavassutuyla akd-i musalaha

²⁹² Mehmet Yastı, “Nişancı Mehmed Paşa'nın Tevârih-i Âl-i Osman Adlı Eserinin Konya Yusuf Ağa Kütüphanesinde Bulunan Nüshası Üzerine”, *S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 25, Konya 2009, s. 147.

olunarak 1031 rebiulevvelinde İstanbul'a avdet buyuruldu. (Zehi Gaza) lafzı tarih olmuştur.”²⁹³

3. 6. Mir'ât-ı Târih-i Osmânî'nin Muhtevası

Mir'ât-ı Târih-i Osmânî, fihrist, hata ve sevab cetveli, mukaddime, her padişaha bir başlık atfetmesinden oluşan 32 bölüm ve kitabın en sonunda bulunan II. Abdülhamid'in Hatt-ı Hümayûn'undan oluşmaktadır.

Eserin fihrist bölümünde kitabın bölümleri olan her padişahın saltanat zamanlarının tarih aralığı sayfa numaraları ile birlikte verilmiştir. Mukaddime bölümünde yazarlar eserin yazılma amacını ve eseri oluştururken yararlandığı kaynakları açıklamıştır. Kitap Osman Gazi Devri başlıklı bölümle başlamaktadır. Konuya giriş olarak Osmanlı hanedanının kökenleriyle başlar, Moğolların baskıları sonucu Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmeleri ile devam eder. Osman Gazi dönemine başlamadan önce Kayı Han kabilesinin reisi Süleyman Şah'ın ölümü, Ertuğrul Gazi'nin Selçuklulara yardımı ve bu yardım sonucu Sultan Alaaddin'in onlara yurt vermesi izah edilmiştir. Kitabın son bölümü Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad ve Sultan II. Abdülhamid dönemleri Otuz İkinci Padişah Sultan Abdülaziz Han Hazretleri adı altında tek bir bölümde yazılmıştır. Bu son bölüm Sultan II. Abdülhamid'in ilk icraatları verilerek gerçekleştirmek istediği büyük işlerde başarılı olması için hayır duası ile bitirilmektedir: “1293 senesi Şabanının on birinci perşembe günü saat dört buçukta varis-i meşru-ı saltanat şevketlü mehabetlü velinimet-i bimüntemis padişah-ı hakayık agah Sultan Abdülhamid Han sani Efendimiz hazretleri taht-ı ali-i baht-ı Osmani'ye cülus buyurdular. Şehriyar-ı adaletnişar hazretleri mukteza-yı salabet ve fetanet-i ezeliyesi üzere mebde-i icraatı habl-i metin şer'-i mübinden tutup atide aynen ve teminen maal-iftihar derc olunan hatt-ı hümayûn adalet meşhunlarında muharrer ıslahatın icrasına irade-i seria i'ta ve bir taraftan da Sırbistan ve Karadağ meselesine fasıl verilmesini tavsiye ve inba buyurdular.

Padişah-ı adalet-iktinah efendimiz hazretlerinin her bir niyet-i seniyyeleri amme hakkında mahza hayır ve menfaat olmasıyla Cenab-ı Hak tevfiyat-ı samedaniyesine mazhariyetle beraber kaffe-i umur-ı muazzama-i şehriyarileri neticesinin ayn-ı hayr

²⁹³ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 244-245.

buyurması dua-yı icabet-intiması hatem-i güftar ve ref'-i kabulgah-ı hazret-i perverdigar kılındı."²⁹⁴

Kitapta, padişah dönemlerinin nasıl ele alındığının anlaşılabilmesi için örnek olarak Fatih Sultan Mehmed ve dönemi ile ilgili konunun içeriği aşağıda gösterilmiştir:

"Selatin-i Osmaniye'nin Yedincisi 'Fatih' Demekle Müştehir Sultan Mehmed Sani'nin 855 Tarihinden 886 Tarihine Ginceye Kadar 31 Senelik Müddet-i Saltanatının Vukuatını Beyan Eder

Sultan-ı Müşarün-ileyh'in veladet-i hümâyûnları 833 sene-i hicriyesi recebinin yirmi altıncı günü olup hicretin 855 ve miladın 1451 senesi muharreminin on altıncı günü yirmi iki yaşında iken Edirne'de tahtgahına cülus buyurmuşlardır.

Müşarün-ileyh Hazretlerinin cüluslarından bir müddet sonra Karamanoğlu İbrahim Bey yine Devlet-i Osmaniye aleyhine harekât-ı hasmaneye kalkışarak Germiyan ve Menteşe ve Aydınoğullarını tahrik ile Kütahya ve Menteşe ve Aydın taraflarına hücum etmesiyle rikab vüzerasından İshak Paşa Anadolu beylerbeyisi İsa Bey'in yerine tayin ve asakir-i kaffe ile İbrahim Bey üzerine gönderildi. Müteakiben Sultan Mehmed Hazretleri dahi bizzat azimet buyurdu. İbrahim Bey korkusundan İçil'e firar ve muahharen arz-ı mutavaat etmesiyle afv-ı aliye mazhar oldu. Karaman ve Germiyan ve Menteşeoğulları'nın hudud-ı Osmaniye'ye tecavüzatına bir sedd-i hail olmak üzere o zamana kadar Konya'da ikamet eden Anadolu Beylerbeyliği makarrı Kütahya'ya tahvil olunarak İshak Paşa memur edildi. Seferden esna-yı muvedatta yeniçerilerin bazı mertebe uygunsuz hareketlerine mebni yeniçeri ağası Tokat Bey azledilerek yerine Mustafa Bey tayin kılındı. Hakan-ı müşarün-ileyh Bursa'dan Edirne'ye geçmek üzere Gelibolu karşısına vürudlarında düşman sefayini boğazı tutmuş olmasına mebni bizzarur Karadeniz boğazından dolaşarak el-an Anadolu Hisarı denilen Güzelce Hisar'dan Rumeli sahiline geçip İstanbul İmparatoru Kostantin Drakoza'nın Yıldırım Han'ın evlatlarından merhum Emir Süleyman'ın hafidi olup yanında bulunan Orhan Çelebi için muhassasat talebiyle padişahı iğzab etmesinden ötürü Rumeli Hisarı'nın inşasına başlandı. Üç mahda ve bir rivayette kırk günde ikmal ve esbab-ı muhafaza istihsal olunduktan sonra evvel-i baharda İstanbul muhasara edilmek niyetiyle Padişah-ı Cemcah Hazretleri Edirne tahtgahına azimet

²⁹⁴ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 449-450.

buyurdu. Edirne'de mühimmat-ı seferiye ve tedarikat-ı harbiye ikmal ve beheri üçeryüz kantar bakırdan iki tane top i'mal olundu.

857 senesinde Sultan Mehmed Hazretleri iki yüz bin askerden müretteb ordu-yı hümâyûnla Edirne'den hareket ve İstanbul haricine muvasaletle İstanbul Hisarı'nı muhasaraya başladı. Esna-yı muhasara donanma-yı hümâyûn dahi erişti. Hükümet-i İmparatoriye'ye Cenevizliler tarafından sefineleriyle yardımcı asker gelerek ve Galata'daki Frenkler Saltanat-ı Osmaniye ile mesalih iken ilerde İstanbul'a muvenet ederek bu suretle beren mukavemet ve İstanbul Limanı karşılıklı ve zincir ile seddolunmasından dolayı bahren dahi müdafaa edilmesinden sulh biraz müşkilleşti. Benaberin icad olunan havan toplarıyla düşman sefineleri üzerine hamireler atılmaya ve İstanbul içine güller yağdırılmaya başladı. Muhasaranın elli dördüncü günü ki 857 senesi cemaziyelevvelinin Salı günü idi. Alessabah Hazret-i Padişah asakir-i nusret müesser ile içeriye yürüdüler. İmparator Drakoza müdafaa etmek üzere Tekfur sarayından çıkıp asakir-i hassasıyla tesadüf ettiği bir küçük fırka-i İslamiye üzerine yürüdü. İmparator bizzat elinde kılıç ile Arap taifesinden yaralı bir neferin başını kesmek istediğinde nefer-i merkurum imparatorun üzerine hücum ederek başını kesti. İstanbul feth ve teshir edildi. İmparatorun rüesasından bir haylisi tutuldu. Başvekil Notras Lokas tevabiiyle ele geçirilip hapis ve Orhan Çelebi de tutulup idam olundu. İmparator İstanbul'da Vefa meydanında Atik Menzilhane denilen Handa medfundur.

Silivri kalesi ahali bu sırada istiman ederek alındı. İstanbul nevahisinin zabtına memur olan Karaca Bey Rumlardan Bergos ve Bogados'u bila muharebe zabteyledi. İşte bu suretle bin beş yüz senelik Bizantin Hükümeti Hazret-i Fatih'in himmetiyle munkarız oldu. Ayasofya ibadethanesiyle bazı kiliseler cami-i şerif şekline konuldu ve bazılarına mühimmat-ı harbiye dolduruldu. Bir hayli ebniye-i miriye inşa edildi. Galata'da müstakilen hükümet eden Cenevizliler kabul-i tabiiyetle padişaha arz-ı mutavaat eylediklerinden oraları da zabteyledi. Bu esnada Sadrazam Halil Paşa imparatora taraftarlık töhmetiyle azl olunarak idam eyledi. Makam-ı Sadarete Mahmud Paşa geçti.

Süleyman Bey İstanbul muhafızlığına tayin buyrulduktan sonra Edirne tahtgahına suret-i şahane vuku buldu. Sırbistan ve İnos ve Semendire ile Belgrat ve Mora ve Amasra ve Sinop ve memalik-i sairenin vukuat ve fütuhâtı Sırp Kralı Vılikoğlu'nun tasallutundan Üsküp tariki kapandığı cihetle padişah Sırp hududuna yürüdü. Sırp kralı korkusundan

Macaristan'a kaçtı. Padişah Hazretleri İstroiçe Kalesi'ni ve Emola Hisarını zapt ile Edirne'ye avdet ve on kıta kadirge yani bir nevi harp sefinesiyle hükümeti munkarız olan İstanbul İmparatoru'na mensup bir prensin idaresinde bulunan İnos üzerine azimet buyurdu. Mevkib-i şahane berren ve Yunus Bey bahren İnos'u muhasara ederek İnos kalesiyle Taşoz adası bilistiman zapt ve teshirinden sonra şehriyar-ı şecaatşiar yine Edirne'ye geldi.

859'da Sırp Kralı'nın vefatı cihetiyle oraların külliyyen zapt ve istilasını sühuletli olduğundan Fatih Hazretleri Sırbistan üzerine yürüdü. Noveberde Kalesi bilmusara eman ile alındı. Muahharen Serbice ve Bhorı kaleleri ile bazı kasabat feth ve teshir olunduktan sonra Hazret-i Padişah cedd-i emcedleri Sultan Murad-ı evvelin Kosova'daki şehadetgahlarını ziyaret ve Selanik üzerinden İstanbul'a avdet buyurdular.

860 senesinde padişah hazretleri maiyetlerinde Karaca Paşa asakir-i Osmaniye kumandanı olduğu halde Beldrad üzerine kendi ise de Macar Kralı Honyad'ın Avrupa'nın her milletinden müretteb üç yüz binden ziyade askerle düşmana muaveneti ve düşman askerinin kesreti ve İslam askeri ancak yüz elli binden ibaret olup bunlara nisbetle killeti cihetle Belgrat Kalesi'nin zabtı mümkün olamadı.

861'de şehzadegan-ı civanbühtan Sultan Bayezid ile Sultan Mustafa'nın Edirne'de emr-i mesnun-ı hitanları için gayet tantanalı bir sur-ı sürur tertip ve icra buyruldu.

862'de padişah hazretleri ordu-yı hümâyûn ile Mora seferine azm ve niyet ederek Siroz ve Yenişehir tarikıyla Mora canibine azimet ve Feleke Kalesi'ni harben zapt ve teshir eylemeleriyle civarında bulunan ahali padişaha dehalet eylediler. Bundan sonra Bafova Hisarı istimananen ve Mancılık ve Korfu ve Tokak ve Balobdra Kaleleri bilmuhasara harben alındıktan ve Mora nim ceziresinin ekser mahalli memalik-i mahruseye ilhak buyurulduktan sonra ordu-yı hümâyûn Üsküp şehrine gelip Hazret-i Fatih o kışı orada geçirdi. Padişah hazretleri Üsküp'te iken Vezir-i A'zam Mahmud Paşa bu tarafta Vasav, Amola, Sava, Gerüce, Prança nam mahalleri ve Rodnik Madeni'ni ve Güvercinlik Kalesi'ni harben ve istimananen zapt ve istila ettikten sonra Macaristan'a muzafferen Üsküb'e gelerek hakpay-ı şahaneyeye yüz sürdü. Bu sırada Macarlılar üzerine Anadolu askeri talia olmak üzere gönderilip bir hayli ganayim ile muzafferen avdet ettiklerinden

asakir-i İslamiye'nin vatanlarına azimete i'ta-yı ruhsat ve Hazret-i Padişah dahi Edirne tahtgahına avdet buyurdu.

863'de Padişah-ı Cemcah Hazretleri Bosna Kralı'nın yed-i zabtında bulunan Semendire Kalesi üzerine yürüyüp kale zapt olundu.

864 senesinde şehzade Cem Sultan alem ara-yı vücud oldu.

865'de padişah hazretleri Cenevizlilerin yed-i zabtında bulunan Amasra Kalesi üzerine ordu-yı hümâyûn ile hücum edip bilistiman Amasra Kalesi ve muahharen tavaif-i müluk-i İslamiye'den Kastamonu ve Sinop havalisinde hükümet eden İsfendiyar'ın elinden Sinop Kalesi alınarak memalik-i şahaneye ilhak buyruldu. Oradan mevkib-i hümâyûn Ankara üzerine yürüdü. Diyar-ı İsfendiyar ile Koyunlu Hisar ve Trabzon kâmilen zapt ve istila edilip Kızıl Ahmed Bey olhavalıye serdar tayin kılındı.

866'da Padişah-ı Faruku's-şim Hazretleri ordu-yı hümâyûn ile Eflak üzerine yürüdü. Eflaklılardan ale-l-gafle yedi bin kadarı telef edilmesi ve Kazıklı Voyvoda'nın naçar bakiyyet-üs-süyûf ile Macaristan'a fîrar eylemesi cihetiyle Eflak memaliki zapt ve istila olduğundan Radol Bey Eflak voyvodası tayin olunarak padişah pay-ı tahta avdet buyurdu. Yine sene-i mezkurda şehriyar-ı alıyyet-i bar hazretleri bir prensin zir-i idaresinde bulunan Midilli ceziresini muhasara ederek bilistiman fethedildi.

867'de Bosna kıtasıyla Ofça ve Orhay ve Yapça kaleleri bilistiman alındı ve Bosna kralı idam olundu. Hersek kıtasını Mahmud Paşa'nın himmetiyle teshir kılındı. Bu sırada Karamanoğulları beyninde Karaman hükümetinde istiklal sevdasıyla bir ihtilal zuhur eylediğinden Hazret-i Fatih Pir Ahmed Bey'i asakir-i külliye ile Karaman diyarına gönderip Hükümet-i Karamaniye'yi ele geçirdi.

869'de Macar ve Venedik ile sair Avrupa hükümetlerinden bazıları bilittifak Devlet-i Osmaniye aleyhine ilan-ı harp eylediler ise de talia olmak üzere gönderilen Mahmud Paşa'nın maiyetinde bulunan asakir-i şahane evvelce Yabca Kalesi'ni istila ile istirdad eden müttetikayn askerini münhezim ve perişan eylediğinden ordu-yı hümâyûn Sofya'ya kadar gitmiş iken bu muzafferiyet üzerine pay-ı tahta avdet eyledi.

870'de ordu-yı hümâyûn Bosna üzerine yürüyüp Yabça Kalesi bilmuhasara istirdad kılındı ve Macar askeri yine tar ü mar olarak ordu-yı hümâyûn Arnavutluk'a dahi hücum

gösterip Arnavut asilerini te'dip ve bazı yerlerini zabt ve teshir ile muvakkaten Edirne'ye avdet buyruldu. 870'de yine isyan eden Arnavut beylerinden İskender Bey asakir-i Osmaniye'nin sadretine dayanamayıp firar eyledi.

871'de orduy-ı hümayûn Karaman diyarına yürüyüp Konya Kalesi ve Karaman memaliki zabt ve teshir olunarak Karaman valiliği Sultan Mustafa'ya tevcih buyruldu. Karaman seferinden avdetten Mahmud Paşa mesned-i sadaretten azledildi.

873'de Eğriboz kalesi ve Kızıl hisar dahi zabteyletti ve bu sırada Cem Sultan Kastamonu valisi oldu.

874 senesinde İran ve Kürdistan ve Azerbaycan taraflarında hükümdar olan Bayındır-ı Uzun Hasan Han'ın Memalik-i Osmaniye'ye tasallut ve hududu tecavüz ile öteye beriye fırka-i askeriye sevk etmesi üzerine Mahmud Paşa yine Sadrazam olarak evvelce gönderilip onun da talia olmak üzere memuren gönderdiği Murad Paşa'nın maiyetinde bulunan bir fırka-i askeriye Uzun Hasan'ın savletine dayanamayıp muharebede şehid oldular ise de muahharen orduya yetişip Uzun Hasan'ın askeri külliye tar ü mar olarak ve kendisi firar eyledi.

879'da Sultan Mustafa Niğde'de Bor Kasabası'nda azim-i dar-ı beka oldu. Sene-i mezkurede bazı garaz-kârlar padişahı iğzab ederek Mahmud Paşa Yedikule'ye kaldırılıp boğduruldu.

880'de Veziriazam Gedik Ahmed Paşa kumandasıyla bilicab sevk olunan asakir-i Osmaniye Keefe ve Azak Kaleleri'ni zabt ve teshir eyledi.

881'de padişah Boğdan'a sefer eyledi. Hayli muharebelerden sonra Boğdan vilayeti tar ü mar oldu ve Koyluviç Memaliki'nde hudud-ı Osmaniye'ye bilistiman ilhak oldu.

882'de İşkodra Memleketi dahi feth ve istila edildi. 883'de Sadrazam Gedik Ahmed Paşa dahi memur olduğu vecihle İtalya taraflarında hayli fütuhat eyledi.

884'de Erzincan'da bulunan Torul memleketi Sinan Bey kumandasında sevk olunan asker ile zabt ve istila edildi.

885'de Mesih Paşa serdar-tekrem tayin olunarak Rodos üzerine yürüdü ise de her nasılsa oralarını teshire muvaffak olamadı.

886 Saferi evailinde sefer etmek üzere tedarikât-ı harbiye ile ordu-yı hümayûn Gekboza merhalesine vusul buldu ise de padişahın hastalığı kesb-i şiddet ederek reb-i ülevvelin dördüncü Perşembe günü azim-i dar-ı beka oldu. (Rahmetullâhi-aleyh)

Sultan Fatih'in üç şehzadeleri olup Sultan Mustafa, Sultan Bayezid, Cem Sultan idi. Yukarıda beyan olunduğu üzere Sultan Mustafa Niğde'de Bor Kasabası'nda vefat etmiştir.

Fatih-i Konstantiniyye Sultan Mehmed Sani'nin Muasırı Bulunan Hükümdarlar

Avrupa Kitası'nda

İngiltere dördüncü Edvard'ın fevtiyle oğlu beşinci Edvard ve badehu Rişard, badehu yedinci Henri.

Fransa on birinci Lui terk-i tac ederek oğlu sekizinci Şarl, badehu fevtiyle ammizadesi Orilyan Dükası on ikinci Lui unvanıyla kral oldu.

Portekiz hükümdarı Jan sani, badehu Bahtiyar Manovil Prens

Napoli hükümdarı üçüncü Lui'nin fevtiyle birinciFerdinad, badehu birinci Alfons, muahharen oğlu ikinci Alfons, badehu Frederik.

Sicilya Kralı Ferdinando.

Garp Kilisesi Reis-i Mezhebi Papalığı Ojen.

Almanya ikinci Albert, badehu üçüncü Frederik, muahharen oğlu Maksimilyan.

Rum imparatoru Kostantin Drakoza.

Rusya üçüncü İvan.

Kastil Kralı dördüncü Henri, badehu Kastel ile Leon Kraliçesi İzabelle.

Vargon ve Gırnata Padişahı Ebul Hasan idi.

İspanya Kralı Ferdinad rabi'.

Asya Kıtası 'nda

Acemistan Mirza Ebu Said Han, katliyle Horasan padişahı Mirza Bayezid'in fevtiyle oğlu Mahmud şah oldu. Onun hal'iyle Mirza İbrahim Sultan Timur Sultan Ebu Said, badehu katliyle Sultan Hüseyin Bahadır.

Irak-ı Acem Padişahı Emir Uzun Hasan oldu. Katliyle yerine Hüseyin Bakra geçti.

Kürdistan Türkistan Tataristan Emiri Mirza Abdullah Şirazi, badehu katliyle Mirza Sultan Ebu Said Hindistan hâkimi Nizam Han.

Afrika Kıtası 'nda

Mısır Sultanı Melik Osman'ın hal'iyle Halep ve Şam hükümdarı Eynal Melik Eşref Ebu-Nasr oldu. Mısır halifesi İstekfi Billah, vefatıyla biraderi Kaim Biemrillah, badehu hal'iyle diğer biraderi Müstecid Billah.

*Habeş Padişahı Sigon Cong Fağfur, fevtiyle oğlu Nebg Cong oldu. Hal'iyle yerine biraderi Kinti İmparatoru olup badehu fevtiyle yine Nebg Cong oldu.*²⁹⁵

Fatih Devri örneğinde olduğu gibi her bölüm padişahın doğum tarihi, tahta oturuş tarihi (hem hicrî hem miladî tarih), tahta oturuş tarihindeki yaşı, kaç yıl saltanat sürdüğünü belirten küçük bir paragrafla başlar. Daha sonra dönem içerisinde meydana gelen gelişmeler (seferler, savaşlar, anlaşmalar, isyanlar vb.) kronolojik olarak hicrî tarih verilerek özet bir şekilde anlatılmıştır. Bölümün sonunda padişahların saltanatının bitme nedeni (ölüm, hal' gibi), tahttan inme veya ölüm tarihi, ölüm sebebi, defnedildikleri yerler belirtilmiştir. Saltanatının sona ermesi ölüm sebebiyle olan padişahlar için parantez içinde dua yazılmıştır. Bu kısımdan sonra 'padişahın şehzadeganı' şeklinde başlık yapılarak şehzadelerin sayıları ve isimleri verilmiştir. Bu kısımda varsa padişahın saltanat döneminde ölen şehzadeler de verilmiştir. Şehzadesi olmayan padişahlar yine bölüm sonunda 'şehzadesi olmadığı' şeklinde başlık yapılarak belirtilmiştir. Kitapta şehzadesi olmayan padişahlara örnek Sultan IV. Murad, Sultan II. Süleyman, Sultan II. Ahmed, Sultan I. Mahmud, Sultan III. Osman, Sultan III. Selim'dir. Bölümün en sonunda padişahla aynı devirde yaşayan hükümdarların isimleri Asya Kıtası'nda, Avrupa Kıtası'nda ve Afrika Kıtası'nda şeklinde başlık konulup sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya II. Mahmud,

²⁹⁵ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 93-108.

Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz Devirleri'nde Memalik-i Mümtaze eklenmiştir. Buna örnek olarak Sultan Abdülmecid'in muasırlarından Memalik-i Mümtaze listesi şu şekildedir:

“Memalik-i Mümtaze

Sırp Beyi Devlet- i Aliyye tarafından mansub Miloş badehu fevtiyle oğlu Mihal

Memleketeyn Beyi Koza Badehu Şarli

Karadağ Beyi Nikola

Sisam Beyi Fotyadi Parlaki

Memalik-i Mümtaze

Mısır valisi Devlet-i Aliyye tarafından mensup Sait Paşa

Tunus Valisi Mehmed Sadık Paşa”²⁹⁶

3. 6. 1. Devir Meselesi

Osmanlı Devleti'nin tarihi evrelerini kuruluş, yükseliş, duraklama ve yıkılış gibi bölümlere ayrılmasını Türk tarihçileri yapmamıştır ve bu süreçlerin başlama ve bitiş tarihlerini de Türk tarihçileri belirlememiştir. Bu ayırım ilkçağ, ortaçağ, yeniçağ ve yakınçağ ayırımında olduğu gibi tamamen Batı Tarihi endeksli bir ayırımdır.²⁹⁷ Çalıştığımız eserin yazarları Mir'at-ı Târih-i Osmânî'de bu tip ayırım yapmamaktadır. Sadece ‘Saltanat-ı Osmaniye’ye On Bir Sene Kadar Hâsıl Olan Fasılayı Havidir’ şeklinde başlık konularak Fetret Devri bir bölüm yapılmıştır. Ayrıca ders kitaplarında olduğu gibi Sokullu Devri, Lale Devri gibi ayırımlar da yapmamışlardır. Bu yönüyle aynı amaç için Ahmed Vefik Paşa tarafından yazılan Fezleke-i Tarihi Osmanî ile benzerlik göstermektedir.²⁹⁸

²⁹⁶ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 438-439.

²⁹⁷ Ahmed Vefik Paşa, *Fezleke-i Tarihi Osmanî (Bir Eski Zaman Ders Kitabı)*, Haz. Şakir Babacan, İstanbul 2011, s. 22.

²⁹⁸ Ahmed Vefik Paşa, *a.g.e.*, s. 22.

3. 6. 2. Devletin Şekillenmesi

Osmanlı Beyliği'ni aşiretten devlet düzenine geçiren ve kazalara kadı tayin eden kişi Orhan Gazi olarak anlatılır ve bu konu Mir'ât-ı Târih-i Osmânî'de de bu şekilde yer almaktadır. Ancak yazarların Mir'ât-ı Târih-i Osmânî'yi yazarken kaynak olarak kullandığı Ahmed Vefik Paşa'nın Fezleke-i Tarih-i Osmanî'sinde bu konu Osman Gazi'ye mal edilmektedir.²⁹⁹

3. 6. 3. Yıldırım Bayezid'in Ölümü

Yazarlar, bugün birçok tarih kitabında anlatılan ve gerçekliği tartışmalı bir konu olan Sultan Yıldırım Bayezid'in Timur'un elinde esirken yüzüğündeki zehri içerek intihar etmiş olduğu fikrine katılmamışlardır. Üzüntüsünden hastalanarak öldüğünü kitapta yazmışlardır: *"Akıbet-i alam-ı kalbiye tehacümüyle illet-i sadriye ve hafakaniye ile hasta olup Şaban'ın on dördüncü Perşembe günü kırk dört yaşında olduğu ve dört ay kadar Timur'un yanında kaldığı halde ak şehzade azim-i dar-ı bekâ oldu. (Rahmetullahi-aleyh ve rahmetün vasiatün)"*³⁰⁰ Ahmed Vefik Paşa'nın da bu konudaki kanaati Mir'ât-ı Târih-i Osmânî'deki ile aynıdır.³⁰¹

Çeşitli kaynaklara göre Ankara Savaşı'nda Timur'un ordusunun sayısı değişiklik gösterir. Mir'ât-ı Târih-i Osmânî'de Ankara Savaşı anlatılırken Timur'un ordusu yedi yüz bin kişi olarak ifade ediliyor: *"...Yıldırım Han Tokat'a yanaşarak ordusunu Timur'un karşısına kurmakla tarafeyn sene-i merkume Zilhiccesinin on dokuzuncu Cuma günü harbe başlayıp yüz yirmi bin Osmanlı ile Timur'un yedi yüz bini mütecaviz Tatar askeri birden cenke koyuldular."*³⁰² Fezleke-i Tarih-i Osmanî'de de Timur'un ordusu yedi yüz bin kişi olarak verilmiştir.³⁰³

3. 6. 4. III. Murad'ın Çocuk Sayısı

Bazı kaynaklara göre 100'ün üzerinde çocuğu olduğu belirtilen III. Murad'ın çocuk sayısı hakkında Mir'ât-ı Târih-i Osmânî'de bir rakam verilmemiştir. Sadece Sultan III. Murad döneminin anlatıldığı bölüm sonunda şu bilgi yer almaktadır: *"Sultan Murad'ın*

²⁹⁹ Ahmed Vefik Paşa, *a.g.e.*, s. 27.

³⁰⁰ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 52.

³⁰¹ Ahmed Vefik Paşa, *a.g.e.*, s. 27.

³⁰² Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 50.

³⁰³ Ahmed Vefik Paşa, *a.g.e.*, s. 27.

irtihali ve oğullarından Sultan Mehmed'in cülusu günü on dokuz şehzadesi şerbet-i şehadeti içti."³⁰⁴ 1869 yılında Mir'ât-ı Târihi Osmânî gibi rüşdiye mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmak için yazılan Fezleke-i Tarih-i Osmanî'de Ahmed Vefik Paşa "*Bu padişahın dünyaya yüz on beş evladı gelmiştir.*"³⁰⁵ şeklinde yazarak kesin bir rakam vermiştir.³⁰⁶

3. 6. 5. Sultan İbrahim Döneminin Değerlendirilmesi

Ahmed Vefik Paşa Fezleke-i Tarih-i Osmanî'de Sultan İbrahim dönemini anlatırken Cinci Hoca'nın, dinî, çıkarları için suistimal eden bir kişi olmasını ve anlamadığı halde devlet işlerine müdahale etmesini, padişahın kadın düşkünü, kadın zaafi olan birisi olarak ifade etmekten çekinmiyor. Kadınların bu devirde devlet işlerine fazlasıyla karışmasıyla halka büyük acılar yaşattıklarını bunun sebebinin de devrin padişahı olduğunu yazmıştır.³⁰⁷ Mir'ât-ı Târihi Osmânî'yi yazan Sami, Aziz, Şevki Beyler bu konuda Ahmed Vefik Paşa ile aynı görüştedir: "*1053'te Cinci Hüseyin Hoca namında bir cerar yetişip bazı ed'iyeye-i me'sure bildiğinden sarayı hümayûna çatarak az vakit içinde muallim-i sultan olduktan başka müderrislik ve kazaskerlik tahsiliyle devletin en mühim ve nazik mesalihine karışmaya başladı.*"³⁰⁸

"Şöyle ki Şehriyar-ı Sadedil kabl-el cülus müddet-i medide giriftar olduğu hapis şiddetinden kurtulmaya bazı harekât-ı hafifesinden maada nisaya pek aşırı meylederek umur-ı devlette bittabi' nisvanın sevk ettikleri yollara süluk ederek hasekilerin ve musahabelerin muhassasatı senevi birkaç yüz bin kuruşa çıktığından israftan hazinede para kalmayıp askere vaktiyle ulufe verilemedi ve bu sebepten şuriş ve şikayet çoğaldı. Raiyyetin ciğeri yanıp kebab oldu."³⁰⁹

3. 6. 6. Padişahların Tahttan İndirilmesi veya Katli Meselesi

Kitapta Osmanlı padişahları içerisinde başlarına gelen tahttan indirilme veya öldürülme olayları sansürsüz bir şekilde anlatılmıştır. Yazarlar, Sultan II. Osman'ın tahttan indirilip şehit edilmesini Kerbela Olayı'na benzetmekte ve bu konudaki üzüntüsünü

³⁰⁴ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 207.

³⁰⁵ Ahmed Vefik Paşa, *a.g.e.* s. 148.

³⁰⁶ Ahmed Vefik Paşa, *a.g.e.*, 28.

³⁰⁷ Ahmed Vefik Paşa, *a.g.e.*, s. 28-29.

³⁰⁸ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 284.

³⁰⁹ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 285.

belirterek bu olaydan sonra yaşanan olumsuzlukları Sultan II. Osman'a yapılanların cezası olarak değerlendirmektedir: *“Sultan Osman ba'de Harabü'l-Basra müsteşarlarının hamakatine erip bu babda bazı çare aramaya kalktıysa da bir takım hayasız zorbalar eline yakayı verip türlü eziyet ve küstahı ile şehir içinde muhakkirâne dolaştırılarak Yedikule'ye götürüldü. Müşarün-ileyhin katli o sırada Sadaret'e geçmiş olan Davud Paşa merdudinin menve-i zamiri olmasıyla akdemce kendisinin iki defa katlini mucip cürmünü af eyleyen öyle bir velinimetini şehid ederek Kербela-yı sâni gibi şöyle bir vaka meydana geldi. Na'ş-ı pakları pederleri Sultan Ahmed Han türbesine defn olundu.(Şehid oldu Osman) mertebe-i şehadetlerine tarih-i burhandır. Böyle bir genç padişahın kabahat-i kurenası olan bir takım nadanların hamakatlarından ileri geldi Lakin Sultan Osman'ın kanı bütün milleti tutmakla bu kadar fazahata mütecasir olan namertlerin encam-ı kar sırasıyla ceza-yı sezasını gördükleri gibi devleti bütün ihtilal zulmü kapladı. Nice afat zuhura geldi. Hatta o sene bedesten etrafıyla çarşı kâmilen yandı. Ertesi sene üç gün yağmurlar yağarak nice haneler yıkıldı. Bir ay kadar ortalık su içinde kaldı ve bir taun zuhur etti ki nice evler harap ve lane-i yevm ve gırab oldu ve akabinde ziyadesiyle kaht ve gıla zuhura geldi.”³¹⁰*

Sultan I. Mustafa'nın hal' edilerek yerine Sultan IV. Murad'ın tahta geçmesi, Sultan IV. Murad'ın uyguladığı sert tedbirlerle Sultan II. Osman'ın ölümüne sebep olanların cezasını vererek intikamını alması, Sultan İbrahim'in hal' edilip yerine Sultan IV. Mehmed'in geçmesi ve Sultan İbrahim'in öldürülmesi, Sultan IV. Mehmed'in hal'i, Sultan II. Mustafa'nın saltanatından feragat ederek kardeşi Sultan III. Ahmed'i tahta davet etmesi, Sultan III. Ahmed'in saltanatı terk ile Sultan I. Mahmud'a bırakması, Sultan IV. Mustafa'nın hal'i ve yerine Sultan II. Mahmud'un geçmesi, Sultan Abdülaziz'in hal'i ile yerine V. Murad'ın geçmesi kitapta sorunsuzca yer almaktadır.

Sultan III. Selim'in Kabakçı Olayı ile tahttan indirilip şehit edilmesi kitapta şu şekilde anlatılmıştır: *“1221'de bazı garaz-kârlar yeniçerilere gizli fesad vererek İstanbul Boğazı tabyalarında olan Nizâm-ı Cedîd efradıyla kavgaya tutuştuklarından içlerinden Kabakçı nam bir habisin tedbiriyle İstanbul'a girip ve bir takım erazil-i eşkiya ile birleşip ekser rical-i devleti ve bütün Nizâm-ı Cedîd kıyafetinde buldukları, nice biçareleri paraladılar birkaç gün böyle türlü fazahata cesaret ettikten sonra bunların gadriyle Sultan Selim Han 1222'de tahtından el çekerek Sultan Abdülhamit merhumun şehzadelerinden*

³¹⁰ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 248-249.

Sultan Mustafa rabi' makamına geçti. Cülusla beraber İstanbul'un şu karışıklığı orduya aks ettikte intizamına birden bire hanel geldi. Bayraktar Mustafa Paşa bazı hayırhahlar ile birleşip Edirne'ye gelerek oradan sancak-ı şerifi hafiyen isteyip sonra meramını açığa vurmaıyla bir takım gaddarlar Sultan Selim gibi gayur bir padişahı mahbeste şehit ettiler."³¹¹

Yazarlar, Sultan V. Murad devri anlatılırken Sultan Abdülaziz'in intiharı hakkında bilgi vermektedirler. Burada yazarlar Sultan Abdülaziz'in ismini parantez içerisine alıp kitabın sağ kısmına derkenar düşerek Abdülaziz'in defnedildiği yeri yazmışlardır: "...Müşarün-ileyh (Abdülaziz) Han Hazretleri dahi hal'inden evvel düçar olduğu illet semeresi olarak hal'inin altıncı Pazar günü buldukları dairede mukraz kaza ile iki kolunun damarlarını kesip müteessiren vefat etmesinden..."³¹² Yazarların kitabın 448. sayfasına düşmüş oldukları derkenar şu şekildedir: "Müşarün-ileyh Hazretleri pederleri cennetmekân Sultan Mahmud Han-ı Sâni Hazretleri'nin Çemberlitaş civarında vaki türbe-i şerifelerine defnedilmiştir. (Rahmetullahi-Aleyh)"³¹³

Yazarlar, Sultan II. Osman, Sultan İbrahim ve Sultan III. Selim'in feci ölümlerini şehadet olarak nitelemektedir. Sultan I. Mustafa, Sultan İbrahim ve Sultan V. Murad'ın dengesiz karakter ve davranışlarına da kitapta yer vermektedir.

3. 6. 7. Geri Kalmışlık Meselesi

Yazarlar, Avrupa'nın üstünlüğünden ve Osmanlı'nın geri kalmışlığından kitabında hiç bahsetmemiştir. Ancak Avrupa'daki gelişmeler ve Avrupa Devletleri'nin Osmanlı'ya yardımları hakkında bilgilere yer verilmiştir: "1207'de Fransızların dahili zuhur eden ihtilal meşruhasının neticesi usul ve kavanin-i mevzuasının lağv ve tadiliyle hükümetin cumhuriyete ifrağına sebep oldu. Meşhur General Napolyon Bonapart reis-i cumhur oldukça Devlet-i Osmaniye'ye muavenet lüzumunu anlamakla Dersaadet'e bir maslahatgüzar ile bir takım mühendisler ve zabitan-ı askeriye ve topçularından lüzumu

³¹¹ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 401-402.

³¹² Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 448.

³¹³ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 448.

kadar muallimler ve dökümhane ve tersane için memurlar ve tekml edevatıyla bir takım toplar gönderdi.”³¹⁴

3. 6. 8. Padişahlar İçin Kullanılan Unvanlar

Kitapta Sultan Orhan Gazi’den itibaren ‘Sultan’ unvanı kullanan yazarlar dönem olaylarını anlatırken padişahları çeşitli unvanlarla zikretmişlerdir. Buna örnek olarak Kanuni Sultan Süleyman için zikredilen unvanlar şu şekildedir:

- Padişah-ı Zafer-i İktinah
- Şehriyar-ı Şecaat-şiar Hazretleri
- Padişah-ı Dilir Hazretleri
- Padişah-ı Cihan-penah Hazretleri
- Padişah-ı Sekender-cah Hazretleri

3. 7. Mir’ât-ı Târih-i Osmânî’de Konu Dağılımı

Mir’ât-ı Târih-i Osmânî’de ağırlıklı olarak yapılan seferler, kuşatmalar, savaşlar, barışlar, anlaşmalar, diğer devletlerle ilişkiler, devlet adamları değişiklikleri, isyan ve bunların bastırılması, toprak kazanımları ve kayıpları, yeniçerilerin taşkınlıkları ve bunların bertaraf edilmesi gibi siyasî konular işlenmiştir. Kitabın içeriğinde bu konuların anlatılış şekliyle ilgili bazı kısımlar aşağıda örnek olarak verilmiştir:

Yavuz Sultan Selim’in Mısır Seferi sırasında Memlük Devleti ile yaptığı savaş şu şekilde verilmiştir: “922’de Haleb’e varıldıkta bütün askeriyle mukabeleye çıkmış olan Sultan Gavri Mercidabık nam sahrada asakir-i Osmaniye ile muharebeye tutuştu. Sultan Gavri askeri birden bire münhezim ve perişan olduğu gibi Sultan Gavri dahi meydan-ı muharebede vurulup düştü. Sultan Gavri’nin emval ve eşyasıyla mühimmat-ı sairesi takımıyla Sultan Selim’e kaldı.”³¹⁵

Sultan II. Süleyman Dönemi yeniçerilerin taşkınlığı ve bertaraf edilmesi şöyledir: “Sultan Mehmed asrında Lehli üzerine sevk olunan ordu halkının izhar-ı tuğyanı bervech-i muharrer cülus vuku’una sebebiyet verdikten başka badelcülus dahi sükûnet gelmeyip sipahiler Sultan Ahmed ve yeniçeriler Atmeydanında çadır kurup bayağı umur-i devlete

³¹⁴ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 396-397.

³¹⁵ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 146.

bila perva müdahale ile istediklerini azl ve nefy ve tecrim ettiler. Vüzeradan pek çoğunu katl ve hanelerini basıp türlü edepsizlikler meydana getirdiler. Hatta bir gün Bâbîâlî'yi basıp Siyavuş Paşa haremın ahırında şehid düşmesiyle artık İstanbul halkı eşkıyanın mezalim ve fazahatına tahammül getiremeyip bir gün saray halkına sancak-ı şerif altına tecemmu' ederek bilittifak ol güruh-ı bagıyye üzerine hücum ile kışlalarına kadar bittakip ekserini kılıçtan geçirdiler ve oldukça fitneliğin önü alınarak geride kalan eşkıyayı yola getirebildiler."³¹⁶

Sultan III. Selim Dönemi'nde Rusya ile yapılan savaş sonucu yapılan Yaş Anlaşması ve hükümleri verilmesi şu şekildedir: "1206 da Fransa'da dâhili azim bir ihtilal zuhur etmesi Fransa'nın Devlet-i Aliyye'ye imtidad yetiştirememesine sebep olmasından Rusyalı istifade ederek var kuvveti pazuya verip devlet aleyhine yeni baştan bir kuvve-i cesime sevk etti ise de İngiltere ve Prusya ve Avusturya devletleri Rusya'yı akd-ı musalahaya mecbur ettiler. Sulhname Yaş şehrinde imzalandı. Ahkâmı Kırım ve Kuban ve Baserabya tamamıyla Rusya'ya terk olunarak Vesne Boğazı hadd-ı fasıl ittihaz olunmasından ibaret idi. Mezkur ahidnâme Sultan Selim Han Hazretleri tarafından dahi tasdik kılındı."³¹⁷

Kitapta olaylar arasında sıklıkla devlet adamlarının azl veya ölmesi sonucu değişiklikler isimleriyle birlikte verilmiştir. Sultan II. Mahmud Dönemi yapılan değişiklik bu konuya bir örnektir: "1246'da Bağdad valisi Davud Paşa açıktan açığa istiklaliyet davasına mütecasir olmasıyla azl ve yerine Halep valisi Ali Rıza Paşa tayin kılındı."³¹⁸

Yazarlar kitapta padişahlar döneminde yaşamış ilim adamları, şeyhler ve din adamlarının isimlerine de yer vermiştir. "800 tarihinde Emir Buhari Hazretleri Sultan Bayezid'e kılıç kuşattı."³¹⁹ Sultan Yıldırım Bayezid Dönemi için verilen bir mutasavvıf örneğidir. Sultan II. Murad Dönemi'nde meydana gelen depremde ölen kişiler arasında büyük âlim ve mutasavvıf da vardır: "833'de Bursa'da ve illeti ve azim zelzele kaht zuhur ve bu esnada (mesela Şemseddin Fenari) ve (Emir Sultan-ı Buhari) hazretleriyle şehzadeler ve nice bin nüfus vefat etti."³²⁰

³¹⁶ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 309-310.

³¹⁷ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 395-396.

³¹⁸ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 419.

³¹⁹ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 48.

³²⁰ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 76.

Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde yaşamış Heşt Behişt kitabını yazan Molla İdrisi'den bahsedilmiştir: “*Şah İsmail Tebriz'den Karahan nam serdar maiyetiyle Diyarbakır'ı muhasara ve imdad için ordu sevk etmiş ve Erciş Dağı civarında Kababıyıklı Mehmed Paşa kumandasında olan asakir-i Osmaniye ile azim muharebe vuku' bulmuş ve sonra Karaman Beylerbeyisi Hüsrev Paşa Harput'u zabt ile Mehmed Paşa'nın ordusuna mülhak olarak Fragan sahrasında Acemler ile bir büyük mukatele olmuş ise de Şah'ın ordusu münhezimen firara yüz tutmalarıyla Heşt-i Behişt müellifi Mevlana Molla İdrisi ile müşarunileyh Mehmed Paşa'nın ikdamları olarak Diyarbakır Kalesi dahi feth ile Kürdistan beylerinin ekserisi taht-ı tabiiyet-i Osmaniye'ye alındı.*”³²¹ “*Bu sırada Sultan Süleyman vüzerasından Ferhad Paşa ile ser etıbbı Garseddinzade vefat etti. Sinan Çelebi reisületıbbı oldu.*”³²² Sultan III. Murad Dönemi'nde isimleri zikredilen ilim adamlarına örnektir.

Sultan II. Osman, hacca gitme isteğini dönemin büyük velilerinden olan Aziz Mahmud Hüdayi Hazretleri'ne danışmıştır: “*Herkeste görünen ihtilafat eşkar-ı padişahı hayret içinde bırakmakla bir gece alem-i menamide taraf-ı risalet-penahiden itab-ı amiz vuku bulan bir muamele üzerine Hoca Ömer Efendi padişahın hacc-ı şerife olan niyetini müeyyed olmak derecede tabirler etti ise de padişaha kanaat gelmediğinden aziz-i vakit olan Üsküdari Mahmud Hüdayi Kuddise Sirruhulali Hazretleri'ne varıp tabirini iltimas etmekle müşarün-ileyhe tabirat-ı hasene ile beraber azimet-i seferden feragati hakkında haylice nush ve pendde bulunmuştu.*”³²³

Kitapta padişahların yapmış oldukları hayırları ve eserleri hakkında da bilgiler verilmiştir. Sultan Yıldırım Bayezid'in yaptığı eserler hakkında bilgi kitapta şu şekilde verilmiştir: “*Kendileri de Bursa'ya avdet ve namlarına mensup olan cami-i kebirle sair ebniye-i hayriye inşasına himmet buyurdular. Akçağlayan nam ma-i lezizi Bursa şehrine akıttılar.*”³²⁴

Sultan Çelebi Mehmed Bursa'da cami ve medrese gibi bir takım hayırlı binalar; II. Murad Ergene'de büyük bir köprü, Edirne'de üç şerefeli cami yaptırmıştır. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethiyle Ayasofya ve bazı kiliseleri camiye çevirmiştir. Kanuni Sultan

³²¹ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 144.

³²² Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 198.

³²³ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 246.

³²⁴ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 42.

Süleyman'ın yaptırdığı eserler ve bu eserlerin fazla olmasından dolayı sayılmasının zor olacağını belirtmesi şu şekildedir: “*Sultan-ı müşarünileyhin cami ve medaris ve imaret ve buna mümasil pek çok hayrat ve müberratı vardır. Bir bir ta'dad ve tezkiri tafsili mucib olacağından sarf-ı nazar olundu.*”³²⁵

Sultan II. Selim cami, köprü, medrese gibi eserler yaptırmıştır: “*Hazret-i padişah Edirne'de inşa ettirmekte olduğu cam-i şerifin itmamını Mimar Sinan'a te'kid etti. Çekmece kasabasında dahi cesim bir köprü yaptırdı. Ayasofya cami-i şerifinin bir tarafı eğrilmiş olmasıyla etraf-ı hariciyesinden payendeler vaz'ıyla düzelttirdi ve camiye muttasıl haneler iştira olunarak bir meydan ve bir medrese ve imaret ve türbe yaptırıldı.*”³²⁶

Sultan I. Ahmed tahta geçişinden sonra başlattığı ve kendi adının verildiği cami yine bu dönemin sonunda tamamlanmıştır: “*Padişah-ı Zaferpenah Hazretleri nam-ı name-i hümayûnlarına mensup Sultan Ahmed meydanındaki cami-i şerifin esasını kurdurdu.*”³²⁷ “*Sultan Ahmed cami-i şerifi tamam olup fukaraya sadakalar ve vüzeraya atıyyeler verildi.*”³²⁸

Sultan I. Mahmud döneminde başlayan Nuruosmaniye Cami Sultan III. Osman döneminde tamamlanmıştır: “*Devr-i Sultan Mahmud Han'da bed' olunarak yedi seneden beri bina edilmekte olan cami-i şerif tekml olup Nur-u Osmaniye namıyla tersim kılındı.*”³²⁹

Sultan II. Mahmud döneminde köprü ve cami yapılmıştır: “*Galata semtinde Azap kapısıyla İstanbul arasında bila ücret ahalinin müruru için ahşap bir köprü yapılarak Hayretiye namı verildi ve Tophane Camii Şerif-i bu esnada inşa edildi.*”³³⁰

Yazarlar kitapta padişahların dönemlerindeki önemli savaş, antlaşma gibi siyasî olayların yanında askerî, idarî, malî, hukukî, kültür ve eğitim gibi konularda yapılan yenilik ve değişimlere de yer vermiştir. Kitabın Sultan İbrahim Dönemi bölümünde malî düzenlemelere yer verilmiştir: “*Mustafa Paşa sadr-ı devlette istiklal peyda ederek eşkıyaya aman vermeyip Sultan Murad Rabi'nin nizâmat-ı kadimesini bir kat daha intizâm altına*

³²⁵ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 179.

³²⁶ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 195.

³²⁷ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 232.

³²⁸ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 236.

³²⁹ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 363.

³³⁰ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 423.

aldı. Tashih-i sikke ile beraber vergi tahsilinin tahrir-i emlak usulüne tatbiken adilane tesviyesi için memalik-i mahruseye tahrir memurları gönderdi. Devletin iradiyle masrafını karşıladıktan sonra biraz da arttırdı.”³³¹ Sultan IV. Mehmed Dönemi’nde Tarhuncu Ahmed Paşa’nın yaptığı düzenlemeler şu şekilde geçmektedir: “1063 senesinde haricî ve dâhilî zuhur eden gailelerden dolayı hasıl olan muzayaka-i maliyeye bir çare bulmak za’mıyla Tarhuncu Ahmed Paşa’nın verdiği layiha mucibince kapıkulunu ve avaidlerini azaltıp bir takım yeni yeni vergiler icadıyla ahaliye tahammülünden ziyade tekalife kalkıştılar.”³³²

Sultan I. Mahmud Dönemi’nde deniz kuvvetlerinde yenilikler yapılmıştır: “Devlet-i Osmaniye’nin kuvvet-i bahriyesi tezyid ve istikmal olunmak üzere üç ambarlı cesim kalyonlar inşa edildi.”³³³ Sultan III. Mustafa Dönemi’nde yapılan askerî yenilik şu şekildedir: “Fransa Devleti tarafından tayin olunan mühendisler marifetiyle Çanakkale Boğazı’na metin istihkâmlar yapıldı.”³³⁴ Sultan III. Selim Dönemi’nde Nizâm-ı Cedîd kurulmuştur: “1210’da Sultan Selim Han dahi iki yüz seneden beri umûr-ı devlette mucib-i ihtilal olan esbab-ı derpişle evvel be evvel umûr-ı bahriyenin tanzim ve ıslahı esbabının istikmaline bizzat ikdam ve himmet ederek muntazam donanmalar tertip ve bütûn ocaklara numune olmak ve vakt-i hali iktizasınca ehl-i fesadın vesvesesinden ihtirazen yeniçeriden ma’dud tutulmak üzere nizâm-ı cedîd namında bölükler teşekkülüyle mahsusen yapılan kışlalarda talime başlattırıldı.”³³⁵

Sultan Abdülmecid Dönemi’nde geçen ilgili kısım şöyledir: “İki üç sene kadar ıslahat-ı dâhiliye ile uğraşılıp İzmid’de müceddeden inşa kılınan Çuka fabrikalarını muayene için İzmid ve Bursa ve Midilliye seyahat-i hümâyûn vuku’ buldu. 1261’de memalik-i şahanenin her tarafında mektepler küşad olunarak emr-i maârifin terakkisi zimmında bir hayli icraat-ı ciltvakar saha-i zuhur oldu. 1263’te asakir-i şahane zabitanına mahreç olmak üzere Mekteb-i Tıbbiye ve Hariciye namıyla İstanbul’da iki cesim mektep küşad olundu.”³³⁶

³³¹ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 281.

³³² Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 298.

³³³ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 358.

³³⁴ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 373.

³³⁵ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 398.

³³⁶ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 429-430.

Sultan Abdülaziz Dönemi'nde eğitim, hukuk, malî vb. alanlarda yenilikler gerçekleştirilmiştir: “Sultan Abdülmecid Han zamanında teşebbüs buyrulan Köstence ve İzmir demiryollarının inşası hitam buldu. 1279'da Sultanahmed Meydanı'nda Sergi-i Osmanî namıyla birinci defa olarak bir ekspozisyon açıldı ve bir taraftan dahi tadilat ve ıslahat ile uğraşıldı. 1280'de meskukat-ı devletten bulunan kavaim-i nakdiye tedavülden ahz olunup Sadrazam Fuad Paşa re'yiyle imtiyazat-ı mahsusa tahtında olarak Bank-ı Osmanî teşkil ve Konsolid namıyla faizli esham-ı cedide ihraç edildi. İrad ve mesarîfin düvel-i sairede 'Bütçe' tabiriyle cari olan usule tevfiikan muvazene defterinin umuma ilan ve neşri mutad ve taşralarca vilayet usulü teşkil edilerek deavi-i vakia mahalli mecalisine ihale kılındı. Anadolu ve Rumeli'ye rical-i devletten kol kol müfettişler tayin kılınarak vilâyet usûlünün hüsn-i cereyanına ve memurin-i mahalliye ahvalinin istiknaına itina edildi.”³³⁷ “1284'te Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Âdlîye lağvolunarak dört-beş daireden mürekkebe Şura-yı Devlet teşkil edildi. Bilcümle Mehakim-i Nizâmiye'nin a'zamı olmak ve Bidayet ve İstinaf ve Temyizen rü'yet ve tedkik-i deavi vazifesini haiz bulunmak üzere müteaddid mehakim ve mecalisden mürekkebe Ahkâm-ı Âdlîye namıyla cesim bir riyaset dahi teşkil kılındı. Meclis-i Kebîr-i Maârif yeniden teşkil olunarak mevcut mekâtibin ıslahıyla beraber müceddeden bir hayli mektep açıldı ve usûl-i tedrisiye değiştirildi. 1286'da bir Fransız kumpanyası vasıtasıyla canib-i Kahire'de Süveyş cedvelinin resm-i küşadı icra olundu. 1288'de köprüden Samatya'ya ve Topkapı'ya ve Karaköy'den Ortaköy'e kadar tramvay arabaları işlemeye başladı.”³³⁸

3. 7. 1. Tarih ve İnanç Meselesi

Modern tarihçiler her ne kadar “Tarih bir inanç alanı değildir” şeklinde hüküm verseler de³³⁹ kitabın yazarları, kaderin, Allah'ın yardımının, hikmet-i ilahinin tarihi olay ve olguların şekillenmesindeki etkisini vurguluyor. Bu vurgu II. Murad Dönemi'nde gerçekleşen Kosova Savaşı'nın anlatıldığı bölümde şu şekilde verilmiştir: “Bunun üzerine emr-i padişahi ile kralın ahd-u peyman ile imza etmiş olduğu musalaha senedi ser-i maktu'uyla bir mızrak üzerinde gezdirilip ordu içinde tabl-ı beşaret çalmaya başlamasıyla hikmet-i ilahiye birdenbire düşman ordusuna bir vahime ve perişanlık gelerek firara başladıklarından asakir-i İslamiye öyle bir galebe çaldı ki iki gün kadar artlarından kovup

³³⁷ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 440-441.

³³⁸ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 444-445.

³³⁹ Ahmed Vefik Paşa, a.g.e., s. 22.

orduca külliyyetli düşmandan pek azı kurtulabildi.”³⁴⁰ “852 Şabanının dördüncü Cuma günü Kösodaki Kosova Ovastı’nda düşman ordusuna karşı gelerek ale-s-sabah öyle bir cenge giriştiler ki ertesi günü vakt-i asra değin uğraşıp inayet-i bari’ ile nesim-i zaferine asakir-i Osmaniyana yaver olarak düşman külliyyen münhezim ve perişan ve lehü vech-i hâkimlerinin iklim-i vücudları viran edildi.”³⁴¹

Sultan II. Bayezid’in Mısır seferine çıkacağı gün havanın durumu Allah’ın hikmeti olarak belirtilmiştir: *“Padişahın salifü’z-zıkr Mısır seferi için Üsküdar’a azimet günü ale-s-sabah Hikmet-i Hüda bulutlar kabarıp hava kararıp bir azim fırtına zuhur etti ve şiddetle yağmurlar yağıp tufandan bir numune olarak barut yapılan Güngörmez Kilisesi’ne bir saika indi ki ateş el an barutun şiddetinden yerler göğe gökler yere indi. Üç yüz hane yıkılıp dört yüz kadarı sakatlandı, iki binden ziyade de nüfus telef oldu.”³⁴²*

Yazarlar, Sultan II. Osman’ın öldürülmesini anlatırken, tarih yazımını inancından soyutlamayarak o yıl meydana gelen olumsuzlukları kaderin Osmanlı’ya bir cezası olarak değerlendirmiştir: *“(Şehid oldu Osman) Mertebe-i şehadetlerine tarih-i burhandır. Böyle bir genç padişahın kabahatı kurenası olan bir takım nadanların hamakatlarından ileri geldi. Lakin Sultan Osman’ın kanı bütün milleti tutmakla bu kadar fazahata mütecasir olan namertlerin encam-ı kar sırasıyla ceza-yı sezasını gördükleri gibi devleti bütün ihtilal zulmü kapladı. Nice afat zuhura geldi. Hatta o sene bedesten etrafıyla çarşı kâmilan yandı. Ertesi sene üç gün yağmurlar yağarak nice haneler yıkıldı. Bir ay kadar ortalık su içinde kaldı ve bir taun zuhur etti ki nice evler harap ve lane-i yevm ve girab oldu ve akabinde ziyadesiyle kaht ve gıla zuhura geldi.”³⁴³*

Yazarlar, Sultan IV. Murad’ın Bağdat Seferi’ni anlatırken düşmanın bozguna uğramasının Allah’ın yardımıyla gerçekleştiğini değerlendirmiştir: *“1040’da Vezir-i A’zam doğruca Bağdad’ı muhasara altına alarak imdada gelen İran ordularını bozup dağıtmış ve kalenin duvarlarını bile yıkıp arus-ı zafer me’nus-i mir’at-ı teyessürden biraz baş göstermiş iken Hikmet-i Hüda sonraki hücumda orduya birden bozgunluk geldi.”³⁴⁴ “Hazret-i Padişah Bağdad’ın muhasarasına ikdam ile kırk gün kadar şiddetle uğraşarak*

³⁴⁰ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 85.

³⁴¹ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 88.

³⁴² Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 118-119.

³⁴³ Sami, Şevki, Aziz, *a.g.e.*, s. 249.

³⁴⁴ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 267.

otuz bin kadar İranlı ta'me-i şimşir edildikten sonra İnayet-i Hak ile fetih ve zafer müyesser oldu.”³⁴⁵

3. 7. 2. Coğrafi Ayrıntılar

Yazarlar, Mir'ât-ı Târih-i Osmânî'de devletin bütün eyaletleri ile onlara bağlı olan yerleri vererek tarihin coğrafya bilgisi ile desteklemesini sağlamıştır. Kitaptaki coğrafi ayrıntılarla ilgili kısımlar şu şekildedir:

“717 tarihinde Sultan Osman hazretleri Bursa şehrine bir çeyrek mesafede yer altından çıkan ve kaplıca tabir olunan sıcak sular mahallinde ve şehir-i mezkurun dağ cihetinde birer kale inşa...”³⁴⁶

“765'de şimalde kain Filibe havalisi dahi Şahin Paşa'nın eser-i gayretiyle Memalik-i Osmanîye'ye ilave edildi. Evrenos Bey cenub tarafında az vakit içinde Siroz ve Manastır ve Bihîştine ve Gümülcine ve Moşine havalisini zabt ve istila etmekle bunlar bir sancak itibariyle hicretin 788 tarihinde Emir-ül Ümeralığı kendisine tevcih kılındı.”³⁴⁷

“795 tarihinde kötürüm Bayezid'in te'dibi için ordu-yı hümâyûn Kastamonu tarafına yürüdüyse de kötürümün vefat etmesi ve mahdumu İsfendiyar Sinop Kalesi'ne firar eylemesi cihetle Kastamonu ve Samsun ve havalisiyle bakır madenleri zabtedildi.”³⁴⁸

“963'te mukaddema taraf-ı padişahiden Akdeniz sevahiline memuren gönderilen Turgut Reis Afrika, İtalya, İspanya sevahilini vurup muzafferen İstanbul'a geldi. Dış denizde bulunan donanma-yı hümâyûn dahi Maskat ve Hürmüz Limanları'nı alıp Bahr-i Umman'da Portekiz kuvvetini izale etti.”³⁴⁹

“Şöyle ki olvaktin politikasınca devletin aksa-yı emeli Devlet-i Safeviye'nin nüfuz ve kuvvetini kırmak idi. Bunun husulü Tebriz'den Tahran ve İsfahan'a kadar çöl ve Rikistan'dan ibaret olan tarikden asker göndermekle olup bu ise müşkilce olmasından bunun teşekkülü için Bahr-i Hazar'a dökülen Volga Nehri'ne geçilebileceği ve olhalde bilad-ı şarkîye bissühule istila ile hudud-ı Osmaniye'nin Asya kıtasınca Maverâünnehir'e

³⁴⁵ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 277.

³⁴⁶ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 9.

³⁴⁷ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 26-27.

³⁴⁸ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 45.

³⁴⁹ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 176.

kadar tevessü' eyleyeceği cihetle bu emr-i mühimmin fiile getirilmesi için Çerkes Kasım Paşa'ya Kefe Sancağı tevcih kılınmış ve amelece imdad etmesi Kırım Hanı Devlet Giray Han'a tavsiye olunarak on altı bin amele üç bin kadar yeniçeri yirmi bin Türk atlısı elli bin Tatar süvarisiyle mikdar-ıkafi kürek ve kazma tedarikle Volga Nehri'ne gönderilmiş ve hafrine başlanıp sülüsü miktarı kazılmış iken Rusyalının işgalatıyla Tatarlar 'oralarda insan dayanmaz derecede şiddetli kış olurmuş' diyerek ordu içine bir söz şayi' etmeleri üzerine asakir-i merkumenin durdurulması kabil olmayıp bölük bölük ayrıldılar."³⁵⁰

"...düşmanın Makarr-ı Saltanat'a yedi sekiz saatlik mesafede bulunan Çatalca kazasına kadar gelişyle kaza ve kadar yerini buldu."³⁵¹

3. 7. 3. Tabiat Hadiseleri

Sosyal olayları incelerken, tabiat hadiselerinin meydana gelen olayların oluşumuna etkileri olduğunu unutmamak gerekir. Kitabın yazarları şiddetli soğuklar, kuraklık, kıtlık, İstanbul yangınları, İstanbul depremleri, deprem ve yangın sonucunda oluşan zararlar, kuşatma ve sefer sırasında kışın erken bastırması ve bunun sonucunda geriye dönülmesi, donanmanın fırtınaya yakalanması, veba salgını gibi kısa vadeli doğa olaylarına da kitapta yer vermişlerdir. Yazarların bu konulara kitapta değindiği kısımlar şu şekildedir:

"758'de Karşiyaka'da Gelibolu havalisini kabza-i teshire getirdiler. Bu esnada Kıyasra Hanedanı'nda hayli münazaa ve münakaşa zuhuruyla imparatorunun iltimasına mebni Süleyman Paşa yine adamlarını İstanbul'a sevk eylemesi üzerine Rumlar ve sair Hristiyan yani Macaristan, Sirbistan, Bulgaristan, Eflak ve Boğdan hükümetleriyle ittifaka mecbur olmalarıyla Süleyman Paşa Balkan Dağları'ndan inerek kuvve-i cesime-i a'daya galebe ve Bulgaristan'ı tekmiil dolaşıp fenalığı teskin eyledi. Dönüşünde azim zelzele zuhuruyla bütün şehirler ve hisarlar yıkıldığından talihin acıdığı böyle bir yola yeniden asker sürüp 759'da Gelibolu ve Bolayır ve Hayrabolu ve Tekfurdağı bissühule feth ve teshir olundu."³⁵²

³⁵⁰ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 185-186.

³⁵¹ Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 419.

³⁵² Sami, Aziz, Şevki, *a.g.e.*, s. 20-21.

“821’de Amasya, Tokat hududundan Kastamonu ve Bursa taraflarına gelinceye kadar azim bir zelzele oldu. Ahali üç ay kadar kırlarda yattı.”³⁵³

“...Şah İsmail daha beriye geçmeksizin zaafını anlamakla geriye dönüp gitti. Biraz vakit sonra Anadolu ve Rumeli’de üç sene veba hastalığı ve altı sene kadar kaht vuku bularak nihayetsiz nüfus telef oldu.”³⁵⁴

“...Bu esnada bir büyük zelzele olup bir ay kadar devam ederek İstanbul’un yarısı münhedim oldu. Hatta halk çadırlarla sahralara çıkıp padişah için birbirinden geçme ağaçlardan odalar yaptılar. Badehu Edirne kurbünde Dimetoka’da kain saray-ı hümayûna nakledilerek İstanbul’un tamirine kadar orada aram buyruldu.”³⁵⁵

“936’da Avusturya’nın pay-ı tahtı olan Viyana yani Beç şehri bir müddet muhasara ve hayli kıtal ve muharebe olduktan sonra kış şiddet üzere hükmünü icraya başlamasıyla ordu dağıtılıp İstanbul’a avdet-i şahane vuku buldu.”³⁵⁶

“971’de İstanbul’da büyük fırtınalarla seller zuhur ederek hayli yerleri harap ettiğinden beş yüz altın sarfiyla suyolları ve köprüler tamir edildi.”³⁵⁷

“992’de Kırım seferi açılıp Sadrazam ordu ile Kastamonu’ya kadar gitti ise de ihtilal bertaraf olmakla ordu diyar-ı şarkiye üzerine teveccüh etti. Bu esnada İstanbul’da azim taun olmakla şehzadegandan bazıları vefat etti.”³⁵⁸

“1023’de İstanbul’da kışın ziyadeliğinden dolayı çok adam ve hayvan soğuktan telef oldu.”³⁵⁹

“1025’de serdar-ı ekrem Halep’ten kalkıp Erzurum üzerinden Kars’a varıp Kars Kalesini tamir ettikten sonra Revan Kalesi’ni muhasara eyledi ise de muhasaranın arası uzaması bir yandan dahi şiddet-i şitadan asker kırılmasıyla bizzarur serdar Şah Abbas ile musalaha akdederek Erzurum’a avdet eyledi.”³⁶⁰

³⁵³ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 64.

³⁵⁴ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 125.

³⁵⁵ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 126.

³⁵⁶ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 164.

³⁵⁷ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 178.

³⁵⁸ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 202-203.

³⁵⁹ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 234.

³⁶⁰ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 235.

“1030’da on altı gün kadar İstanbul’da berdüziye kar yağıp Sarayburnu ile Üsküdar arası kâmilten yüz tutarak üzerinden yaya ve atlı arabalar geçti. Bir cihetle sefayin işlemediğinden kahtlık zuhur eder halk arasında fesad zuhur etmeye başladı.”³⁶¹

“Mevsim-i şita takarrüb etmekle Fransa Devleti’nin vuku bulan tavassutu üzerine araya musalaha sözü girmiş ve bunun mükâlemesiyle kış mevsimi hulul etmiş idiğinden evvel baharda tekrar sefere karar verildi.”³⁶²

“1248 evailinde Konya Ovası’nda Sadrazam Mehmed Reşit Paşa beyinde vuku’ bulan azim bir muharebede asakir-i Mısriyye gereği gibi bozulup Konya içine kadar girilmiş iken zaten şitanın şiddetli mevsimi olmasıyla olgün havada birden bire yekdiğeri göremez derecede zuhur eden sis ve duman akşama kadar mümted olup bütün bütün ortalık kararmış ve Reşid Paşa ikdam ve gayretle bizzat askerinin ilerisine geçip Konya derununa askerini sokmak fikriyle bir takım Mısır süvarisini kendi askeri zan ederek karanlıkta yalnız başına içlerine girip tutulmuş olmasıyla asakir-i Osmaniyye zaruri geri çekilerek mağlup olmuş idiğinden İbrahim Paşa Kütahya’ya kadar geldi.”³⁶³

“1282’de İskenderiye’den Seraytil’e İstanbul’da Anadolu’nun bazı cihetlerinde kolera denilen illet-i sariye ve mühlike zuhur ederek pek çok adam telef oldu. Bunu müteakip Hoca Paşa Senti’nde vaki bir haneden ateş zuhuruyla Cağaloğlu ve Fazlı Paşa nam mahallerden Sultan Ahmed Meydanı’nın alt başında bulunan Avcılar mahallesine kadar yanıp nihayet buldu. Ateş bir taraftan dahi Dizdariye mahallesinden Gedik Paşa ve Kadırga ve Kumkapı semtlerine doğru kol salarak oraları sahil-i bahre değin kâmilten yaktıktan sonra Nişancı ve Saraç İshak mahalleleri hududunda bastırıldı ise de İstanbul’un bayağı sülüsü miktarı yandı. Harikzedegana tevzi’ olmak üzere ashab-ı hamiyet ve müriüvvet taraflarından bir hayli ianeler verildi. Bu harikin söndürülmesi akabinde hastalık da bitti.”³⁶⁴

Kitap tabiat hadiselerine yer vermesi yönünden Ahmed Vefik Paşa’nın Fezleke-i Tarih-i Osmanî’si ile benzerlik göstermektedir. Yalnız Fezleke-i Tarih-i Osmanî’de güneş

³⁶¹ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 243.

³⁶² Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 350.

³⁶³ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 421.

³⁶⁴ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 443-444.

tutulması, kuyruklu yıldızın doğması gibi gökyüzü hadiselerine de değinilirken Mir'ât-ı Târih-i Osmânî'de gökyüzü olaylarıyla ilgili hiç bilgi yer almamaktadır.

3. 7. 4. Tarihin Genel Akışına Etkisi Olmayan Olaylar

Yazarlar tarihin genel akışına bir etkisi olmasa da kitabın düzenini bozup bozmamasına dikkat etmeden bazı bilgileri kaydediyor. “İstanbul’da Avratpazarı civarında elyevm Dikilitaş ismiyle maruf bulunan ve Rum İmparatorlarından Arkadiyus’un rekz ve tesis eylediği atik ve cesim taş direk sükût ederek altında kalırız havfiyla civar mahallat ahalisi hanelerini terk ettiklerinden mezkûr direk hedm olunup yalnız birkaç metre irtifa’nda bir parçası terk olundu.”³⁶⁵ Sultan II. Ahmed döneminde bahsedilen bu bilgi ilgili konuya bir örnek teşkil etmektedir.

3. 8. Eserin Yazımında Yararlanılan Kaynaklar

Kitabın önsözünde yazarlar, daha önce yazılan tarihlere müracaat ettiğinden bahsetmişlerdir. Yazarların yararlanmış oldukları kaynaklar şunlardır: Tarih-i Cevdet, Münecimbaşı, Hayrullah Efendi, Nişancı, Haber-i Sahih, Fezleke-i Tarih-i Osmanî, Vak’a-i Hamidiye, Üss-i Zafer, Naima, Gülşen-i Maârif, Vasıf, Tacü’t-Tevarih, Asım, Lütfi Tarihi ve Tarihçeleri, Takvim-i Vekâyi, Osmanlı sultanlarından her birinin çağdaşı bilgisi için bazı yabancı tarihler.³⁶⁶

3. 8. 1. Atıflar

Yazarlar, kitabın mukaddime bölümünde yer alan tarihlere ve bunların dışında da bazı kaynaklara atıflar yapmıştır. Kitapta geçen konunun nereden alındığı, daha ayrıntılı bilgi için başvurması gereken kaynağa atıf yapılarak belirtilmiştir. Yapılan atıflardaki konular ve eserler şu şekildedir:

“Sultan Orhan hazretlerinin müddet-i saltanatlarında muasır bulunan düvel ve hükümdarandan Rum İmparatoru ve Macar ve Lehistan Kralı ve Eflak ve Bulgaristan hükümdaranı Osmanlı ile muharebe edenler tafsili Hayrullah Efendi tarihinde mesturdur.”³⁶⁷

³⁶⁵ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 318.

³⁶⁶ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 3.

³⁶⁷ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 24.

“Bir vakit ruy-i arzda en kutlu Romalılar olduğu cümlelerin bildiği şey olup gerçi Devlet-i Aliyye tevsi-i memalikçe Romalılar kadar olamadı ise de âlemde vekayi-i cesime ihdasıyla şöhret almakta Romalılardan pek de geri kaldı denilse vecadır. Çünkü Avrupa kıtasında meydan-ı harbe ibtida muntazam asker sevk eden Devlet-i Âliyye olup düvel-i saire Osmanlıdan örnek aldılar. Hususan Avusturya devletinin kesb-i intizam etmesi Devlet-i Aliyyeye mukavemet için olduğu Mute Kukuli nam Seraskerin Paris’te kaleme aldığı tarihinde muharrerdir.”³⁶⁸

“1202 de bir taraftan sadrazam Yusuf Paşa yeniçeri zorbaları fenn-i harbe oldukça malumat hasıl edebilmek ve bir kat daha ordu-yu hareket-ı harbiyeye uydurmak için ikdam ve ordunun levazimatını ikmale ihtimam etmekte iken zorbalar bu kere dahi ayaklanıp bilakis orduya velvele saldılar. Tafsilatı Vaka-i Hamidiye namındaki tarihçededir.”³⁶⁹

“Rebiülahirin on altıncı ve kanunievvelin on birinci günü Prusyalılar ile gayet kanlı bir muharebe edilerek ve tarafeynden pek çok telefat vuku’ bularak İsmail kalesi Rusyalı tarafından alındı. Bu muharebede akan kan bir yere biriktirilse bir göl olurdu desek mübalağasızdır tafsilatını görmek isteyen zevat Cevdet Tarihinin dördüncü cildine baksın.”³⁷⁰

“1246’da Bağdad Valisi Davud Paşa açıktan açığa istiklaliyet davasına mütecasir olmasıyla azl ve yerine Halep valisi Ali Rıza Paşa tayin kılındı. Ali Rıza Paşa Musul vesair elviye Beylerbeyleriyle birleşip Davud Paşa üzerine yürüdüklerinde Davud Paşa mukabeleye çıktı ise de mukavemet edemeyip Bağdat’a ricat etti. Bağdat şehri yetmiş gün kadar muhasara edildikten sonra Davud Paşa hayyen tutulup Ali Rıza Paşa’nın istirhamıyla Bursa’da ikametine müsaade olunarak familyasıyla beraber Bursa’ya götürüldü. Bir müddet sonra Bursa’dan da celp ile Şeyhülharem’e tayin olundu ve Medine’de vefat etti. Fransalılar bu sırada Cezayir’e müstevli olarak Devlet-i Aliyye’nin şöyle bir hal-i zaafında orası da Fransalıların kabza-i tasarrufuna geçmiştir ki tafsili bu kere derdest tab’ bulunan Mir’âtül-Cezayir nam tarihçede görülür.”³⁷¹

³⁶⁸ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 186-187.

³⁶⁹ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 388-389.

³⁷⁰ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 395.

³⁷¹ Sami, Aziz, Şevki, a.g.e., s. 420.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıldan itibaren birçok alanda ıslahat yapmanın zorunluluğunu anlamıştır. Batı örnek alınarak oluşturulan ıslahat hareketleri öncelikle yenilgileri durdurmak için askerî eğitim alanında uygulanmıştır. XIX. yüzyılda eğitime verilen önem daha da artmış bu doğrultuda sadece askerî alanda değil sivil alanda da eğitim ıslahatlarının gerekliliği anlaşılmıştır. Sultan II. Mahmud'un rüşdiye mekteplerini açma kararı ile sivil eğitimdeki ilk adım atılmış oldu. Rüşdiye mektepleri açılma kararının ardından 1839 yılında Mekteb-i Maârif-i Âdlîye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Âdlîye adında iki eğitim kurumu ilk rüşdiyeler olarak açılmıştır. Bu yeni iki mektep açılacak olan rüşdiyelere örnek oluşturması ve devletin yetişmiş sivil memur ihtiyacını karşılaması açısından önemlidir. 1847'de açılan Davud Paşa Rüşdiyesi'nin başarı göstermesi ile rüşdiyeler önce İstanbul'da sonra taşrada yaygınlaşmaya başlamıştır. Tanzimat Dönemi'nde rüşdiyeler, imparatorluk coğrafyasının büyük bir kısmında halkın modern eğitimden yararlanabilme imkânı bulduğu tek eğitim kurumu olduğu için hem nicelik hem de nitelik yönünden geliştirilmiştir. Ülkenin her yerine yayılmaya başlayan rüşdiyeler hem eğitimin modernleşmesi açısından hem de Osmanlı yenileşmesinin öncüsü olma görevini üstlenmesi açısından önemlidir.

Rüşdiye mekteplerine tarih dersi 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi'yle doğrudan girmiştir ve bu nizâmnâmeye göre rüşdiye programında Tarih-i Umûmî ve Tarih-i Osmanî okutulmuştur. Bu dönemde dersin işlenmesinde kullanılan en önemli unsur ders kitaplarıdır. Başlangıçta tarih ders kitapları Farnsızca kitaplardan çevrilerek meydana getirilmiştir. 1860-1870'lerde orta dereceli okulların artması bu okullar için ders kitabı ihtiyacını doğurmuştur. Bu durumla birlikte ders kitapları devlet tarafından belirlenmeye başlamış ve Türk aydınları-tarihçilerini, kolay anlaşılabilir ve sistemli tarih kitapları hazırlamaya zorlamıştır.

Hazırlanan kitaplardan birisi de 1876/1877 tarihinde Sami, Aziz, Şevki Beylerin rüşdiye mekteplerinde okutulmak için yazılan tarih ders kitabıdır. Eser, 32 bölümden oluşmaktadır. Kitap Osman Gazi'den başlayıp II. Abdülhamid'in tahta çıkışına kadar her padişah dönemindeki olayları sade ve kısa cümlelerle özetlemiştir. Eserin konuları her padişahın tahta geçiş sırasına göre düzenlenmiştir. Her bölümde padişahların doğum tarihleri, tahta geçişi, saltanat süresi, vefatı, mezar yerleri, yaptıkları hayırlar ve eserler,

şehzadelerinin isimleri, her padişahın muasırı olan diğer devletlerin hükümdarlarının isimleriyle birlikte verilmiştir. Padişahların dönemlerindeki önemli savaş, antlaşma gibi siyasî olaylarla birlikte sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelere de yer verilmiştir. Kitapta zelzele, yangın, şiddetli kış gibi doğal afetlere de temas edilmesi dikkat çekicidir. Eserin yazıldığı dönemde hâkim olan tarih öğretimi anlayışı Tarih-i Osmanî'dir. Bundan dolayı çalışmamız olan kitap gibi Osmanlı öncesi Türk tarihine, İslam tarihine kitaplarda yer verilmemektedir. Ders, ders kitapları ve diğer araç ve gereçler bu amaca göre şekillenmiştir. Bunun sebebi dönemin amaçladığı siyasal ve toplumsal hedef olan 'Osmanlıcılık' ideolojisini güçlü kılmaktır. Okullarda yaygınlaşan tarih öğretimi de Osmanlı saltanatına bağlılığı artırmak ve yetişecek nesile bu ideolojiyi vermeyi amaçlamaktadır. Mir'ât-ı Târih-i Osmânî de bu anlayışla yazılmıştır.

Bütün bu yönleriyle Mir'ât-ı Târih-i Osmânî, Osmanlı klasik tarih yazıcılığına çıkır açacak bir eser olmaktan ziyade Osmanlı Devleti eğitim sisteminin alt basamağında kullanılmış olması, dönemin ideolojisinin anlaşılması ve tarih öğretimi anlayışını göstermesi açısından anlamlıdır. Bu açıdan bakıldığında yazıldığı dönemle ilgili bu tip eserlerin ortaya çıkması sadece eğitim tarihi açısından değil aynı zamanda resmî devlet ideolojisi ve tarih öğretimi arasındaki ilişki yönüyle de önemlidir.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi Evrakı (MF. MKT)

II. Kitaplar

Ahmed Vefik Paşa, *Fezleke-i Tarih-i Osmanî (Bir Eski Zaman Ders Kitabı)*, Haz. Şakir Babacan, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011.

Akkutay, Ülker, *Enderûn Mektebi*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi: M.Ö. 1000-M.S. 2011*, Pegem Yayınları, Ankara 2011.

Ayas, Nevzad, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler*, MEB Basımevi, Ankara 1948.

Bilim, Cahit Yalçın, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002.

Binbaşıoğlu, Cavit, *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Anı Yayıncılık Ankara 2005.

_____, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2009.

Cihan, Ahmet, *Osmanlı'da Eğitim*, Akademik Kitaplar, İstanbul 2014.

Duran, Alev, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Eğitim (1876-1923)*, Hiperyayın, İstanbul 2018.

Er, Hamit, *Osmanlı Devleti'nde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1999.

Ergin, Osman, *Türkiye Maârif Tarihi*, C. I-2, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1940.

Gül, Ahmet, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*, TTK Yayınları, Ankara 1997.

Gündüz, Mustafa, *Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası: Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*, Lotus Yayınevi, Ankara 2010.

Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 2007.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2004.

Keçeci Kurt, Songül, *Haremden Mektebe Osmanlı Devleti'nde Kadın Eğitimi*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2011.

Koçer, Hasan Ali, *Türkiye Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, MEB Yayınları, Ankara 1991.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı: XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi*, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.

Önder, Mustafa, *Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2014.

Özkan, Salih, *Türk Eğitim Tarihi*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul 2014.

Özodaşık, Mustafa, *Yeni Nesil*, Tablet Kitabevi, Konya 2006.

Safran, Mustafa, *Tarih Eğitimi: Makale ve Bildiriler*, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

Sami, Aziz, Şevki, *Mir'ât-ı Tarih-i Osmanî*, Mekteb-i Sanayi Matbaası, İstanbul 1293.

Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Tekeli, İlhan-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK Yayınları, Ankara 1993.

Türk, İbrahim Caner, *Osmanlı Devletinde Tarih Eğitimi (1839-1922)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2013.

Unat, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, MEB Yayınları, Ankara 1964.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1965.

Ünal, Uğur, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2008.

Yücel, Hasan Ali, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

III. Makaleler

Açık, Kerim, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Rüşdiye, İdadi ve Sultani Mekteplerindeki Arapça Derslerinin Yabancı Dil Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 65, İstanbul 2016, ss. 313-342.

Akyıldız, Ali, “Tanzimat Döneminde Kurulan Merkezi Eğitim Kurumları (1836-1856)”, *Prof. Dr. Yahya Akyüz’e Armağan: Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*, Ankara 2011, ss. 167-183.

Ata, Bahri, “Selim Sabit Efendi’nin Okul Tarihi İnşaası”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, VII/2 (2009), ss. 377-392.

Buluç, Bekir, “Tanzimat Döneminde İlköğretim”, *Çağdaş Eğitim Dergisi*, S. 232, Ankara 1997, ss. 36-39.

Çağ, Galip, “Osmanlı Devleti’nde Tarih Öğretimine Dair Bir Değişim Dönemi Eseri: Ali Nüzhet’in Yeni Küçük Osmanlı Tarihi”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1 (2016), ss. 120-164.

Çapa, Mesut, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Geçiş Sürecinde Türkiye’de Tarih Öğretiminin Tarihçesi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, II/3 (2012), ss. 1-28.

Demir Görür, Emel, “İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüşdiye Mektebi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII/36 (2015), ss. 311-322.

Demircioğlu, İsmail Hakkı, “Türkiye’de Tarih Eğitiminin Tarihi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, VI/12 (2008), ss. 431-450.

Demirel, Fatih, “Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XXV/2 (2012), ss. 507-530.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, *150.Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, ss. 335-395.

Kaya Doğanay, Fatma, “Rüşdiye Mekteplerinde Tarih Dersi”, *A. Ü. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 25, Erzurum 2010, ss. 107-119.

Kodaman, Bayram – Abdullah Saydam, “Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, ss. 475-496.

Oktay, Ayla, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretimin Tarihi Gelişimi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 80, İstanbul 2003, ss. 91-96.

Özcan, Abdülkadir, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, ss. 441-474.

Öztürk, Cemil-Arzu M. Nurdoğan, “II. Mahmud Döneminde Osmanlı Eğitimi: Modern Türkiye’nin Eğitimsel Temelleri”, *Prof. Dr. Yahya Akyüz’e Armağan: Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*, Ankara 2011, ss. 1021-1031.

Soydan, Tarık-Mahmut Tüncel, “Osmanlı’da İlk Yenileşme Döneminde Eğitimin Kurumsal ve Yönetimsel Yapısının Oluşumu ve Gelişimi”, *Milli Eğitim Dergisi*, XXXXII/198 (2013), ss. 110-125.

Sungu, İhsan, “Mekteb-i Maârif-i Adliyyenin Tesisi”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, I/3 (1941), ss. 212-225.

Şimşek, Ahmet-Fatih Yazıcı, “Türkiye’de Tarih Öğretiminin Dünü, Bugünü”, *TBY Akademi: Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 8, Ankara 2013, ss. 11-32.

Türk, İbrahim Caner, “Osmanlı Memleketlerinde İlkokullar ve Umumi Mektepler Açılarak Bu Mekteplerin Çoğaltılmaları ve Islah Edilmelerine Dair II. Abdülhamid’e Sunulan Bir Layiha”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 54, Erzurum 2015, ss. 713-723.

_____ “Tanzimat Döneminde Tarih Eğitimi”, *Türkiye’de Tarih Eğitimi*, Ankara 2017, ss. 9-36.

Uyanık, Ercan, “Tanzimat Döneminde Modern Eğitimin Yaygınlaştırılması Yolunda Pratik Bir Çözüm: Yarım Rüşdiyeler”, *Tarih Dergisi*, S. 49, İstanbul 2010, ss. 91-111.

Ürekli, Fatma, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, Bişkek 2002, ss. 382-406.

Ürkmez, Naim, “Mekteplerde Okutulacak Tarih Ders Kitapları Hakkında Sultan II. Abdülhamid’e Sunulmuş İki Rapor”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, V/1 (2016), ss. 280-296.

Yastı, Mehmet, “Nişancı Mehmed Paşa’nın ‘Tevarih-i Âli Osman’ Adlı Eserinin Konya Yusuf Ağa Kütüphanesinde Bulunan Nüshası Üzerine”, *S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 25, Konya 2009, s. 137-149.

IV. Ansiklopedi Maddeleri

Akyüz, Yahya, “Türkiye’de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu”, *Türkler*, C. XV, Ankara 2002, ss. 15-25.

Aruçi, Muhammet, “Rüşd”, *TDVİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, ss. 298-300.

Baltacı, Cahit, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih, Medeniyet, Kültür)*, C. II, İstanbul 1999, ss. 7-145.

_____, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, *Türkler*, C. XI, Ankara 2002, ss. 446-462.

Demirel, Muammer, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, C. XV, Ankara 2002, ss. 44-60.

İpşirli, Mehmet, “Enderun”, *TDVİA*, C. XI, İstanbul 1995, ss. 185-187.

Kardaş, Rıza, “Öğretmen Yetiştirme Kurumları”, *Türk Ansiklopedisi*, C. XXVI, Ankara 1977, ss. 232-244.

Öztürk, Cemil, “Rüşdiye”, *TDVİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, ss. 300-303.

Sakaoğlu, Necdet, “Eğitim Tartışmaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1985, ss. 478-484.

Tekeli, İlhan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1985, ss. 456-475.

Yolalıcı, M. Emin, “XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, *Osmanlı*, C. V, Ankara 1999, ss. 281-296.

V. Tezler

Altınova, Ayşegül, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

Ceylan, Sevim, *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ortaöğretim (1876-1920)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2012.

Çınar, Ebubekir, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Mesleki ve Teknik Eğitim*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.

Demirel, Fatih, *Mekteb-i İdâdî*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010.

Kaya Doğanay, Fatma, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011.

Keklik, Ebubekir, *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Eğitimi: Problemler, Tartışmalar, Teklifler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2018.

Kömür, Erol, *Osmanlı Devleti Enderun Mektebi'nde Eğitim Sistemi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Özteke, Fahri, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

Tenger, Süleyman, *Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

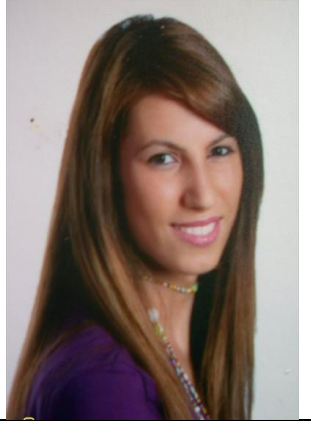
Tümer Erdem, Yasemin, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

VI. Sözlükler

Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2004.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Sefa ŞAHİN			
Doğum Yeri:	Trabzon			
Doğum Tarihi:	22/06/1988			
Medeni Durumu:	Bekar			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Cudibey İlköğretim Okulu		Trabzon	1994-1999
Ortaöğretim	Cudibey İlköğretim Okulu		Trabzon	1999-2002
Lise	Yunus Emre Lisesi	Sosyal Bilgiler	Trabzon	2002-2005
Lisans	Karadeniz Teknik Üniversitesi	Tarih	Trabzon	2008-2012
Yüksek Lisans	Artvin Çoruh Üniversitesi	Tarih	Trabzon	2014-2019
İş Deneyimi:	Trabzon Havalimanı Çelebi Hava Servisi			
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Temel Öztürk Karadeniz Teknik Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanı Mehmet Alaaddin Yalçınkaya			
e-posta	sefa_sahinn@hotmail.com			
Yayınlarıım:				